

XXXIV
-XXXV
2020
-2021

Revista Bistriței

ISSN 1222-5096

Complexul Muzeal
Bistrița-Năsăud

Consiliul științific

Acad. Dumitru PROTASE, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Prof. univ. Toader NICOARĂ, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Dr. Volker WOLLMANN, Gundelsheim, Germania

Colectivul redacțional

Director

Lavinia MOLDOVAN

Redactor șef

lavi77pm@gmail.com

Redactori de specialitate

Radu ZĂGREANU, cercetător

Istorie–arheologie

raduzagreanu@gmail.com

George MARINESCU, cercetător

Istorie–arheologie

georgemarinescu_bn@yahoo.com

Gela NEAMȚU, muzeograf

Etnografie

gelaneamtu@gmail.com

Alina ILIA SABO, muzeograf

Artă

alina.ilia.sabo@gmail.com

Alina LEHACI, muzeograf

Muzeologie

alinalehaci@yahoo.com

Secretar de redacție

Sofia Adriana STANCU, muzeograf

sofiaadriana11@yahoo.com

Redacția *Revista Bistriței* nu își asumă responsabilitatea pentru opiniile exprimate de autori în articolele trimise spre publicare.

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI

XXXIV-XXXV

2020-2021

Bistrița-Năsăud

2021

ISSN 1222-5096

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 2021

Imagine coperta 1: Bistrița la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Tehnoredactare: Editura Accent, Cluj-Napoca

Orice corespondență referitoare la publicația
"Revista Bistriței" se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Roumanie

Cuprins

Dana-Alexandra VALEA

Situl din perioada târzie a epocii bronzului de la Ilișua — un prim reper7

Mihai ROTEA

Nona PALINCAȘ

Mihai NETEA

Ioniță PETIȘ

Diana BINDEA

Mircea RĂCHITĂ

Cristina CORDOȘ

Dana-Alexandra VALEA

Dinu BERETEU

Lavinia GRUMEZA

Ionuț JEICAN

Tiberiu SAVA

Gabriela SAVA

Sebastian DANCIU

A Feature (Cx 96) of the Gáva Culture from Sânpaul–*Usturiș* (Cluj County):

A First Assessment of Its Absolute Chronology..... 17

Dr. Radu ZĂGREANU

Sofia Adriana STANCU

Cercetări arheologice la Biserica Sfânta Cuvioasă Parascheva din Maieru 44

Dr. Mihai-Florin HASAN

Câteva observații privind toponimul maghiar *Monostor* (*Munustra*)

în lumina unor informații documentare cu privire la teritoriul transilvănean

în secolele XI–XIII..... 75

Adrian SOCACI

Crucile de piatră din zona dealurilor Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud)..... 95

Dr. Marin POPAN

Coexistența și confruntare în satele româno-săsești de pe *Fundus regius*

(Pământul Crăiesc) cu deosebire în districtele libere regești ale Bistriței și Sibiului

(secolele XVII–XVIII)..... 115

Dr. Alexandru BUCUR Dr. Vasile MĂRCULEȚ	
Participarea românilor din fostul județ Țărna Mare la Primul Război Mondial (1914–1918).....	129
Dr. Petre DIN	
Avatarurile condiției de prizonier a Maiorului Gheorghe Caracaș	150
Alexandru DĂRĂBAN	
Locuitori din Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi decorați în Primul Război Mondial.....	162
Dr. Adrian ONOFREIU	
În România Mare. Prolegomene pentru județul Bistrița-Năsăud	175
Lavinia MOLDOVAN	
Un ardelean în Vechiul Regat: Iuliu Moisil (1859–1947) — considerații asupra activității de la Slatina.....	187
Livia-Gina MORAR	
<i>Cămașa cu trup</i> de Mărgău — simbol al portului popular feminin din Valea Săcuielului, Ținutul Huedin. Repere identitare ale punctelor de cusătură locale	201
Patricia-Smaranda MUREȘAN	
Elemente de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe Lista Reprezentativă UNESCO	227
Dr. Gheorghe NEGUSTOR	
Recenzie <i>Lanțul generațiilor: arhive, narativizări și culturi ale trecutului,</i> coord.: Astrid Cambose, Antonie Dumitru Chelcea, Nicolae Mihai, Cluj-Napoca: Mega/Argonaut, 2020	236

Situl din perioada târzie a epocii bronzului de la Ilișua – un prim reper

Dana-Alexandra VALEA

Dirrecția Județeană pentru Cultură
Bistrița-Năsăud
dana.alexandra_valea@yahoo.ro

Rezumat

Cercetările arheologice de la Ilișua au început încă din sec. XIX, fiind inițiate de K. Torma. Cercetările au vizat castrul roman al legiunii auxiliare *Ala I Tungrorum Frontoniana*, ulterior acestea au fost continuate de către D. Protase, C. Gaiu și G. Marinescu, la sfârșitul anilor '70. În timpul săpăturilor s-au descoperit urme de locuire încă din epoca bronzului târziu.

Ceramica descoperită aici este diversă și în multe complexe apare o mixtură de forme ceramice din trei stiluri diferite: Wietenberg / Deva-Bădeni, Noua și Suciul de Sus / Lăpuș. Specific pentru cultura Wietenberg este decorul meandric și cel tip „dinți de lup”. În cazul sitului de la Ilișua, printre fragmentele ceramice decorate cu meandru, apar și unele vase pe care meandru este în negativ. Cultura Noua este reprezentată de vase cu toarte supraînălțate decorate cu butoni, iar pentru cultura Suciul de Sus sunt reprezentative vase decorate cu incizii, triunghiuri și spirale.

Cuvinte cheie

Ilișua, perioada târzie a epocii bronzului, stiluri ceramice: Noua, Wietenberg / Deva-Bădeni și Suciul de Sus / Lăpuș.

Late Bronze Age Site from Ilișua – A First Look

Abstract

The archaeological research from the site of Ilișua has begun in the nineteenth century, and was initiated by K. Torma. This research targeted the Roman camp for the auxiliary legion *Ala I Tungrorum Frontoniana*, which has later been picked up by D. Protase, C. Gaiu, and G. Marinescu in the late 1970s. During the archaeological excavations, it was discovered that the area had been settled as far back as the Late Bronze Age.

The pottery discovered here is very diverse, and in a lot of areas there seems to be a mixture of pottery forms from three different pottery styles: Wietenberg / Deva-Bădeni, Noua and Suciul de

Sus / Lăpuș. For the Wietenberg culture, the meander décor and “wolf teeth” are some of the key features in identifying the pottery. For the pottery discovered at Ilișua and decorated with meander, one feature is that on some of the fragments, the decoration is being placed so that the meander is portrayed in negative. Bowls with raised handles decorated with buttons, are indicative of the Noua culture. Pottery decorated with incisions, triangles and spirals are some of the key features representatives of the Suci de Sus culture.

Keywords

Ilișua, Late Bronze Age, Noua, Wietenberg / Deva-Bădeni and Suci de Sus / Lăpuș pottery styles.

Localitatea Ilișua este situată pe cursului inferior al râului cu același nume, unul dintre afluenții importanți al Someșului Mare, râul fiind o cale ușoară de acces între zona Someșului și zona Lăpușului. Aflată la interferența dealurilor Ciceului cu zona depresionară ce însoțește Valea Someșului Mare, este amplasată într-un punct care asigură o bună vizibilitate și un excelent control asupra celor două axe de comunicație. Datorită acestor beneficii, romanii au amplasat pe terasa de pe malul stâng al văii Ilișua un castru cărui îi revenea un rol important în cadrul sistemului de apărare de pe limesul nordic al provinciei Dacia, apoi Dacia Porolissensis. Castrul este situat în extremitatea sud estică a terasei, numită și *Vicinal* și, împreună cu castelele de la Orheiu Bistriței și Cășeu, constituiau principala bază defensivă a imperiului pentru zona Văii Someșului.¹ Terasa pe care este amplasat castrul de la Ilișua este locuită încă din perioada bronzului târziu, locuirea continuând apoi în prima epocă a fierului și în Latènul mijlociu. Toate aceste entități cultural-cronologice au fost explorate concomitent, odată cu dezvoltarea investigațiilor arheologice ale sitului.²

Săpăturile de la Ilișua au început încă din secolul XIX, cu ocazia descoperirii Castrului roman al *Alei I Tungrorum Frontoniana*³, săpături conduse de K. Torna. Cercetările au fost reluate, în anul 1978, de către D. Protase, C. Gaiu și G. Marinescu.⁴ Pe lângă numeroasele descoperiri de epocă romană, au fost descoperite multe artefacte care au fost încadrate în perioada târzie a epocii bronzului și în perioada Hallstatt-ului timpuriu, dar și în Latene (sec. III–II a.Chr.). Stațiunea preistorică este amplasată pe

1 Protase, Gaiu, Marinescu 1997, p. 45.

2 Gaiu 2011, raport de săpătură.

3 Cod LMI: BN-I-s-A-01354, cod RAN: 35303.02.

4 Nemeti 2001, p. 96.

terasa numită *Vicinal*, în zona ocupată de băile romane și în vecinătatea acestora. A fost presupusă existența a mai multor niveluri de locuire din epoca bronzului (culturile Wietenberg, Noua și influențe ale culturii Suciului de Sus), suprapuse de o serie de complexe din Hallstatt-ul timpuriu și din Latene (sec. III–II a.Chr.).⁵ De menționat este faptul că săpăturile nu au vizat în mod prioritar complexe din perioada târzie a epocii bronzului, ci s-au preocupat de cercetarea sistematică a castrului roman.

Cele mai multe materiale au fost descoperite în urma săpăturilor sistematice realizate între anii 1994–1998, 2000–2002, 2004–2005⁶ și 2008–2014, prin deschiderea mai multor suprafețe, unde au fost delimitate cca. 100–120 de complexe arheologice preistorice (predomină gropile de formă circulară).⁷

Materialul ceramic este divers și cuprinde prioritar vase de tip sac, străchini și castroane tronconice, căni și cești, inclusiv vase de tip *kantharos*. În multe complexe se observă un amestec de forme și decoruri din trei arii culturale: Wietenberg/Deva-Bădeni⁸, Noua⁹ și Suciul de Sus/Lăpuș¹⁰. Pentru primul stil ceramic sunt specifice vase cu decor meandric și/sau cu dinți de lup, pentru stilul ceramic Noua, vasele de tip sac și străchinile cu două toarte cu buton, iar pentru stilul ceramic Suciul de Sus/Lăpuș decorul incizat.

Prin parcurgerea unei părți a materialului arheologic descoperit în situl de la Ilișua, am constatat dominația numerică a ceramicii de uz comun, cel mai adesea fără decor ori cu decor minimalist (predomină decorul cu măturica, butoni și brăurile alveolate). Însă, nu lipsesc vase de lux, având un decor bogat, canelat sau, mai rar, incizat. O altă trăsătură interesantă este prezența vaselor miniaturale, de doar câțiva centimetri ca diametru sau înălțime, unul dintre ele având buza evazată și o mică toartă.

În urma parcurgerii întregului material arheologic păstrat în cadrul Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud și a situațiilor stratigrafice în care acesta a fost descoperit, se vor putea trage concluzii cu privire la locul ocupat de situl de la Ilișua din punctul de vedere al încadrării cultural-arheologice. Însă, în mod evident, situl de la Ilișua

5 Gaiu 2011, raport de săpătură.

6 Conform RAN.

7 Rapoarte de săpătură din perioada 1994–2011. Prima mențiune despre complexe încadrate în epoca bronzului apar în urma campaniei din 2001, unde se vorbește despre vestigiile preistorice descoperite aici, iar campania din 2002 a urmărit stabilirea stratigrafiei complexelor din perioada târzie a epocii bronzului. Ulterior, în campaniile din 2011–2012, s-au cercetat mai multe suprafețe care au vizat complexe mai sus menționate.

8 Vezi: Boroffka 1994; Ciugudean 2010; Gogâltan 2016; Horedt 1967; Morinz 1978; Rotea 1994; Rotea 1999; Roteaetal 2014.

9 Vezi: Cavruc 1996; Dietrich 2012; Dietrich 2013; Florescu 1992; Levițki 1992; Morinz, Angheliescu 1970; Marinescu 1985; Sava 2002; Wiettenberger 2006.

10 Vezi: Kacsó 2011b; Kacsó 2011c.

servește ca un loc de îmbinare a stilurilor ceramice de tip Noua, Suciul de Sus/Lăpuș și Wietenberg/Deva-Bădeni, ceramica descoperită aici fiind adesea una de o calitate excepțională și în bună parte unică. Astfel, apar numeroase fragmente ceramice decorate cu meandru, decor caracteristic culturii Wietenberg. Meandru constituie un motiv specific, fundamental în definirea culturii Wietenberg, ocupând și un loc precis din punct de vedere cronologic (fazele III–IV), chiar dacă primele sale apariții se leagă de sfârșitul fazei a II-a.¹¹

În celelalte culturi ale epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, meandru fie lipsește, fie joacă un rol secundar. Acest tip de decor era realizat sub forma unor capete sau cârlige dispuse oblic ori în direcții diferite. La început este realizat din benzi înguste umplute cu incizii fine, dar în același timp sau la scurtă vreme este adoptată și tehnica impresiunilor simultane pentru umplerea benzilor, tehnică ce rămâne și ea neutilizată de culturile contemporane din spațiul carpato-dunărean, fiind una din trăsăturile definitorii ale culturii.¹²

În cazul sitului de la Ilișua, datorită poziției sale aflate la interferența culturilor Wietenberg și Noua, olarii preiau aceste elemente Wietenberg, decorul cu meandru fiind folosit pentru a decora vesela de lux, însă în unele cazuri, șirurile de incizii sunt dispuse în așa fel încât meandru apare în negativ. Apar astfel vase decorate pe partea exterioară, dar și pe buză sau pe toarte, realizate dintr-o pastă de bună calitate, iar culoarea predominant folosită este negru. În același sit, se regăsesc vase care pot fi încadrate în cultura Noua, datorită elementelor definitorii precum cele două toarte supraînălțate cu butoni, dar și vase care au analogii în cadrul culturii Suciul de Sus. Pentru aceasta din urmă, sunt des întâlnite vase care prezintă un decor format din linii simple, duble sau triple, spirale sau S-uri duble sau triple, șiruri de linii incizate dispuse oblic, triunghiuri hașurate simple sau marcate de linii duble. Decorul format din motive tip spirale realizate în tehnica inciziei, reprezintă o trăsătură specifică ceramicii Suciul-de-Sus, continuată și de grupul Lăpuș.¹³

Câteva exemple reprezentative pentru aceste stiluri ceramice ar fi următoarele:

1. Cană decorată în stil ceramic Wietenberg / Deva-Bădeni, de calitate fină, cu diametrul de 12 cm, de culoare neagră atât la interior cât și la exterior. Buza este ușor evazată, iar pasta are ca degresanți nisip și fragmente fine de mică. Vasul prezintă un decor cu triunghiuri cu o latură prelungită spre exterior. Toarta supraînălțată este decorată cu șiruri de incizii fine simultane care conduc și continuă pe exteriorul buzei, iar la baza torții apar câteva linii paralele incizate. Pe interiorul

11 Rotea 1999, manuscris.

12 Chidioșan 1980, pp. 59–60; Rotea 1999, manuscris.

13 Kacsó 2011a, pp. 113–114.

buzei, apare un decor tip dinți de lup. Pe exteriorul buzei, se observă un decor cu șiruri de incizii simultane, mărginit, sub buză, cu un alt rând de impresiuni tip dinți de lup. Cu excepția buzei, interiorul nu este decorat. Pereții prezintă un tip de decor tip triunghiuri cu o latura prelungită, mărginite de câte o linie incizată de jur-împrejurul vasului. Sub linia de sub buza vasului apare un rând de decor cu dinți de lup, din care continuă șirurile de incizii simultane, dispuse de la dreapta spre stânga. Urmează apoi un nou șir de incizii simultane care formează triunghiurile cu o latură prelungită, dispuse de la stânga la dreapta, mărginite de o linie incizată. Atât triunghiurile din partea superioară, cât și cele din partea inferioară sunt dispuse în așa fel încât spațiul negativ are forma unui meandru continuu. Spre baza vasului, rămâne o bandă nedecorată, urmând alte trei linii incizate și un rând de dinți de lup spre fund. Fundul prezintă un decor cu trei linii incizate de jur-împrejurul fundului (Planșa 1). Vasul a fost descoperit la o adâncime de -110 cm.

2. Strachină specifică pentru cultura Noua, cu două toarte supraînălțate cu butoni, de calitate fină, cu diametrul de 15 cm, de culoare cafeniu-cenușie. Prezintă urme de ardere ușoară secundară, partea stângă fiind de culoare mai închisă decât restul vasului. Pasta are ca degresanți nisip fin și paiete de mică. Buza este ușor evazată, cu marginea rotunjită. Toartele supraînălțate nu prezintă un alt decor cu excepția butonilor circulari de mari dimensiuni. Butonul de pe una dintre toarte nu se mai păstrează. Decorul de pe exteriorul vasului constă din canelură distanțată, dispusă oblic, pe umărul vasului. Din păcate, fundul nu este păstrat (Planșa 2). Vasul a fost descoperit la o adâncime de -50 cm.
3. Fragmente din buzele a două vase decorate cu motive de tip Suci de Sus, de calitate fină, de culoare cafeniu-cărămizie. Pasta are ca degresanți nisip fin și paiete de mică. Buza este rotunjită și ușor evazată, prezentând decor atât pe interiorul, cât și pe exteriorul acesteia. Pe partea interioară se observă un șir de incizii tip dinți de lup, iar pe exterior se observă o bordură formată din linii oblice incizate. Imediat sub bordură apar triunghiuri hașurate, iar sub ele apar două linii paralele dispuse oblic care par să formeze o spirală¹⁴ (Planșa 3). Fragmentele au fost descoperite în anul 2012, la adâncimea -30--60 cm.

14 Analogie în Kacsó 2011a, p. 124, Pl. 1/2.

Bibliografie

- Boroffka 1994 N.G.O. Boroffka, „Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa”, *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 19, Bonn, 1994.
- Cavruc 1996 V. Cavruc, „Câteva considerații privind originea Culturii Noua”, *ANGVSTIA*, I, 1996, pp. 67–78.
- Ciugudean 2010 H. Ciugudean, „The Late Bronze Age in Transylvania”, *Studii și Comunicări*, XXVI / I, Satu Mare, 2010, pp. 157–203.
- Chidioșan 1980 N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea 1980.
- Dietrich 2012 L. Dietrich, „Was sind die ‘Aschehügel’ der Noua-Kultur? Das Beispiel aus Rotbav (Südostsiebenbürgen)”, în I. Heske and B. Horejs (eds.), *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte*, Bonn, 2012, pp. 207–217.
- Dietrich 2013 L. Dietrich, „Visible workshops for invisible commodities. Leatherworking in the Late Bronze Age Noua culture’s ashmounds”, în S.C. Ailincăi, A. Țârlea and C. Micu (eds.), *Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag (1962–2012)*, Brăila, 2013, pp. 227–246.
- Florescu 1992 C. Florescu, „Repertoriul Culturii Noua-Coslogeni din România”, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, IX, Călărași, 1991.
- Gaiu 2011 C. Gaiu, „Raport de săpături Castrul roman Ilișua. Campania 2011”, *Cronica cercetărilor arheologice din România*.
- Gogâltan 2016 F. Gogâltan, C. Popa, „Grigorești „Holoame”. O așezare a bronzului târziu din Transilvania”, *Terra Sebus*, 8, 2016, pp. 35–82.
- Horedt 1967 K. Horedt, „Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat”, *Transilvania, Studii și Comunicări Brukenthal*, 13, 1967, Sibiu, pp. 137–156.
- Kacsó 2011a C. Kacsó, „Contribuții la cunoașterea ceramicii Suciului de Sus. Descoperirile din Depresiunea Maramureșului”, *Revista Bistriței*, XXV, Bistrița, 2011, pp. 103–129.
- Kacsó 2011b C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, vol. I, Baia Mare, Editura EURO TIP, 2011.
- Kacsó 2011c C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, vol. I, Baia Mare, Editura EURO TIP, 2011.
- Levițki 1992 O. Levițki, E. Sava, „Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua dans la zone comprise entre le Prout et Nistru”, *Culture et civilisation au bas Danube*, X, Călărași, 1992, pp. 125–138.
- Marinescu 1985 G. Marinescu, „Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului (Cultura Noua) în nord-estul Transilvaniei”, *Apulum*, XXII, 1985, pp. 23–29.
- Morintz 1978 S. Morintz, *Contribuții arheologice la Istoria tracilor timpurii*, vol. I, București, Editura Academiei, 1978.
- Morintz, Angheliescu 1970 S. Morintz, N. Angheliescu, „O noua cultură a Epocii Bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni”, *SCIV*, tomul 21, nr. 3, București, 1970, pp. 373–416.

- Nemeti 2011 S. Nemeti, „Piese de bronz romane de la Ilișua”, *Revista Bistriței*, XV, Bistrița, 2011, pp. 96–102.
- Protase, Gaiu, Marinescu 1997 D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, Bistrița, 1997.
- Rotea 1994 M. Rotea, „Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himera”, *Apulum*, XXXI, Alba Iulia, 1994, pp. 39–57.
- Rotea 1999 M. Rotea, *Cultura Wietenberg*, Teză de doctorat, Institutul de Tracologie, București, 1999, manuscris.
- Rotea et al. 2014 M. Rotea, M. Netea, C. De-La-Rua, T. Tecar, M. Hervella, S. Alonso, Z. Maxim, M. Răchită, „The archaeological contexts of DNA samples collected from prehistoric sites in Transylvania”, *Acta Musei Napocensis*, 51/1, 2014, pp. 21–59.
- Sava 2002 E. N. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur*, PAS, 19, Kiel, 2002.
- Witenberger 2006 M. Witenberger, *Cultura Noua în Transilvania*, Teză de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 2006.

Planșa 1. Cană decorată cu o toartă ușor supraînălțată. Stil ceramic Wietenberg / Deva-Bădeni
Decorated cup with a slightly raised handle. Wietenberg / Deva-Bădeni pottery style.

Planșa 2. Strachină cu toarte suprînălțate cu butoni. Stil ceramic Noua
Bowl with raised handles and buttons. Noua pottery style

Planșa 3. Fragmente din buza a două vase. Stil ceramic Suciul de Sus
Pottery fragments. Suciul de Sus pottery style.

A Feature (Cx 96) of the Gáva Culture from Sânpaul–Usturiș (Cluj County): A First Assessment of Its Absolute Chronology

Mihai ROTEA

National History Museum of Transylvania
nicolaiemihairotea@gmail.com

Nona PALINCAȘ

“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology
palincas@gmail.com

Mihai NETEA

Radboud University
mihai.netea@radboudumc.nl

Ioniță PETIȘ

National History Museum of Transylvania
ionita.petis@gmail.com

Diana BINDEA

National History Museum of Transylvania
diana_bindea@yahoo.com

Mircea RĂCHITĂ

rachita_mircea@yahoo.com

Cristina CORDOȘ

Institute of Archaeology Iași
elenacordos@gmail.com

Dana-Alexandra VALEA

The Culture Directorate
to the Bistrița-Năsăud County
dana.alexandra_valea@yahoo.ro

Dinu BERETEU

dinu_bereteu@yahoo.com

Lavinia GRUMEZA

Institute of Archaeology, Iași
lavinia_grumeza@yahoo.com

Ionuț JEICAN

“Iuliu Hațieganu” University
of Medicine and Pharmacy
ionutjeican@yahoo.com

Tiberiu SAVA

“Horia Hulubei” National Institute
for Physics and Nuclear Engineering
tiberiu.sava@nipne.ro

Gabriela SAVA

“Horia Hulubei” National Institute
for Physics and Nuclear Engineering
gabriela.sava@nipne.ro

Sebastian DANCIU

“Babeș-Bolyai” University
sebastian_danciu_1990@yahoo.com

Abstract

Feature 96 (Cx 96) from Site 9 at Sânpaul–*Usturiș* is a unique discovery in the Gáva culture. This feature is a pit in which were found: a partial human skeleton, one unattached human long bone, the complete skeleton of a hare, a part of a channeled amphora and various other potsherds, a small fragment of a hearth-surface, and a fragment of a sandstone with traces of burning. The characteristics of the feature shed new light on our knowledge of the ritual practices of the Gáva communities.

Based on parallels of the pottery and the radiocarbon dates obtained for the human and hare skeletons, it could be established that the feature dates to the interval 985–843 cal BC. Correlations with other discoveries dated by radiocarbon allow the narrowing down of this interval to the first half of the 10th century BC. Therefore, we consider that this archaeological feature can be attributed to the end of the second phase or the beginning of the third phase of the Gáva culture — i.e., it belongs to the Early Iron Age at the chronological level corresponding to the Ha B1 horizon in the chronology based on metal objects.

Keywords

Early Iron Age, Gáva culture, cultic feature, 14C dates.

Un complex (Cx 96) al culturii Gáva din situl de la Sânpaul–*Usturiș* (județul Cluj): o primă evaluare a cronologiei sale absolute

Rezumat

Complexul 96 (Cx 96) din Situl 9 de la Sânpaul–*Usturiș* este o descoperire unică în cadrul culturii Gáva. Acest complex este constituit dintr-o groapă în care se aflau: o parte dintr-un schelet uman, un os uman lung, un schelet de iepure, o parte dintr-o amforă canelată, alte câteva fragmente ceramice, un mic fragment de vatră și o gresie de formă piramidală, cu urme de ardere. Caracteristicile complexului aruncă noi lumini în privința cunoașterii practicilor rituale ale purtătorilor culturii Gáva.

Pe baza analogiilor ceramicii și mai ales a datelor radiocarbon obținute pentru scheletele de om și de iepure, complexul a fost încadrat în intervalul 985–843 cal BC. Acest interval poate fi restrâns pornind de la corelațiile cu alte descoperiri care beneficiază de datări absolute, în prima jumătate a secolului al X-lea î.Hr. Prin urmare, considerăm că acest complex arheologic poate fi atribuit sfârșitului fazei a II-a sau începutului fazei a III-a a culturii Gáva, respectiv primei epoci a fierului, la nivelul cronologic echivalent cu orizontul Ha B1 din cronologia bazată pe obiectele de metal.

Cuvinte cheie

Prima epocă a fierului, cultura Gáva, complex cultic, datare 14C.

Introduction

The construction of the Nădășelu–Topa Mică sector of the A3 motorway (Brașov–Cluj-Napoca–Oradea), which crosses the territory of the Gârbău and Sânpaul communes (Plate I/1–2), was preceded by the archaeological diagnosis carried out, in 2016, by the Institute of Archaeology and Art History in Cluj-Napoca. On that occasion, mechanically excavated sections of variable lengths (7–10 m) were performed, leading to the identification of numerous archaeological sites (Cociș *et al.* 2016). The following year, the preventive excavations were carried out by the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca. The works took place between May and July and were ceased before the investigations were fully completed.

One of the most important sites researched on that occasion was found on the territory of the Sânpaul commune (in Hungarian, Magyarszentpál, about 25 km northwest of the city of Cluj-Napoca, Cluj County: Plate I/ 1), on the hill called by the locals *Usturiș*. This is situated north of the village, on the left side of the Sânpaul–Mihăiești highway (E 81), between the *Cozopăii Valley* to the north and the *Usturiș Valley* to the south (Plate I/ 2; II/ 1–2). The southeastern hillside, which descends from the altitude of 477 m to 405 m, has a narrow terrace between the altitudes of 410 and 405 m. On this terrace there is a ploughed piece of land from which, during an earlier field survey, numerous prehistoric ceramic fragments of the Coțofeni, Wietenberg and Gáva cultures were recovered (Bereteu 2014, 94, no. 13; Bereteu 2020, 34–35, no. 27). During our excavations, this spot was labelled as Site no. 9. Here we were able to identify and research over 358 archaeological features (abbreviated as Cx) belonging to different periods (Plate III). 309 of them belong to the Bronze Age (the Coțofeni, Wietenberg and Deva-Bădeni cultures: Plates XI–XIII) and the Early Iron Age (Gáva culture). Further 46 features belong to the Roman period, while three features are Early Migration Age burials (Cupcea *et al.* 2019, 147–194).

The prehistoric artefacts discovered in this site are currently in different stages of processing. The processing of three features assigned to the third phase of the Wietenberg culture (Cx 171, 183 and 261) has been completed and will be published in a separate volume (Rotea *et al.* 2021). Two artifacts from these features were displayed in the exhibition *At the beginnings of history. Prehistoric civilizations between the Carpathians and the Lower Danube* (2019–2020, Liège), coordinated by C. Borș from the National History Museum of Romania. Among the features that are only partly analysed so far is Cx 96, which will be presented briefly in this article (Plates IV–X). As the restoration-conservation process of its ceramic inventory is completed (due to the care of C. Rotariu from the National History Museum of Transylvania) and the two samples taken for radiocarbon dating have been analysed (at the “Horia Hulubei” National Institute for Physics and Nuclear Engineering; for analysis method

see: Sava *et al.* 2019, 649–658), we are in the position of presenting here a preliminary cultural and chronological evaluation of Cx 96.

The data

Feature Cx 96 is a pit, approximately cylindrical in shape, with flat bottom and straight walls, with a diameter of ca. 1.70 m and maximum depth of ca. 0.55 m (Plate VI/ 1). Inside it, at different depths, were found: a partial human skeleton, one unattached long bone, a large vessel fragment, other small fragments from various vessels, one sandstone fragment and a hare skeleton (Plates IV–IX).

The human bone remains, most likely belonging to one and the same individual, were found at the top of the pit, in its central part (Plate IX). The upper part of the body was partially in supine position and partially lying on its right side, with the face oriented towards southwest. The arms, of which only fragments of the two humeri have been preserved, were in front of the chest. While the axis of the spine was orientated approx. east-west, the axis of the pelvis was orientated north-south. From the legs, only the femurs were preserved. The left one seemed in anatomical connection, but the right one was clearly dislocated and placed parallel to the first at a distance of approx. 0.55 m (Plate IV/ 2; V/ 1–2; IX). The remains were not yet analyzed by an osteologist, but according to our preliminary evaluation they probably belonged to a teenager.

Next to the human skeleton, at its backside, there was a fragment of a large amphora (Plate VII and IX, see below) and near it, a pyramidal piece of sandstone object with traces of burning (Plate IX).

Beneath the human bones there was a layer of earth, containing a long bone, close to the bottom of the pit, in its northern area, and approximately below the right human femur. As it was not analysed so far, it is not clear whether it belongs to the human skeleton. The earth layer containing this long bone covered the complete skeleton of a *Lepus europaeus*, European hare (Plates VIII–IX). The latter was laid on the bottom of the pit, in its southern part, with an amphora sherd beneath. The hare skeleton was in poor state of preservation in that the bones were strongly fragmented. A whole femur, with a maximum length of 143.5 mm, was recovered. On a fragment of the right upper jaw, the dentition was preserved *in situ* (P2–P4 premolars and M1–M2 molars). The length of the premolar row is 8 mm. As dentition, owing to its continuous growth, cannot be an age estimation criterion, the age of death cannot be determined exactly. However, since all the epiphyses of the recovered long bones are fused to the diaphyses and the vertebral bodies are ossified, the animal must have reached adulthood at the time of death. Domestic rabbits live between 8–12 years, but wild hares live much less because of harsh conditions and predators. Therefore, we estimate that the hare was between 1 and 5–6 years old at the time of death. Metric data — i.e., the distal femoral

widths of 20.5 mm and 20.6 mm, respectively; the length of the acetabular cavity of 14.2 mm; the length of the calcaneus of 36.5 mm — are similar to those of hares discovered in other prehistoric archaeological sites (El Susi 1996, 354; Bindea 2008, 462).

The filling of the pit could be easily distinguished from the yellow clay in which it was dug due to its color and content: the filling was a blackish-brown earth with ash and adobe pigments and contained 21 sherds and a small fragment of a hearth-surface (Plates IV–VI). Clearly, this filling was brought from another place (from the place of the funeral / cult ceremonies or from a settlement). A few lumps from the surrounding yellow clay got mixed into the filling while Cx 96 was built. The pit inventory consisted of 9 bicolor (black/ red or brown) and 12 brown or brick-red sherds. Only 6 rim fragments were identified, while the remaining pieces are from other vessel parts, excepting vessel bases. One small sherd was decorated with incisions. With the exception of the sherds with bicolor firing, some of which may belong to the same amphora as the large sherd placed next to the human skeleton (Plate VI/ 1; VII–VIII), all the others are from different vessels. All pottery fragments appear to belong to medium or large vessels. It is difficult to determine the vessel shapes, but almost certainly some of the sherds stem from bowls with inverted rim, lobed vessels and bowls with slightly flaring rims. Reconstructible to a large extent is only the amphora to which belonged the sherds found next to the human skeleton and beneath and close to the hare skeleton (as well as probably also small sherds from the pit filling). All its sherds stem only from the lower half of the vessel, with no piece of the neck and rim whatsoever, so that it is probable that the vessel was broken elsewhere and only a part of it was laid in the pit. The height of the preserved vessel is 39 cm and the diameter of the bottom measures 18 cm. It is bichrome (black and red), decorated with a series of grooves arranged obliquely on the shoulder, interrupted by grooves with a larger width and opposed orientation; the latter were most likely close to a protrusion, which, however, was not preserved (Plate VII/ 1–3).

According to our preliminary analysis, the following scenario for the feature's formation is feasible: first the pit was dug, followed by the deposition of amphora sherds and then of the whole hare (note that one amphora fragment was beneath the hare: Plate VIII/ 1). The missing parts of the amphora — the entire upper part and half of the lower part — must have been broken off during a ceremony held at some distance from the area of the pit, as no traces of them were identified anywhere in the proximity. The deposited part of the amphora (Plate VII/ 1–2) was also broken either during the respective ceremony or by throwing it from a height (for instance from the edge of the pit), because the pattern of the scattered pottery fragments on the bottom of the pit is not consistent with breakage due to soil pressure. The pit was then filled to a large extent with soil brought from the settlement or from the ceremonial place. Subsequently, the human remains, the sandstone fragment and a larger fragment of the aforementioned

tioned amphora were deposited close to each other. The position of the unattached long bone found close to the bottom of the pit, under the right human femur remains unexplained for now. Even so, nothing from the structure of Cx 96 suggests that any significant amount of time elapsed between the deposition of the amphora fragments and that of the hare or of the human individual. The fact that the human skeleton is only partly in anatomical connection could indicate manipulation of the bones at a later stage.

Discussions and conclusive remarks

The feature Cx 96 at Sânpaul–*Usturiș* is a pit with a special archaeological content, which raises several problems of interpretation, some of which will be addressed here briefly.

Based on the typological and decorative characteristics of the partly reconstructible amphora found in the pit, this feature can be attributed with certainty to the Gáva culture. This culture is not characterized by a great diversity of forms and decorative elements of its pottery. Typical for the Gáva pottery is the large, biconical vessel with everted rim and channeled decoration arranged vertically or obliquely on the shoulder. Characteristic as well is the firing technique resulting in a shining black outer surface and a light red or reddish-brown inner surface (Mozsolics 1957; Horedt 1967, 150–153; László, 1973, 575–609; Vasiliev *et al.* 1991, 78–101; Pancau 2004, 28–31; Metzner-Nebelsick 2012, 65–81; Szabó 2017, 278; Marta 2020, 20–50, with further references). Consequently, the aforementioned amphora fragment, even in the lack of its upper part, has all the characteristics necessary to allow secure attribution to the Gáva culture. From a typological point of view, the amphora belongs to the category of large biconical vessels (Vasiliev *et al.* 1991, 80). The grooved decoration arranged vertically on the shoulder is typical of vessels of this category (Vasiliev *et al.* 1991, 92; Marta 2020, 42, with further references). However, the absence of the upper part makes it difficult to establish the subcategory to which this amphora belongs. The other 21 pottery fragments discovered in the pit are also characteristic of the Gáva culture: 8 owing to their firing techniques, identical to that of the amphora (some of these sherds could in fact belong to the latter), the rest based on their typological characteristics (dishes with inverted rim, jars and dishes with lobed rim; for these latter types, see: Vasiliev *et al.* 1991, 91; Marta 2020, 25–29, with further references). Finally, the incised decoration is another characteristic of this culture (Vasiliev *et al.* 1991, 93–94; Marta 2020, 41, with further references). These typological and stylistic pottery traits are found together in the layers II–III from Teleac (Vasiliev *et al.* 1991, 79–94), corresponding to the Gáva phases II and III — if we follow H. Ciugudean’s opinion (Ciugudean 2011, 81), which, however, requires further elaboration.

A few other features found in this site can be attributed to the same culture, but only two of them (features Cx 96 and Cx 346) contain human bones. However, Cx 96 is much more complex and its structure makes it unique among the Gáva discoveries.

Given that our excavation covered a very large surface, it is safe to say that within the site, feature Cx 96 is located on an isolated spot, as it was found at the edge of the terrace at a distance from any contemporaneous feature.

As it appears at this stage of our analysis, the dislocation of the lower part of the human skeleton took place after the corps was laid in the pit, in a subsequent stage of the funerary/ritual cycle. However, the details remain obscure. Parts of skeletons, with bones found in partial or no anatomical connection, were uncovered on numerous prehistoric sites, including those of the Gáva culture, so that the case of Cx 96 is not unique in this respect (Király 2012, 122–123, with further references).

In terms of the meaning of the feature Cx 96, one could start from the common archaeological procedure which divides sites into three main categories: settlements, cemeteries/ burials and cultic depositions, even if no complete separation is possible among them (see, for example, the so-called ‘burials in settlement’ present in many prehistoric cultures and raising countless problems of interpretation: Király 2012, 120–123, with further references). From this perspective, the analyzed feature must be included in the category of cultic depositions, primarily on account of its structure but also of its location (the southwestern limit of the site). This area, which lacks any domestic features irrespective of the prehistoric remains present, seems to have been reserved for rituals not only in the Gáva culture, but also in the Wietenberg and the Deva-Bădeni cultures, as the latter two are also documented on this spot through numerous pits with contents incompatible with ordinary refuse pits. The communities who created these places for ritual practices had their settlements placed at a distance that varies between 150–300 m to the northeast, on the terrace of the valley called *Valea Mare* (Plate I/ 1–2), where ceramic fragments belonging to all the cultures documented in the area of Cx 96 were found on the surface (Bereteu 2020, 34–35, no. 27; surface survey M. Rotea and M. Răchită).

The funerary or cultic discoveries from the distribution area of the Gáva culture were analyzed previously (Király 2012, 109–132, with further references). However, in Transylvania only a few have been found. A. Ardeu managed to collect 15 (Ardeu 1995–1996, 191), but some of them remain uncertain (for example, Simeria). After almost a decade, C. Pankau added a few graves and human remains from the surroundings of Mediaș (Pankau 2004, 23–24). Á. Király, in a study dedicated to a biritual cemetery of the Gáva culture in Hungary, reanalyzed the funerary/ cultic discoveries from a wider area, including Transylvania (Király 2012, 109–132). Her conclusion, in consensus with previous opinions, was that most Transylvanian discoveries are insufficiently documented. Exceptions are a cremation grave from Luduș (Ardeu 1995–1996, 191),

the crouched skeletons of two children from the settlement at Baciú (Kalmar 1987, 166–178), the graves with human remains from Teleac (Vasiliev *et al.* 1991, 42–43), some graves from Mediaş (Pankau 2004, 24, 32) and two cremation graves from Reci (Székely 1966, 8–9). Unfortunately, none of them benefited from 14C dating. However, we know about the site at Teleac that ‘it was erected during the second half of the 11th century BC and inhabited until the end of the 10th or early 9th century BC’ (Hansen 2019, 201, with further references).

In this context of scarce possibilities for absolute dating of the Gáva ritual features, feature Cx 96 represents an exception in that we obtained two 14C-dates, one from the human, the other from the hare skeleton.

The characteristics of the human and the animal skeletons as well as the structure of Cx 96 indicate that the two radiocarbon dates refer to the same event. First, the skeleton of the hare was found in anatomical connection, indicating that it died shortly before its deposition in Cx 96. Second, the partitioning of the human individual could not have occurred considerably earlier than the moment the body parts were laid in Cx 96 because of the many bones found in anatomical connection. On the contrary, as mentioned above, the separation of the right femur from the rest of the body occurred most probably subsequent to the initial deposition, at a later stage in the ritual. This means that the death of the human individual as well as that of the hare can be considered concomitant. Third, despite Cx 96 having been built in successive stages, nothing indicates that these are more than construction phases; in particular, the fact that the amphora sherd beneath the hare skeleton belongs to the same vessel as the amphora sherds laid next to the human individual indicates that no significant amount of time elapsed between the construction phases of Cx 96. In view of the above, the radiocarbon dating obtained for the human and hare skeletons can securely be transferred upon the entire Cx 96. In fact, the two 14C dates are quite close (Table 1 and Figure 1), with the date of the human individual being nevertheless somewhat older. A series of factors could account for this difference in age (which is important only if we consider the 1 σ error range):

- the statistic nature of the radiocarbon dating;
- the difference in time-span covered by the dated collagen, given that the hare was at the most about five years old when he was killed and included in Cx 96, while collagen in human tooth is formed over a somewhat longer period (Beaumont *et al.* 2013); and
- a slight age offset for the human individual resulted from diet; this is a factor that we cannot verify at this stage of our research as the analysis of stable isotopes of nitrogen and carbon (i.e., the values of $\delta^{15}\text{N}$ and $\delta^{13}\text{C}$: e.g., Cook *et al.* 2002; Palincaş 2017, both with further literature) are not yet available; nevertheless, as

Table 1. Sânpaul, Cx 96. Results of radiocarbon dating for the two samples (calibrated with Oxcal v.4.4.4 based on atmospheric data from Reimer *et al.* 2020).

Sample label	Sample characterisation	Conventional 14C age (yr BP)	Calibrated 14C dates (cal BC)	
			1 σ (68.3%)	2 σ (95.4%)
RoAMS 5000.47	human tooth	2785 \pm 27	983-901	1010-892 (82.3%) 880-837 (13.1%)
RoAMS 5001.47	hare bone	2743 \pm 37	916-831	982-947 (8.2%) 941-811 (87.2%)

the difference in apparent age between the two samples is very small, the effect of diet on the dating of the human individual must be only marginal.

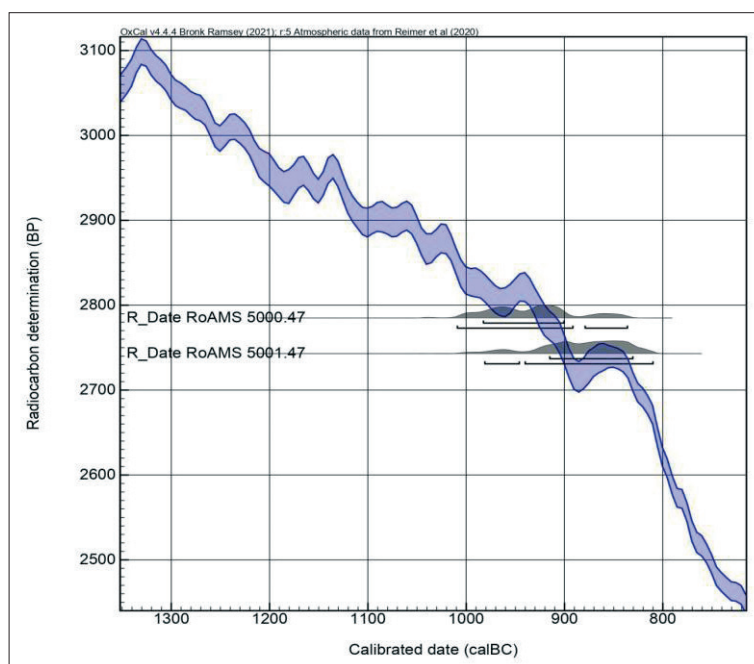

Figure 1: Sânpaul, Cx 96. Radiocarbon ages of the human (RoAMS 5000.47) and hare (RoAMS 5001.47) individuals (calibrated with Oxcal v.4.4.4 based on atmospheric data from Reimer *et al.* 2020).

In any case, given that the two 14C dates represent the same event and that they have very similar values, it is justified to try to narrow down the dating of Cx 96 by combining the two dates. The resulting intervals are:

- for one standard deviation (68.5%): 971–956 (9.3%), 932–896 (39.4%) and 872–843 (19.5%); and
- for two standard deviations (95.4%): 985–843 cal BC (Figure 2).

In sum, it is highly probable that the feature dates to the interval of *c.* 985–843 cal BC.

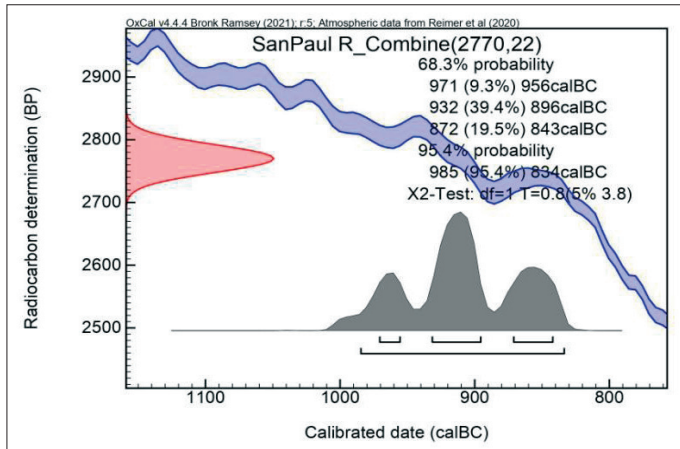

Figure 2: Sânpaul, Cx. 96. Combination of the radiocarbon ages of the human and hare samples. Note that the value of $T = 0.8$ is much lower than the 3.8% which corresponds to a 5% chance that the two dates do not refer to the same event (calibrated with Oxcal v.4.4.4 based on atmospheric data from Reimer *et al.* 2020).

The data obtained by us are in accordance with those obtained for the Gáva sites from Alba Iulia–*Recea* (975–896 cal BC; Ciugudean 2012, 117, fig. 11) or *Vlaha-Pad* (1060–940 cal BC; Németh 2015, tab 2) as well as with those from Hungary (e.g., Baks, Biharkeresztes, Berettyóújfalu, Tiszabura; ca. 1100–900 cal BC) (V. Szabó 2017, 248). At the same time, one feature, with typical pottery for the Mezőcsát culture, from the settlement of *Vlaha-Pad* was dated to 931–827 cal BC (2σ) (Gogâltan 2019, 58), which corresponds to the interval attributed to this culture in eastern Hungary (Metzner-Nebelsick 2010, 129–136; V. Szabó 2017, 256–261, with further references). However, the Mezőcsát culture should, *grosso modo* correspond to the post-Gáva period in Transylvania (while in Hungary, the Gáva pottery style continued unchanged along that of the Mezőcsát culture: Metzner-Nebelsick 2010, 132; V. Szabó 2017, 257, 278). Also, quite clearly, the Basarabi settlement from *Tărtăria-Podu Tărtăriei*, which has its beginnings in the second half of the 9th century BC (Borş *et al.* 2017, 28), must be later than the Gáva culture.

The position of the Gáva culture in the context of the Late Bronze–Early Iron Ages in Transylvania as well as the internal periodisation of this culture continue to provoke numerous controversies. Regarding the first aspect, some researchers place the Gáva culture in the Late Bronze Age (e.g., Kacsó 1990, 41–50; Ciugudean 2011, 80), while others place it in the Early Iron Age (e.g., Vulpe 2020, with further references;

also, less clearly though, László 2019). We include the Gáva cultural phenomenon from Transylvania among the cultures specific to the Early Iron Age — i.e., in the interval 1200-900/850 BC (corresponding to the Ha A1-2, B1-2 periods established for metal objects). In other words, the Gáva culture is situated between the end of the Noua culture — i.e., at the end of stage LBA II (Rotea *et al.* 2020, 113, with bibliography) — and the beginning of the Basarabi culture — which is securely placed in the 9th century BC due to the dates from Țărtăria (Borș *et al.* 2017, 28) and is considered to have caused the abandonment of most fortifications and the gradual disappearance of the late Gáva habitation. This entire interval represents a period still dominated by bronze metallurgy, although iron artifacts are present (Hansen 2019, 201–226, with further references). However, determining the beginning of historical periods based primarily on the raw material used for artefact production (be they tools, weapons or ornaments) — that is, by emphasizing only one aspect of the technological progress — is, in our opinion, not productive. We favor the approach according to which periodizations are based on various changes in economy, in settlement structure and territory, in funerary and other cult practices and beliefs — a multitude of traits observable archaeologically, which account better for the complexity of any past epoch.

Regarding the second aspect — that of the internal periodisation of the Gáva culture — it should be highlighted that advances were made with respect to chronological aspects in Transylvania (Vasiliev *et al.* 1991, 102–129; Ciugudean 2012, 107–121; Marta 2020, 52–65, with references), even if the long debated first phase, that of the formation of the Gáva culture, continues to remain poorly known. The key-site for all the Gáva phases remains Teleac, and its detailed publication would be of paramount importance.

In view of the discussion from above, at this stage of the research, we can place Cx 96 at the end of the second phase or at the beginning of the third phase of the Gáva culture.

Acknowledgements

The authors of this study would like to extend their gratitude to all team members that took part in the investigations conducted in May–July 2017 at Site 9, among which we mention George Cupcea, Viorica Rusu-Bolindeț, Cosmin Onofrei, Monica Gui, Bogdan Ursu, Linca Kucsinschi and Sebastian Drob.

References

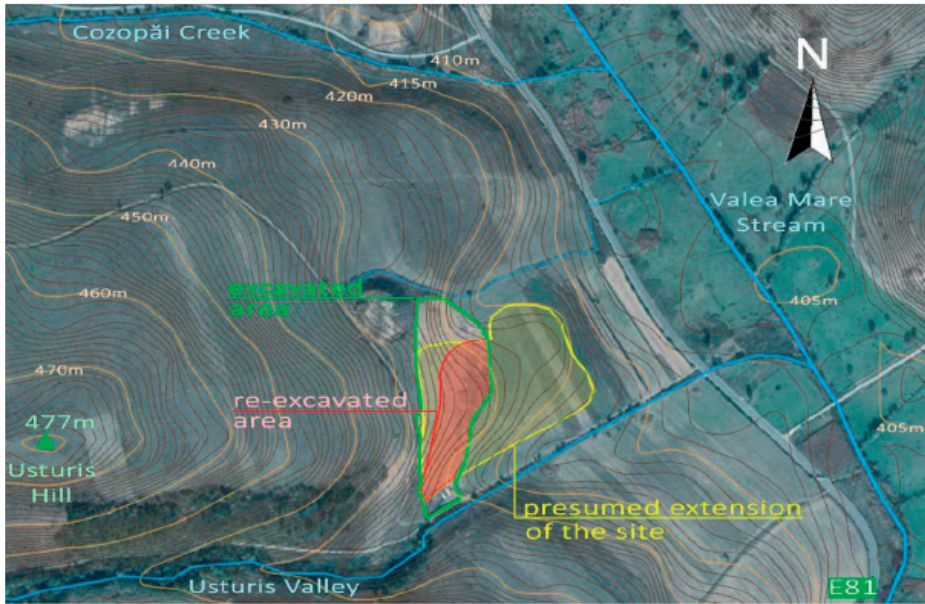
- Ardeu 1995–1996 A. G. Ardeu, “Contribuții privind stadiul cercetării Hallstattului timpuriu în spațiul intracarpatic,” *Sargetia*, 26/1, 1995–1996, 189–226.
- Beaumont *et al.* 2013 J. Beaumont, A. Gledhill, J. Lee-Thorp, J. Montgomery, “Childhood diet: A closer examination of the evidence from dental tissues using stable isotope analysis of incremental human dentine,” *Archaeometry*, 55(2), 277–295.
- Bereteu 2014 D. I. Bereteu, “Contribuții la repertoriul arheologic al județului Cluj,” *Sargetia* S.N., V, 2014, 89–96.
- Bereteu 2020 D. I. Bereteu, “Contribuții la repertoriul arheologic al județului Cluj (III),” *Marmatia*, 16–17, 2019–2020, 31–55.
- Bindea 2008 D. Bindea, *Arheozoologia Transilvaniei în pre- și protoistorie*, Cluj-Napoca 2008.
- Borș *et al.* 2017 C. Borș, L. Rumegea-Irimuș, V. Rumegea-Irimuș, “Cercetări arheologice sistematice în cuprinsul sitului hallstattian Tărtaria-Podu Tărtăriei vest. Raport preliminar al campaniilor 2016–2017,” *Cercetări Arheologice*, 24, 2017, 17–82, doi: <https://doi.org/10.46535/ca.24.02>.
- Ciugudean 2012 H. Ciugudean, “The chronology of the Gáva culture in Transylvania.” In: W. Blajer (ed.), *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, Kraków 2012, 107–121.
- Ciugudean 2011 H. Ciugudean, “Periodizarea culturii Gáva în Transilvania în lumina noilor cercetări,” *Apulum*, 48, 2011, 69–102.
- Cociș *et al.* 2016 S. Cociș, D. V. Sana, C. Onofrei, V. Șt. Georgescu, Fl. Vasilescu, B. Ursu, C. Bircean, “Raport de diagnostic arheologic pentru obiectivul Autostrada Brașov–Tg. Mureș–Cluj–Oradea. Sector 3A: Cluj Vest (Gilău)–Mihăiești, km 0+000 – 25+500, Tronson 3A2, km 8+700 –25+500,” Cluj-Napoca, 2016, manuscript.
- Cook *et al.* 2002 G. T. Cook, C. Bonsall, R. E. M. Hedges, K. McSweeney, V. Boroneanț, L. Bartosiewicz, P. B. Pettitt, “Problems of dating human bones from the Iron Gates,” *Antiquity*, 76, 2002, 77–85.
- Cupcea *et al.* 2019 G. Cupcea, V. Rusu-Bolindeț, I. Petiș, C. Onofrei, “A sanctuary of Silvanus in the rural territory of Napoca,” *Acta Musei Napocensis*, 56/1, 2019, 147–197.
- El Susi 1996 G. El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Ch.–I d.Ch.*, Timișoara, 1996.
- Gogâltan 2019 F. Gogâltan, “Despre cronologia absolută a bronzului târziu din estul Bazinului Carpatic,” *Tyragetia*, S.N., XIII [XXVIII], nr. 1, 2019, 45–70.
- Hansen 2019 S. Hansen, “The Hillfort of Teleac and Early Iron Age in Southern Europe.” In: S. Hansen, R. Krause (eds.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference*, 9–13 October 2017 in Alba Iulia, Bonn, Verlag Dr. Rudolf Habelt, 2019, 201–226.
- Horedt 1967 K. Horedt, “Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania [Probleme der jünger bronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien],” *Studii și Comunicări Sibiu*, 13, 1967, 137–156.

- Kacsó 1990 C. Kacsó, "Bronzul târziu în nord-vestul României," *Symposia Thracologica*, 8, 1990, 41–50.
- Kalmar 1987 Z. Kalmar, "Contribuții la cunoașterea ritului funerar hallstattian," *SCIVA*, 38, 2, 1987, 166–178.
- Király 2012 Á. Király, "A biritual cemetery of the Gáva culture in the Middle Tisza Region and some further notes on the burial customs of the LBA-EIA in Eastern Hungary." In L. Marta (ed.), *The Gáva culture in the Tisa Plain and Transylvania*. Theme issue. Studii și Comunicări Satu Mare, 28/1, 2012, 109–132.
- László 1973 A. László, "Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu/ Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit," *SCIV*, 24, 4, 1973, 575–609.
- László 2019 A. László, "Archaeological-Historical Information and Radiocarbon Dating: Problems of the Late Bronze-Early Iron Age Chronology of the Carpathian-Danubian-Balkan Region." In: N. Palincaș, C. C. Ponta (eds.), *Bridging Science and Heritage in the Balkans: Studies in archaeometry, cultural heritage restoration and conservation*, Oxford: Archaeopress Archaeology, 2019, 52–63.
- Marta 2020 L. Marta, *Gáva Culture in the Someș Plain. The Settlements of Călinești-Oaș and Lazuri*, Nyíregyháza, 2020.
- Metzner-Nebelsick 2012 C. Metzner-Nebelsick, "Channelled pottery in Transylvania and beyond – ritual and chronological aspects." In L. Marta (ed.), *The Gáva culture in the Tisa Plain and Transylvania*. Theme issue. Studii și Comunicări Satu Mare, 28/1, 2012, 65–81.
- Mozsolics 1957 A. Mozsolics, "Archäologische Beiträge zur Geschichte der Großen Wanderung," *ActaArchHung*, 8, 1957, 119–156.
- Németh 2015 R. E. Németh, *Contribuții privind perioada târzie a epocii bronzului în Podișul Transilvaniei. Așezarea de la Vlaha-Pad*. Unpublished PhD dissertation, "Alexandru Ioan Cuza" University, Iași, 2015.
- Palincaș 2017 N. Palincaș, *Radiocarbon dating in archaeology: Interdisciplinary aspects and consequences (an overview)*, AIP Conference Proceedings 1852, 060006 (2017); doi: 10.1063/1.4984870.
- Pankau 2004 C. Pankau, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Medias/Siebenburgen*, UPA, 109, Bonn, 2004.
- Reimer *et al.* 2020 Paula J. Reimer, William E. N. Austin, Edouard Bard, Alex Bayliss, Paul G. Blackwell, Christopher Bronk Ramsey, Martin Butzin, Hai Cheng, E. Lawrence Edwards, Michael Friedrich, Pieter M. Grootes, Thomas P. Guilderson, Irka Hajdas, Timothy J. Heaton, Alan G. Hogg, Konrad A. Hughen, Bernd Kromer, Sturt W. Manning, Raimund Muscheler, Jonathan G. Palmer, Charlotte Pearson, Johannes van der Plicht, Ron W. Reimer, David A. Richards, E. Marian Scott, John R. Southon, Christian S. M. Turney, Lukas Wacker, Florian Adolphi, Ulf Büntgen, Manuela Capano, Simon M. Fahrni, Alexandra Fogtmann-Schulz, Ronny Friedrich, Peter Köhler, Sabrina Kudsk, Fusa Miyake, Jesper Olsen, Frederick Reinig, Minoru Sakamoto, Adam

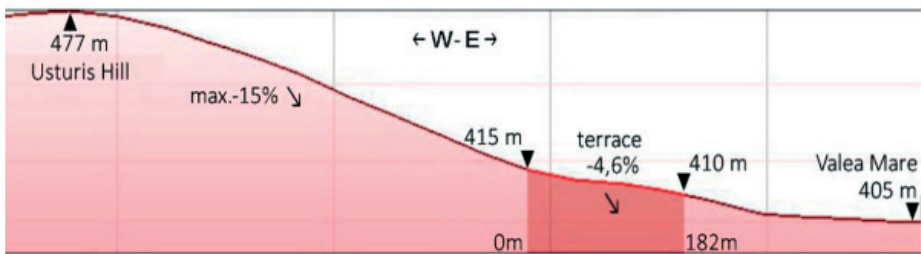
- Sookdeo, Sahra Talamo, "The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP)," *Radiocarbon*, 62(4), 2020, 725–757.
- Rotea *et al.* 2020 M. Rotea, N. Palincaș, J. Varberg, M. Netea, J. Emődi, C. Rîșcuța, C. Borș, S. Oanță-Marghitu, C. Ghemiș, T. Sava, A. Marc, T. Tecar, M. Răchită, D. Bindea, M. Sopincean, A. Sopincean, R. Pușcaș, A. Miclăuș, O. Gâza, A. Dima, "The sanctuary hoard from the Cioclovina cu Apă Cave: revisiting its relative and absolute chronology," *ArheoVest*, VIII, 2020, 109–140.
- Rotea *et al.* 2021 M. Rotea, D. Valea, M. Gui, S. Dogărel, *Trei complexe aparținând culturii Wietenberg din situl de la Sânpaul-Usturiș*, manuscript.
- Sava *et al.* 2019 T. Sava, C. Simion, O. Gâza, I. Stanciu, D. Păceșilă, G. Sava, L. Wacker, B. Ștefan, V. Moșu, D. Ghiță, A. Vasiliu, "Status Report on the Sample Preparation Laboratory for Radiocarbon Dating at the New Bucharest RoAMS Center," *Radiocarbon*, 61, 2, 2019, 649–658.
- Szabó 2017 G. Szabó, "A Gáva-kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában – The age of the Gáva pottery style. The Great Hungarian Plain in the time of the burying of the Hajdúböszörmény situlae." In: V. Szabó G., Bálint M., Váczi G. (eds.), *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolattrendszere – The second situla of Hajdúböszörmény and its relations. Studia Oppidorum Haidonicalium*, 13, Budapest–Hajdúböszörmény, 2017, 231–278.
- Székely 1966 Z. Székely, *Așezări din prima vârstă a fierului în sud- estul Transilvaniei*, Muzeul Regional Sf. Gheorghe, 1966, 5–18.
- Vasiliev *et al.* 1991 V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca 1991.
- Vulpe 2020 A. Vulpe, *Protoistoria României*, ediție îngrijită de R. Băjenaru, București: Editura Academiei Române, 2020.

Plate I. 1-2. The County of Cluj, the communes of Gârbău and Sânpaul (UAT Maps) and Site no. 9 area (designed and processed by I. Petiș, apud Cupcea *et al.* 2019).

①

②

Plate II. Site no. 9 area: 1. Geographical framework; 2. Terrain profile (designed and processed by I. Petiș, apud Cupcea *et al.* 2019).

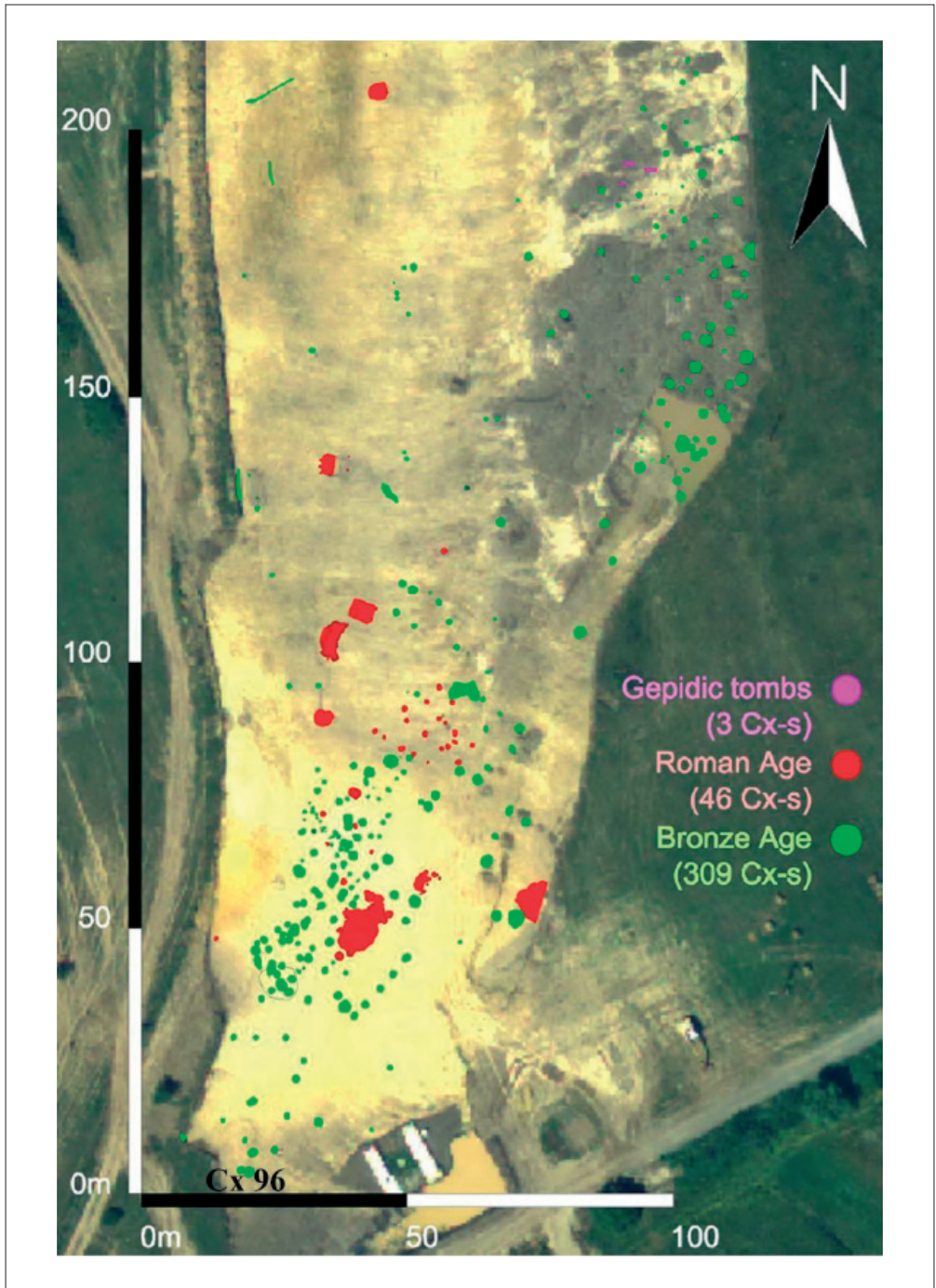

Plate III. Site no. 9 area. Chronological classification of the features.

①

②

Plate IV. Feature Cx 96: 1. Contour of the pit at the level at which it was observed for the first time during excavation; 2. The human skeleton.

①

②

Plate V. Feature Cx 96: 1-2. Human skeleton.

①

②

Plate VI. Feature Cx 96: 1. Hare skeleton and broken clay amphora; 2. Final ground level.

Plate VII. Feature Cx 96: 1–2. Restored lower part of the broken amphora (exterior and interior);
3. Decoration detail.

①

②

Plate VIII. Feature Cx 96: 1-2. Hare skeleton and broken clay amphora.

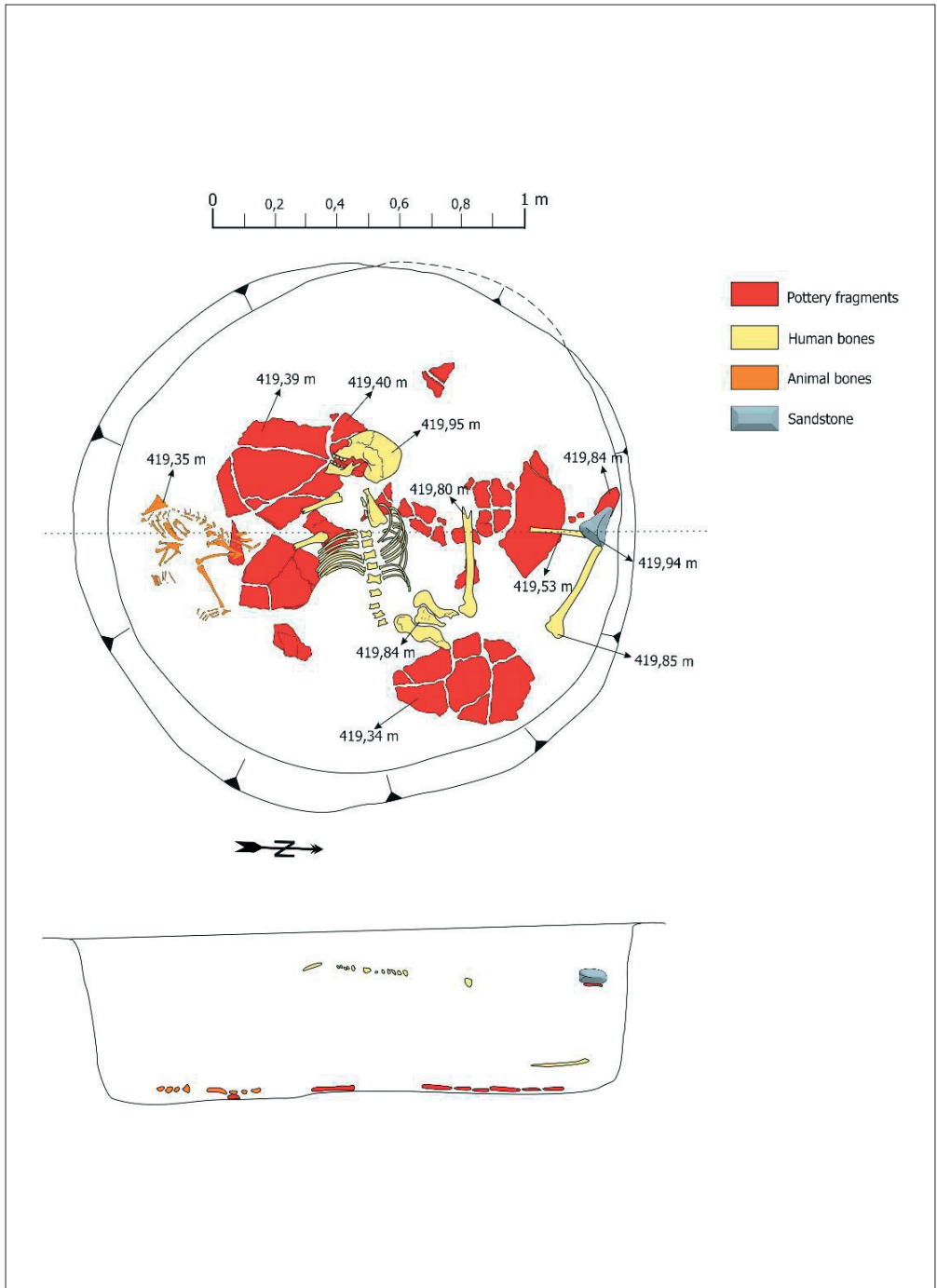

Plate IX. Feature Cx 96: Plan with reconstruction in drawing and profile.

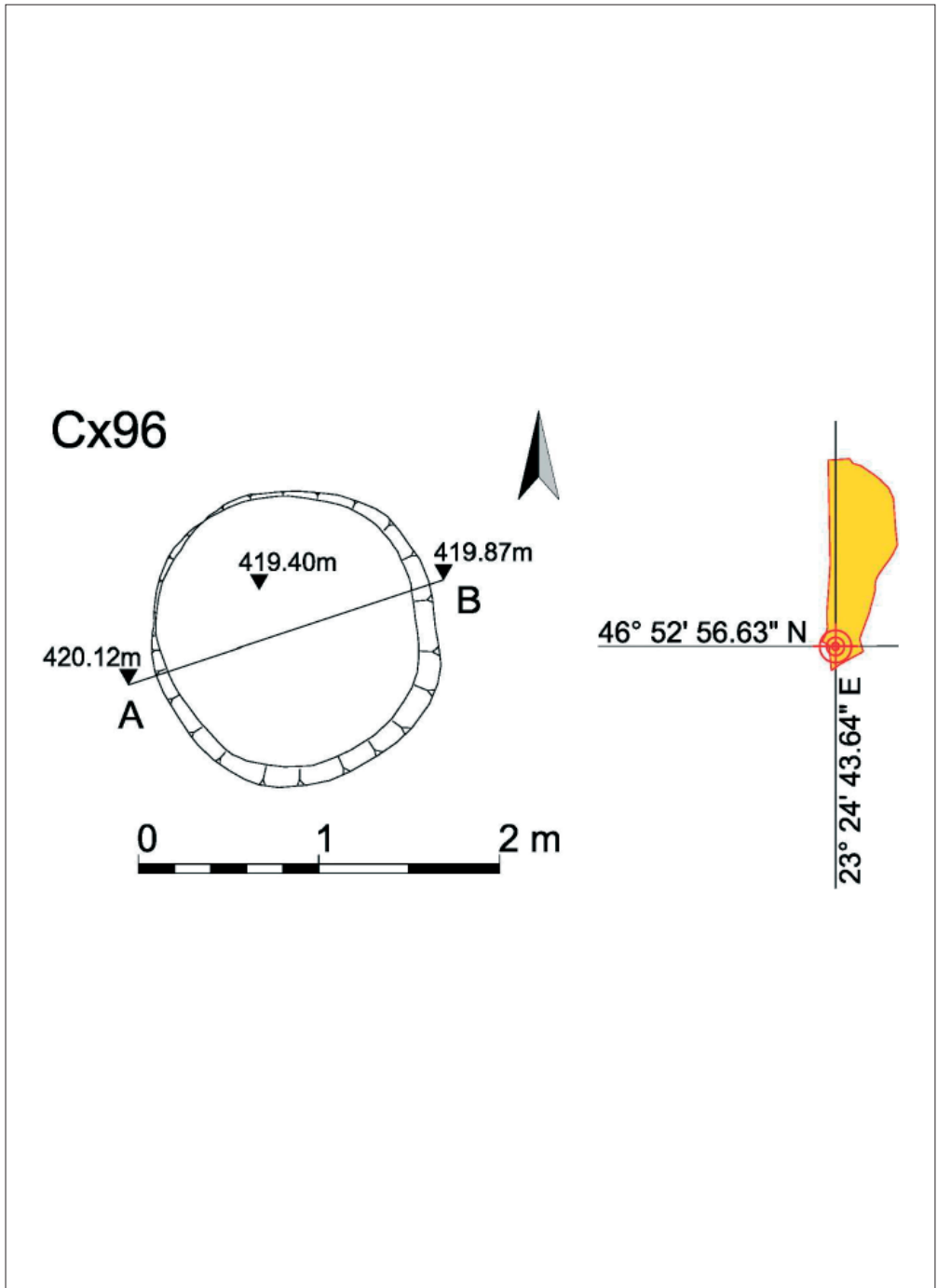

Plate X. Feature Cx 96: Reconstruction of the pit viewed in plan.

Plate XI. Feature Cx 261: Wietenberg culture. Bowl decorated with meanders.

Plate XII. Feature Cx 183: Wietenberg culture. Bird-boat/ship-vessel.

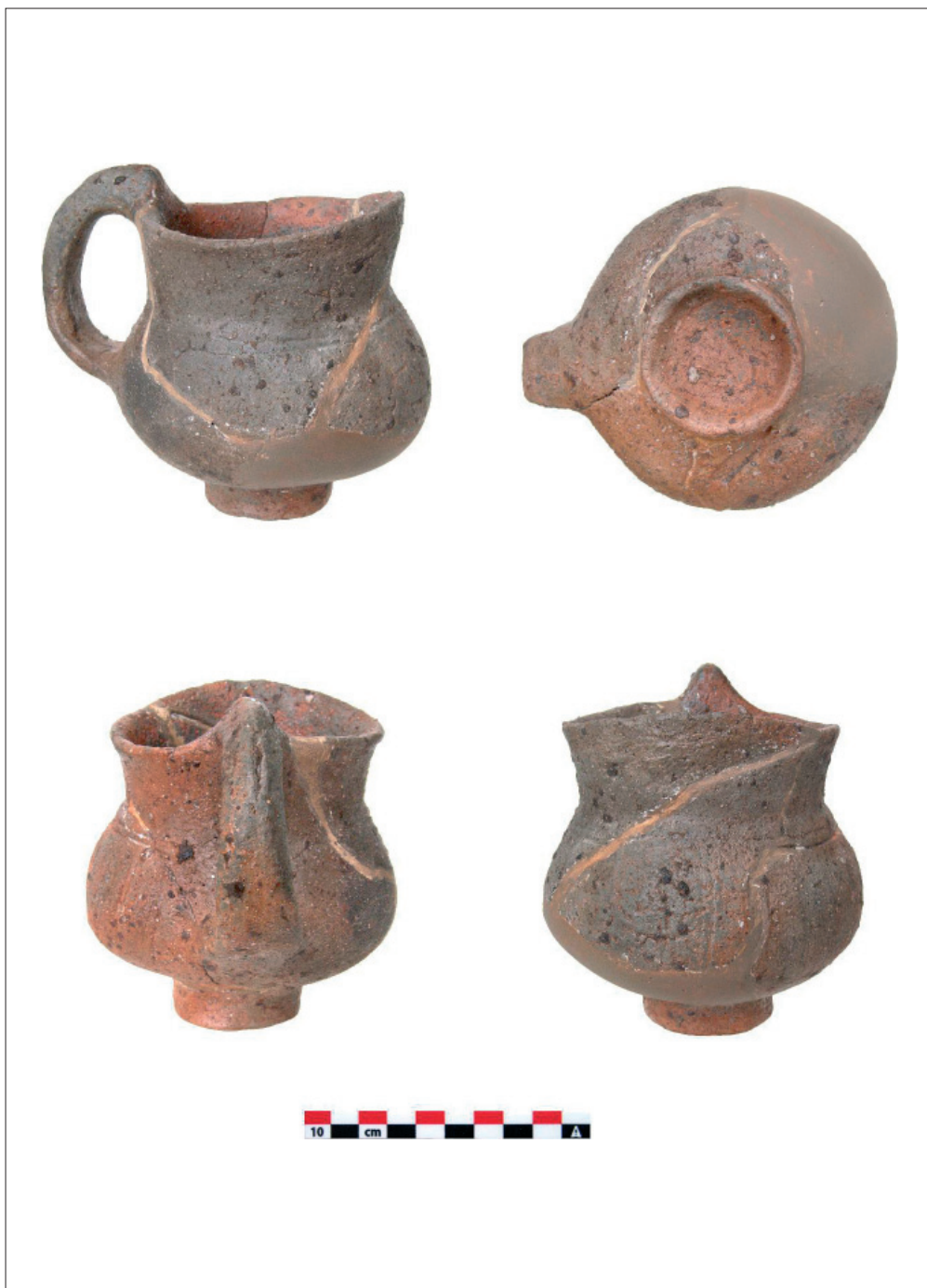

Plate XIII. Feature Cx 42: Deva-Bădeni group. Cup with incised decoration.

Cercetări arheologice la Biserica Sfânta Cuvioasă Parascheva din Maieru

Dr. Radu ZĂGREANU

Cercetător științific,
Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
raduzagreanu@gmail.com

Sofia Adriana STANCU

Muzeograf,
Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
sofiaadriana11@yahoo.com

Rezumat

În urma cercetării preventive realizate în zona Bisericii Ortodoxe române cu Hramul Sfânta Parascheva, localitatea Maieru, comuna Maieru, județul Bistrița-Năsăud cu Cod LMI: BN-II-m-A-01673, au fost identificate o serie de complexe arheologice. Menționăm aici, amprente la trei morminte de înhumare de epocă modernă, orientat est-vest, la adâncimea de 1 m, care pe baza amprentei dimensiunilor lor au fost de adulți.

Ceramica este fragmentară tipică perioadei epocii moderne, dar sunt și fragmente de ceramică contemporană, însă toate fragmentele sunt vase de transportat apă, probabil folosite în ritul liturgic. Foarte interesante sunt cele două fragmente de piatră funerară dintre care una în limba română cu litere chirilice, inscripția atestând un personaj local, un oarecare Niculae, probabil un defunct înmormântat în acel loc, a cărui cruce a fost identificată și pusă la un moment dat lângă zidul bisericii. Acestea sunt simple lespezi de piatră cu o sculptură primitivă care trebuie să fi provenit de la cimitirul care exista în zonă, în momentul ridicării bisericii, lucru care ne face să le datăm prezumtiv în secolul al XVIII-lea sau început de secol al XIX-lea.

Cert este că avem o singură fază de construcție, meșterii implicați având anumite dificultăți în special pe latura nordică, unde din cauza apropierii de buza pantei dealului au fost nevoiți să sape mai adânc fundațiile pe această parte și să recurgă la o serie de retușări în anumite puncte. Foarte probabil intervenția maestrului zidar Krauss de la Bistrița (conform arhivelor vremii) este cea care reglementează modul de ridicare a bisericii, lucru vizibil în zona turnului și a absidei, realizate îngrijit și cu simetrie.

Cuvinte cheie

Biserică, cercetare preventivă, mormânt, cruce de piatră, biserica ortodoxă.

Archaeological research at St. Parascheva Church in Maieru

Abstract

Following the rescue excavation carried out in the area of the Romanian Orthodox Church dedicated to Saint Parascheva, Maieru locality, Maieru commune, Bistrița-Năsăud county with LMI (List of Historical Monuments) Code: BN-II-m-A-01673, a number of archaeological complexes have been identified. We mention here, the footprints of three modern-day burial graves, oriented east-west, at a depth of 1 m, which based on the footprint of their size were adults.

The pottery is fragmentary, typical of the modern era, but there are also fragments of contemporary pottery, but all the fragments are from water-carrying vessels, probably used in the liturgical rite. Very interesting are the two fragments of tombstone, one in Romanian with Cyrillic letters, the inscription attesting to a local character a certain *Niculae*, probably a deceased buried in that place. The monuments are simple stone slabs with a primitive sculpture that must have come from the cemetery that existed in the area when the church was built, which makes us date them presumably in the eighteenth or early nineteenth century.

What is certain is that we have only one construction phase, the craftsmen involved having certain difficulties, especially on the north side, where due to the proximity of the edge of the hillside they had to dig deeper foundations on this side and resort to a series of alterations in certain points. Most likely, the intervention of the master mason Krauss from Bistrita is what regulates the construction of the church, which is visible in the area of the tower and the apse, made neatly and symmetrically.

Keywords

Church, rescue excavation, grave, stone cross, Orthodox church.

Localitatea Maieru este situată în partea de nord a Județului Bistrița-Năsăud, la o distanță de 58 de km de municipiul Bistrița și la 5 km de Sângeorz-Băi (Planșa 1, Fig. 1). Se află la poalele Munților Rodnei, traversate de râul Someșul Mare și de drumul național DN 17D. Este situată la altitudinea de 470 m.

Biserica Ortodoxă Română cu Hramul Sf. Parascheva, se află în stânga râului Someșului Mare, în zona centrală a localității, pe prima terasă înaltă a luncii (Planșa 1, Fig. 2).

Biserica este înscrisă în Lista Monumentelor Istorice la poziția BN-II-m-A-01673 fiind edificată între anii 1817–1818 are Hramul Sfânta Cuvioasă Parascheva și face parte din bisericile de zid de pe valea Someșului¹ (Planșa 2, Fig. 1). Este printre primele biserici construite din piatră de pe valea Someșului ce aparțineau cultului ortodox.

1 M. Porumb 1998, p. 216.

Are un plan dreptunghiular cu absida altarului decroșată, cu o formă semicirculară. Pe latura de vest este poziționat turnul clopotniță, construcție masivă unde este situat pronaosul și accesul în turn. Naosul este generos, iar absida altarului este despărțită de acesta printr-un frumos iconostas traforat, executat din lemn de tei². Deasupra accesului în naos este poziționat cafasul. Acesta este confecționat din lemn și se desfășoară pe toată lățimea navei, accesul la acesta fiind asigurat printr-o scară adosată laturii vestice. Balustrada acestuia este împodobită cu un șir de 17 icoane pictate pe lemn (Planșa 2, Fig. 3). Despre fostele biserici de lemn datele sunt destul de puține, localizarea lor certă putând fi făcută în mare parte doar ipotetic³.

Piatra de temelie a bisericii a fost pusă în anul 1817⁴. Nu se cunoaște data sfințirii bisericii însă, a fost resfințită în data de 22.10.2000 de către P.S. Episcop Irineu Pop Bistrițeanul. Are Hramul Sf. Cuvioasă Parascheva, preot paroh fiind Pr. Ioan Lăpuște. Cert este că la edificarea bisericii a participat și maestrul sas Krauss, remunerat din contribuția credincioșilor.⁵

Biserica monument istoric, a avut intervenții de reparații în anii 1912⁶, 1965, 2000 și 2011⁷. În anul 2004 s-a introdus încălzirea cu gaze naturale, iar în anul 2012 a fost confecționat un mobilier nou. Biserica deține ca obiecte de patrimoniu icoane pe lemn și pânză precum și un frumos iconostas traforat, confecționat din lemn de tei. Vechile picturi provin de la fostele biserici din zonă, din lemn, ce funcționau la mijlocul sec. al XVIII-lea, distruse de invazia tătarilor din 1717⁸. Ansamblul construit al bisericii monument istoric, se prezintă într-o stare generală de conservare mediocră. Terenul de fundare este constituit din nisip argilos brun închis. La biserică nu s-au efectuat până în prezent cercetări arheologice.

Cercetarea noastră s-a axat pe identificarea unor posibile faze de construcție ale bisericii, identificarea tehnicilor de construcție și identificarea unor complexe arheologice din exteriorul bisericii.

Pentru aceasta s-au efectuat 9 secțiuni arheologice (Planșa 3, Fig. 1) pe toate laturile și părțile componente ale bisericii, naos, pronaos, turn. Din cauza suprapunerii cimitirului actual spațiul de cercetare a fost unul extrem de îngust, între biserică și mormintele moderne fiind o distanță maxim de 2,5 m, astfel că doar două secțiuni au fost

2 Mândrescu 1982, p. 263.

3 Scurtu 2013, p. 189.

4 Mândrescu 1982, p. 167.

5 Mălin 1936, p. 23.

6 *Ibidem*.

7 Aducem mulțumiri colegului Viorel Partene, muzeograf la Muzeul „Ciubul Visurilor” pentru o serie de informații și fotografii de arhivă puse la dispoziție cu amabilitate.

8 Șotropa 1937, p. 466.

perpendicularare pe zidul bisericii (Planșa 3, Fig. 2). Săpătura arheologică a fost efectuată în exteriorul bisericii, interiorul acesteia nefiind angrenat în procesul de restaurare și conservare.

Decaparea părții superioare până la adâncimea de circa 30 cm s-a făcut mecanizat, ulterior săpându-se manual. Situația din teren a decurs exact planului de cercetare, în urma săpăturilor arheologice fiind identificate extrem de puține urme stratigrafice arheologice, complexe, structuri sau artefacte.

Trebuie subliniat faptul că zidul bisericii în zona imediată de deasupra nivelului actual de călcare a fost supus unor intervenții neautorizate în anii anteriori, care au demantelat tencuiala existentă și molozul respectiv a fost abandonat pe lângă zid, peste care a crescut vegetație, astfel încât primul strat propriu-zis al stratigrafiei a fost de fapt această depunere care a trebuit înlăturată pe alocuri mecanizat (Planșa 3, Fig. 3).

Pentru a putea cerceta și surprinde zidul bisericii și eventualele faze de construcție ale acesteia cele circa 9 secțiuni arheologice am fost nevoiți să le adaptăm în funcție de descoperirile efectuate și de situația spațiului extrem de îngust.

Prima secțiune **S1** (Planșa 7, profil S1⁹) — am efectuat-o pe latura sudică a bisericii, inițial la colțul dinspre intrarea în biserică. În momentul în care la o adâncime de circa 1 m s-a identificat conturul unui posibil mormânt (Planșa 4, Fig. 1) am hotărât lărgirea acestei secțiuni și deschiderea ei paralelă cu zidul bisericii pe o lungime de 11 m și o lățime de 1,50 m cât a fost posibil pentru a nu interfera cu mormintele actuale. Adâncimea secțiunilor am socotit-o de la nivelul vegetal de călcare.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–100 cm zidul de fundație a bisericii;
- 100–120 cm steril geologic, secționat în trei zone unde au fost identificate urmele mormintelor M1–M3.

Deoarece am constat că sterilul geologic se conturează deja la adâncimea de circa 1–1,1 m nu ne-am adâncit mai mult de atât.

În stratul aflat sub nivelul de călcare au fost identificate o serie de fragmente ceramice pe întreg cuprinsul secțiunii, acestea fiind în poziție secundară, fără a putea fi întregite.

Zidăria fundației bisericii este realizată din blocuri de piatră fasonate parțial alături de bolovani de râu prinse cu lut, și slabe urme de mortar (Planșa 4, Fig. 2). Mortarul a fost utilizat doar în partea superioară a zidului unde apare în combinație cu cărămida spartă. Meșterii zidari au întâmpinat la un moment dat unele dificultăți la construirea

9 O serie de planșe și desenele profilelor secțiunilor au fost realizate de către Andreea Ilieș, desenator, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, căruia dorim să îi mulțumim pe această cale.

fundațiilor astfel că la metrul 9 și metrul 10 se observă o ieșitură a blocurilor de piatră în exterior (Planșa 4, Fig. 3), probabil a fost necesară o plombare ulterioară a fundației, lucru ce a afectat și structura zidului bisericii în partea superioară unde acesta prezintă crăpături ce necesită intervenții cât mai rapide.

Spre surprinderea noastră în momentul în care s-a conturat un prim mormânt am putut constata faptul că acestea erau paralele cu zidul bisericii, care se pare că a fost realizat ulterior existenței acestora. Astfel că în S1 am identificat urmele a trei morminte de dimensiuni diferite care probabil în momentul ridicării fundațiilor bisericii au fost strămutate în altă locație.

Primul mormânt **M1** (Planșa 5, Fig. 4/M1) — s-a conturat în colțul de lângă intrarea în biserică și avea următoarele dimensiuni: 180 x 50 cm. Acesta a fost orientat est-vest. Din acesta s-au păstrat doar conturul a două scânduri de lemn cu lățimea de circa 20 cm, care din păcate în momentul identificării s-au exfoliat imediat și nu au putut fi prelevate probe. Între scândurile respective au fost recuperate câteva fragmente de os (Planșa 16), foarte multe cuie de fier (Planșa 15, Fig. 20–37), dar și urme de cărbune. Scoaterea osemintelor din mormânt s-a făcut cu atenție astfel încât doar fragmente infime au rămas in situ, singura urmă a acestor morminte fiind amprenta scândurilor (Planșa 4, Fig. 1) extrem de vizibilă în sterilul geologic al zonei.

La o distanță de circa 1 m spre est, la fel orientat est-vest, s-a conturat cel de al doilea mormânt **M2** (Planșa 5, Fig. 4/M1) acesta având dimensiunile de: 2,10 x 60 cm. La fel s-a păstrat doar conturul scândurilor de lemn (Planșa 4, Fig. 4), de dimensiuni identice ca și la M1. Din acesta au fost recuperate câteva fragmente de os din zona bazinului (Planșa 16), cuie de pe laturile scândurilor (Planșa 14, Fig. 1–12), iar cel mai interesant lucru la nivelul unde presupunem că se afla craniul, un ulcior mic, întreg, din pastă fină (Planșa 5, Fig. 1).

Următorul mormânt **M3** (Planșa 5, Fig. 4/M1) aflat la circa 150 cm de M2, s-a păstrat destul de bine ca și contur (Planșa 5, Fig. 2), având dimensiuni de: 180 x 110 cm. Este singurul la care s-a conturat și groapa de săpare acestuia, delimitată cu urme de cărbune. Amprenta acestuia a evidențiat trei scânduri lipite unele lângă altele de circa 15 cm. Nu s-au recuperat fragmente de os sau ceramică, câteva cuie de fier (Planșa 14, Fig. 17–19) și două bucăți de fier de la tocul unor cizme (Planșa 14, Fig. 14–15).

Secțiunea **S2** (Planșa 7, profil S2) — a fost efectuată pe latura sudică, perpendicular pe zidul bisericii (Planșa 5, Fig. 3) în zona în care nava bisericii se încheie și începe absida acesteia. Dimensiunile acesteia au fost de: 1,5 x 1,5 m. Din cauza spațiului redus nu am putut-o prelungi.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–100 cm zidul de fundație a bisericii;
- 100 cm steril geologic.

În afara unor resturi ceramice (Planșa 12, Fig. 7–10) nu au fost identificate urme arheologice, însă pe latura estică a secțiunii s-a conturat o lespede de piatră în poziție secundară. Zidăria este identică cu a secțiunii S1, la capătul navei utilizându-se lespezi de dimensiuni ceva mai mari.

Secțiunea **S3** (Planșa 7, profil S 3) — a fost efectuată în prelungirea lui S2 (Planșa 6, Fig. 1), pentru a identifica lespede de piatră respectivă, găsită la marginea lui S2. Dimensiunea secțiunii a fost de: 1,5 x 1,5 m fiind paralelă cu zidul absidei.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–100 cm zidul de fundație a bisericii;
- 100 cm steril geologic.

Spre surprinderea noastră acea lespede s-a dovedit a fi două bucăți ale unor cruci (Planșa 17) aflate în poziție secundară, probabil scoase de la mormintele găsite anterior și puse lângă zidul bisericii unde au fost ulterior abandonate. Nu au fost identificate alte urme arheologice, decât o cărămidă patrulateră cu un posibil semn de cruce trasat în pasta crudă înainte de ardere (Planșa 12, Fig. 12), zona fiind afectată de construcția absidei bisericii (Planșa 6, Fig. 2).

Secțiunea **S4** (Planșa 7, profil S4) — a fost efectuată perpendiculară cu capătul absidei bisericii, din cauza spațiului foarte îngust, fiind nevoiți a o face paralelă cu zidul acesteia pentru a putea surprinde fundațiile acesteia. Dimensiunile acesteia sunt de: 100 x 100 cm.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–100 cm zidul de fundație a bisericii;
- 100 cm steril geologic.

Zidăria este identică cu cea din zona navei, lespezi de piatră semifasonate, piatră de râu și mortar (Planșa 6, Fig. 3). Nu au fost identificate urme arheologice.

Secțiunea **S5** (Planșa 7, profil S5) — a fost efectuată pe latura nordică perpendiculară pe zidul navei în zona în care începe absida bisericii. Dimensiunile acesteia sunt de: 150 x 150 cm.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–100 cm zidul de fundație a bisericii;
- 100 cm steril geologic.

Deoarece aici se află ușa de intrare în absida bisericii zona a fost afectată de o serie de intervenții ulterioare (Planșa 6, Fig. 4).

Secțiunea **S6** (Planșa 10, profil S6) — a fost efectuată pe latura nordică a bisericii. Pornind de la premisa că e posibil ca și pe această latură să identificăm morminte, am

decis ca această secțiune să fie una mai lungă, dar din nou din cauza spațiului redus nu am putut-o realiza decât paralelă cu zidul bisericii. Dimensiunile acesteia sunt de: 9,5 m x 1,5 m. Pe traseul secțiunii am identificat doar un singur complex arheologic, o groapă aflată spre capătul estic al secțiunii.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–110 cm zidul de fundație a bisericii;
- 110 cm steril geologic.

Groapa **G1** (Planșa 8, Fig. 1) aflată între metrul 8–9 a fost o intervenție recentă, în momentul în care biserica a fost racordată la gaz, aceasta având dimensiunile de 1,4 m și lățimea de 40 cm. Aceasta a răscolit întreaga stratigrafie a zonei.

În ceea ce privește zidăria fundațiilor aceasta este similară cu cea de pe latura sudică, cu mențiunea că această latură prezintă mai multe zone afectate de alunecări de teren ce se revăd și în crăpăturile mult mai numeroase din zidul posterior al bisericii.

Astfel că între metrul 5,50–7,50 se văd clar urmele unor „plombe” făcute la fundație (Planșa 8, Fig. 2). În zona metrului 8 al secțiunii zidul fundației a fost grav afectat astfel că zona necesită intervenții cât mai urgente (Planșa 8, Fig. 3). Cert este că față de latura sudică a bisericii aici zidul fundației bisericii atinge o adâncime mai mare de circa 110 cm, chiar 120 cm, probabil și datorită faptului că această latura a bisericii este pe marginea platoului și au fost nevoie de o serie de întăriri a acesteia în momentul construcției. Din stratul arheologic au fost recuperate o serie de fragmente ceramice (Planșa 13, Fig. 15–20) și câteva piese de fier, nedeterminabile.

Secțiunea **S7** (Planșa 10, profil S7) — a fost efectuată perpendicular pe zidul pronosului bisericii în încercarea de a surprinde fazele de construcție ale acestuia. Dimensiunile secțiunii sunt de: 1,5 x 1,5 m.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–110 cm zidul de fundație a bisericii;
- 110 cm steril geologic.

Zidăria turnului este una de bună calitate, folosindu-se lespezi de dimensiuni mai mari prinse mult mai bine cu mortar (Planșa 9, Fig. 1).

Secțiunea **S8** (Planșa 10, profil S8) — a fost trasată din cauza spațiului îngust paralel cu zidul nordic al turnului bisericii, pentru a observa structura fundațiilor acestuia. Dimensiunile acesteia sunt de: 4 x 1,5 m.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–120 cm zidul de fundație a bisericii;
- 120 cm steril geologic.

Fundațiile turnului ating adâncimea de 120 cm (Planșa 9, Fig. 2). În afară de câteva fragmente ceramice nu au fost identificate alte urme arheologice.

Secțiunea **S9** (Planșa 10, profil S9) — a fost trasată paralelă cu zidul vestic al turnului. Dimensiunile acesteia sunt de: 4 x 1,5 m.

Astfel că stratigrafia secțiunii s-a prezentat astfel:

- 0–30 cm strat vegetal cu moloz;
- 30–120 cm zidul de fundație a bisericii;
- 120 cm steril geologic.

Zidăria fundațiilor turnului sunt identice și atestă faptul că ele au fost realizate cu atenție și mult mai bine decât cele ale bisericii (Planșa 9, Fig. 3). Nu au fost identificate urme arheologice.

Pe parcursul lucrărilor de cercetare a fost realizată documentarea fotografică a fiecărei unități de săpătură în parte. La finalul cercetării au fost realizate atât desenele profilelor stratigrafice și a grundurilor cât și ridicarea topografică a suprafeței cercetate pentru post-procesarea datelor, în vederea realizării planului general al cercetării arheologice preventive.

În urma cercetării preventive efectuate au fost identificate 4 complexe arheologice, trei amprente ale unor morminte și o groapă modernă.

Cele trei morminte au fost identificate pe latura sudică a bisericii, orientate est-vest, la adâncimea de circa 1 m, din acestea păstrându-se doar amprenta părții inferioare a acestora, în speță patul de scândură de foc circulară cu pietre de rău și o latură de zid ce continuă în exteriorul zonei cercetate. Acestea trebuie să fi fost morminte de înhumăție în coșciug din lemn, care au fost strămutate în momentul în care s-a ridicat fundația bisericii. Materialul arheologic recuperat de la acestea este unul infim, se remarcă în special cuiele de pe marginea scândurilor (Planșa 14–15), o balama (Planșa 14, Fig. 3) sau un cuțit (Planșa 14, Fig. 1).

Groapa respectivă (Planșa 8, Fig. 1) este o intervenție actuală făcută în 2004 când s-a introdus gazul în biserică, a angrenat o serie de material arheologic de la deșeuri actuale la fragmente ceramice.

Catalogul descoperirilor¹⁰

Ceramica

1. Fragment buză de vas — Nr. Inv. 621 (Planșa 11, Fig. 1); Ø buză = 12 cm; secțiunea S1, adâncime 40 cm; Ceramică semifină de culoare gri cenușiu la exterior și gri deschis la interior, ardere inoxidantă, degresant cu mică, sub buză dreaptă

¹⁰ Întregul material arheologic descoperit se află în custodia Muzeului „Cuibul Visurilor” Maieru.

- prezintă un decor compus dintr-o linie șerpuită și o linie dreaptă, lucrat la roată. Epoca modernă.
2. Buză de vas — Nr. Inv. 628 (Planșa 11, Fig. 2); Diam = 20 cm; secțiunea S1, adâncime 50 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis, ardere oxidantă, degresant cu mică, pe interior prezintă un strat de glazură, lucrat la roată. Epoca modernă.
 3. Fragment buză de vas — Nr. Inv. 630 (Planșa 11, Fig. 3); Diam = 18 cm; secțiunea S1, adâncime 50 cm; Ceramică fină de culoare brun închis pe exterior, pe interior prezintă un strat de glazură. Buza ușor rotunjită, lucrat la roată, ardere oxidantă, degresant cu mică. Epoca modernă.
 4. Buză de vas — Nr. Inv. 634 (Planșa 11, Fig. 4); Diam = 20 cm; secțiunea S1, adâncime 60 cm; Ceramică semifină de culoare cenușiu închis, buza teșită, degresant cu mică, ardere inoxidantă. Epoca modernă.
 5. Perete de văscior cu buză — Nr. Inv. 624 (Planșa 11, Fig. 5); Diam = 6 cm; secțiunea S1, adâncime 60 cm; Ceramică semifină de culoare roșiatică, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant cu mică. Epoca modernă.
 6. Ulcior — Nr. Inv. 620 (Planșa 12, Fig. 6); H = 11,5 cm; Diam. fund = 6 cm; Diam. gură = 3 cm; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m; Vas globular de dimensiune mică cu toartă, pastă fină de culoare roșiatică, lucrat la roată, ardere oxidantă, degresant nisip fin. Epoca modernă.
 7. Capac de vas — Nr. Inv. 623 (Planșa 12, Fig. 7); Diam = 3,3 cm; secțiunea S2, adâncime 40 cm; Ceramică semifină, de culoare brun deschis, lucrat la roată, ardere oxidantă, degresant cu mică. Pe mâner prezintă un strat subțire de glazură. Epoca modernă.
 8. Toartă de vas — Nr. Inv. 632 (Planșa 12, Fig. 8); H = 0,6 cm; secțiunea S2, adâncime 40 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis, ardere oxidantă, degresant cu mică și nisip fin. Epoca modernă.
 9. Fragment buză de vas — fr. Nr. inv. (Planșa 12, Fig. 9); Diam = 8 cm; secțiunea S2, adâncime 40 cm; Ceramică semifină, culoare brun-roșcată, cu glazură pe interior. Epoca modernă.
 10. Fragment buză de vas — Nr. Inv. 635 (Planșa 12, Fig. 10); Diam = 16 cm; secțiunea S2, adâncime 40 cm; Ceramică semifină de culoare brun închis, degresant cu mică, lucrat la roată. Pe suprafața teșită a buzei prezintă un decor de linii incizate paralele. Epoca modernă.
 11. Fragment buză de vas — fr. Nr. inv. (Planșa 12, Fig. 11); Diam = 12 cm; passim.; Ceramică semifină, culoare cărămidie, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant nisip fin. Epoca modernă.
 12. Cărămidă patrulateră — fr. Nr. inv. (Planșa 12, Fig. 12); L = 20 cm, l = 14 cm, grosime = 5 cm; secțiunea S3 în zona crucilor, la adâncimea de 70 cm; Prezintă o cruce realizată schematic pe una din fețe în pasta crudă. Epoca modernă.

13. Fragment toartă de vas — fr. Nr. inv. (Planșa 12, Fig. 13); Grosime = 1,2 cm; H = 10 cm; passim.; Ceramică semifină, glazurată de culoare verde, ruptă la capete; Epoca modernă.
14. Fragment toartă de vas — Nr. Inv. 636 (Planșa 12, Fig. 14); Grosime = 0,8 cm; H = 5,6 cm; secțiunea S6, la suprafață; Ceramică semifină de culoare roșiatică, degresant nisip fin și mică, lucrat la roată, ardere oxidantă. Epoca modernă.
15. Fund de vas — Nr. Inv. 629 (Planșa 13, Fig. 15); Diam = 8 cm; secțiunea S6, adâncimea 40 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis la exterior și roșiatică pe interior, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant nisip fin. Epoca modernă.
16. Perete de vas — Nr. Inv. 627 (Planșa 13, Fig. 16.); H = 7,5 cm; Grosime = 0,5 cm; secțiunea S6, adâncimea 80 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant cu mică. Epoca modernă.
17. Fund de vas — Nr. Inv. 626 (Planșa 13, Fig. 17); Diam = 10 cm; secțiunea S6, adâncimea 80 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant nisip fin. Pe interior prezintă un strat de glazură. Epoca modernă.
18. Fund de vas — Nr. Inv. 625 (Planșa 13, Fig. 18); Diam = 12 cm; secțiunea S6, adâncimea 80 cm; Ceramică semifină de culoare brun deschis, ardere oxidantă, lucrat la roată, degresant nisip fin. Epoca modernă.
19. Fund de vas — Nr. Inv. 622 (Planșa 13, Fig. 19); Diam. fund = 8 cm; secțiunea S6, adâncimea 80 cm; Ceramică semifină de culoare roșiatică, degresant cu mică și nisip fin, ardere oxidantă, lucrat la roată. Epoca modernă.
20. Perete de vas cu fund — Nr. Inv. 631 (Planșa 13, Fig. 20); H = 4,7 cm; Grosime = 0,6 cm; Diam. fund = 12 cm; secțiunea S6, adâncimea 80 cm; Ceramică semifină de culoare cenușie, lucrat la roată, degresant nisip fin, ardere inoxidantă. Epoca modernă.

Piese de fier

1. Lamă cuțit (Planșa 14, Fig. 1); L = 11,5 cm; extrem de corodată; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, tăișul curbat spre interior.
2. Cui (Planșa 14, Fig. 2); H = 4 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, are capătul îndoit.
3. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 3); H = 3,5 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m.
4. Balama (Planșa 14, Fig. 4); L = 11 cm; corodat; secțiunea S1, în pământul aruncat; prezintă un capăt de prindere îndoit spre interior.
5. Cui (Planșa 14, Fig. 5); H = 6 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
6. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 6); H = 5,3 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund.

7. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 7); H = 3,8 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund.
8. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 8); H = 2,3 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund.
9. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 9); H = 4 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m.
10. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 10); H = 3,6 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund.
11. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 11); H = 3,1 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m.
12. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 12); H = 4,2 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m.
13. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 13); H = 4,5 cm; corodat; secțiunea S1/M2, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
14. Apărătoare toc de cizmă (Planșa 14, Fig. 14); L = 9 cm, l = 7 cm; corodat, cu depunere; secțiunea S1/M3, adâncimea 1 m; formă semicirculară cu doi butoni de fixare la capete.
15. Apărătoare toc de cizmă (Planșa 14, Fig. 15); identic, ceva mai bine păstrat.
16. Cui fragmentar (Planșa 14, Fig. 16); H = 5,3 cm; păstrată doar partea inferioară; corodat; secțiunea S1/M3, adâncimea 1 m, vârf îndoit spre interior.
17. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 17); H = 5,5 cm; corodat; secțiunea S1/M3, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
18. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 18); H = 5 cm; corodat; secțiunea S1/M3, adâncimea 1 m.
19. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 19); H = 4,2 cm; corodat; secțiunea S1/M3, adâncimea 1 m, capul rotund.
20. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 20); H = 4 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
21. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 21); H = 4,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
22. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 22); H = 3 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
23. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 23); H = 4 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
24. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 24); H = 4,3 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
25. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 25); Diam = 2 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, doar capul rotund păstrat.
26. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 26); H = 4,1 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.

27. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 27); H = 3 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
28. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 28); H = 4,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
29. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 29); H = 2 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, doar capul rotund păstrat.
30. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 30); H = 4,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
31. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 31); H = 3,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
32. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 32); H = 3,6 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
33. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 33); H = 2,8 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
34. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 34); H = 3,1 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, capul rotund, vârf ascuțit.
35. Cui fragmentar (Planșa 15, Fig. 35); H = 4 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m.
36. Clamă fragmentară (Planșa 15, Fig. 36); H = 3,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, două elemente îmbinate în vârf.
37. Clamă fragmentar (Planșa 15, Fig. 37); H = 3,5 cm; corodat; secțiunea S1/M1, adâncimea 1 m, două elemente îmbinate în vârf.

Pietre de mormânt

1. Cruce fragment (Planșa 17, Fig. 1) — Nr. Inv. 637; L = 24 cm, l = 23 cm, grosime = 5 cm; secțiunea S3 în poziție secundară; Lespede de piatră — fragmentară, păstrată doar partea inferioară a acesteia, se mai observă zona inferioară a unei cruci sculptate stângaci redată schematic, cu o inscripție cu litere chirilice redată cursiv, de o parte și de alta a acesteia. Literele au înălțimea de 4,5 cm. Text: НИКУЛА. Traducere: Nicula sau Nicula(e); datare: sec. al XVIII-lea.
2. Cruce fragment (Planșa 17, Fig. 2) — Nr. Inv. 638; L = 48 cm, l = 30 cm, grosime = 5 cm; secțiunea S3 în poziție secundară; Lespede de piatră — fragmentară, deteriorată puternic în partea superioară, păstrată partea inferioară a acesteia, desprinsă dintr-un bloc mai mare, are o cruce scrijelită pe ea din care se mai păstrează partea inferioară și puțin din brațele acesteia, realizare frusta naivă redată prin incizii paralele, datare: sec. al XVIII-lea.

Săpătura a identificat astfel câteva complexe arheologice de epocă modernă. Cele câteva fragmente de ceramică se eșalonează cronologic de-a lungul sec. al XIX-lea și sec. al XX-lea. Piesele de fier nu ne ajută la o cronologie mai restrânsă.

Concluzii

În urma cercetării preventive realizate în zona Bisericii Ortodoxe române cu Hramul Sfânta Parascheva, localitatea Maieru, comuna Maieru, județul Bistrița-Năsăud, cu Cod LMI: BN-II-m-A-01673, au fost identificate o serie de complexe arheologice. Menționăm aici, amprente de trei morminte de inhumație de epocă modernă, orientat est-vest, la adâncimea de 1 m, care pe baza amprentei dimensiunilor lor au fost de adulți. Cel mai interesant este mormântul M2 la care la nivelul craniului s-a păstrat un vas ceramic întregibil, un ulcior de mici dimensiuni, lucru ce ne atestă existența unui rit funerar efectuat probabil pentru un personaj important al comunității, poate un cleric. La fel din mormântul M3 au fost recuperate două piese de fier ce provin de la tocul unor cizme de piele, probabil tot ale unui personaj de seamă îngropat în cimitirul respectiv.

Cert este că aceste morminte au fost ulterior strămutate, lucru dovedit de grija cu care au fost luate oasele, deoarece foarte puține resturi osteologice am mai reușit să identificăm, și acestea fiind fragmente de schelet mici din zona bazinului, coastelor sau fragmente mici de craniu. Probabil acest lucru s-a petrecut la începutul sec. al XIX-lea când se încep lucrările la edificarea bisericii actuale. Coșciugele defuncțiilor de formă patrulateră, la care s-a păstrat doar partea inferioară erau simple, din scândură de brad, foarte probabil. Acestea erau prinse cu cuie și nituri de fier după cum ne-o arată numărul mare de piese metalice găsite de acest tip.

Defuncții trebuie să fi fost personaje importante în comunitate deoarece unul dintre ei a avut la nivelul craniului un vas întregibil depus, un ulcior realizat se pare într-un centru meșteșugăresc de olari de bună calitate, altul un cuțit la nivelul bazinului și elemente de fier de la tocul unor cizme de piele.

Ceramica este fragmentară tipică perioadei epocii moderne, dar sunt și fragmente de ceramică contemporană, însă toate fragmentele sunt vase de transportat apa, probabil folosite în ritul liturgic. O mențiune specială merită acel ulcior descoperit întreg, utilizat pentru servit, realizat dintr-o ceramică de calitate superioară, produsul unui meșter de breaslă avizat dintr-un centru ceramic important, probabil Bistrița.

Foarte interesante sunt cele două fragmente de piatră funerară dintre care una în limba română cu litere chirilice, inscripția atestând un personaj local, un oarecare Niculae, probabil un defunct înmormântat în acel loc, a cărui cruce a fost identificată și pusă la un moment dat lângă zidul bisericii. Acestea sunt simple lespezi de piatră cu o sculptură primitivă care trebuie să fi provenit de la cimitirul care exista în zonă, în momentul ridicării bisericii, lucru care ne face să le datăm prezumtiv în secolul al XVIII-lea sau început de secol al XIX-lea.

Fundația bisericii prezintă aceeași dispunere pe întreg cuprinsul bisericii astfel că:

- LA NAVĂ — aceasta este alcătuită din blocuri de gresie legate cu un liant de lut. Adâncimea de fundare este de 1–1,20 m față de nivelul actual de călcare.

Lățimea acesteia este de 0,8 m și are în partea superioară deasupra nivelului de călcare un soclu din beton cu înălțimea de 0,40 m. Zidăria prezintă câteva fisuri pe partea nordică și estică.

- LA TURN — fundația din blocuri de gresie cu liant de lut. Adâncimea tălpii de fundare este de 1,80 m față de nivelul actual de călcare. Lățimea fundației este de 0,80 m și are în partea superioară de la nivelul actual de călcare, un soclu din beton cu înălțimea de 0,40 m.

Cert este că avem o singură fază de construcție, meșterii implicați având anumite dificultăți în special pe latura nordică, unde din cauza apropierii de buza pantei dealului au fost nevoiți să sape mai adânc fundațiile pe această parte și să recurgă la o serie de retușări în anumite puncte. Foarte probabil intervenția maestrului zidar Krauss de la Bistrița (conform arhivelor vremii) este cea care reglementează modul de ridicare a bisericii, lucru vizibil în zona turnului și a absidei, realizate îngrijit și cu simetrie.

Bibliografie

- Mândrescu 1982 Gh. Mândrescu, „Biserici de lemn din Țara Năsăudului și din Ținutul Bistriței”, în *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Cluj-Napoca, 1982.
- Mălin 1936 M. Mălin, *Contribuții la monografia comunei Maieru, Năsăud, Însemnări pe răbojul vremii*, Cluj, Tipografia Românul, 1936.
- Porumb 1998 M. Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII–XVIII*, București, EA, 1998.
- Scurtu 2013 E. Scurtu, „Biserici de lemn dispărute de pe Valea Rodnei”, *Revista Bistriței*, XXVII, 2013, pp. 176–200.
- Șotropa 1937 V. Șotropa, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană*, 21, 1937, pp. 453–478.

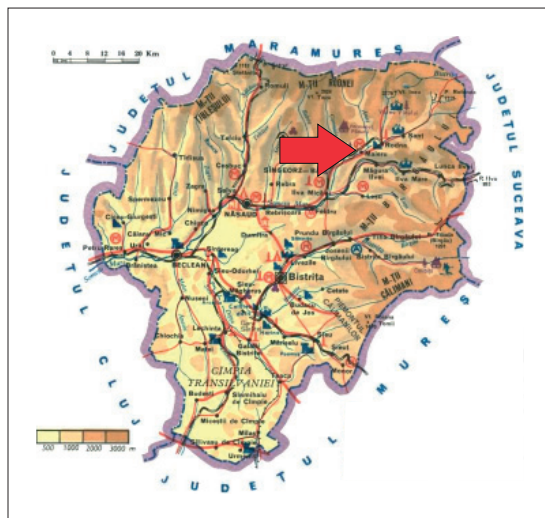

Fig. 1. Harta județului Bistrița-Năsăud

Fig. 2. Plan de încadrare în zonă

Fig. 1. Biserica Sfânta Parascheva Maieru văzută de pe latura sudică.

Fig. 2. Biserica Sfânta Parascheva, foto arhiva Muzeului „Cuibul Visurilor” Maieru.

Fig. 3. Detaliu interior biserică

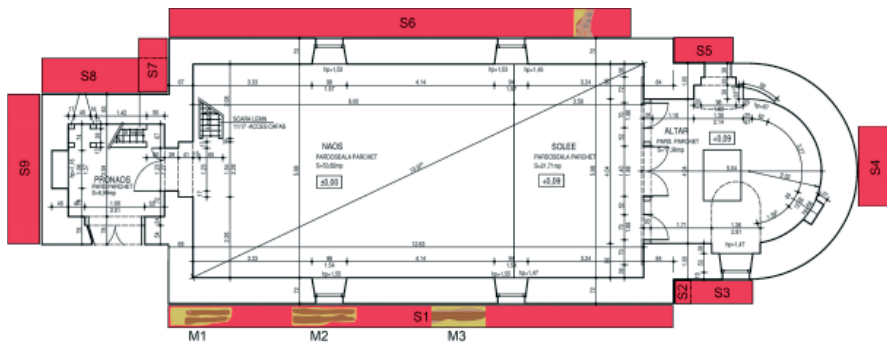

Fig. 1. Plan general secțiuni arheologice.

Fig. 2. Detaliu spațiu biserică = cimitir actual latura sudică.

Fig. 3. Detaliu demantelare zid efectuată anterior cercetării.

Fig. 1. Secțiunea S1-M1

Fig. 2. Secțiunea S1, zidul de fundație.

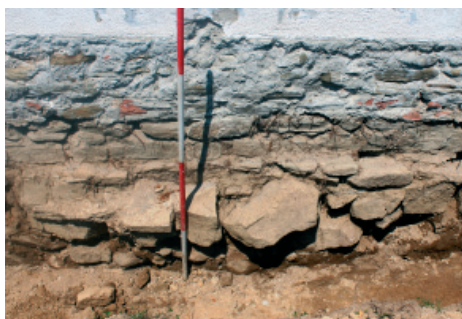

Fig. 3. Secțiunea S1, intervenție în zona fundației cu lespezi de piatră.

Fig. 4. Secțiunea S1-M2

Fig. 1. Secțiunea S1-M2,
vas fragmentar

Fig. 2. Secțiunea S1-M3

Fig. 3. Secțiunea S2

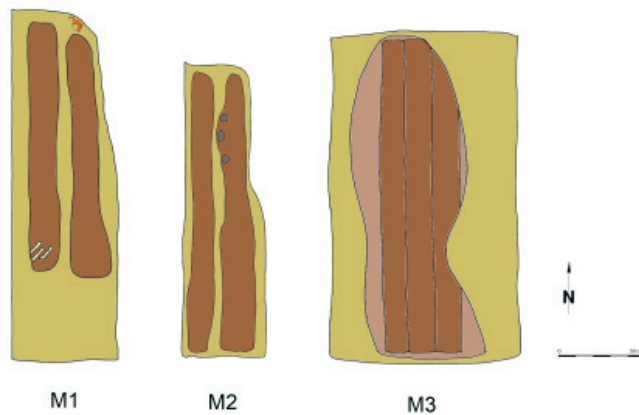

Fig. 4. Planuri morminte S1

Fig. 1. Prelungire secțiunea S3.

Fig. 2. Secțiunea S3.

Fig. 3. Secțiunea S4.

Fig. 4. Secțiunea S5.

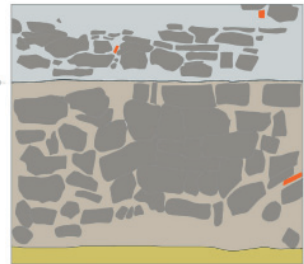
Profil S1

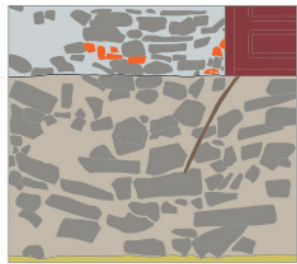
Profil S2

Profil S3

Profil S4

Profil S5

LEGENDA

- tencuială decapată
- umplură mortar
- piatră
- cărămidă
- uşă
- bară fier
- liant nisip
- subzidiri cu umplură lipsă
- groapă conturată
- scândură
- cărbune
- ceramică
- oase
- steril arheologic

Fig. 1. Groapa G1 secțiunea S6.

Fig. 2. Secțiunea S6, intervenții în zidăria fundațiilor.

Fig. 3. Secțiunea S6, deteriorări ale fundației.

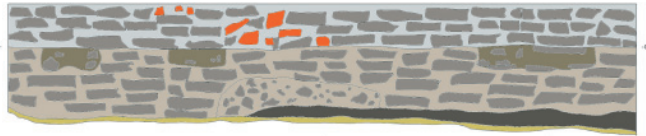
Fig. 1. Secțiunea S7.

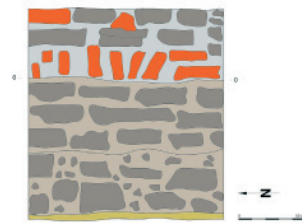
Fig. 2. Secțiunea S8.

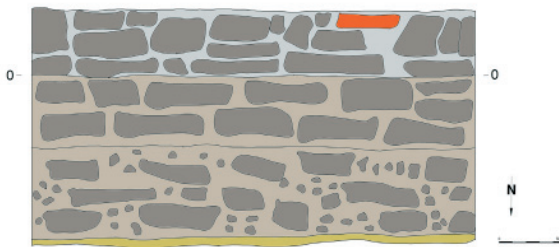
Fig. 3. Secțiunea S9.

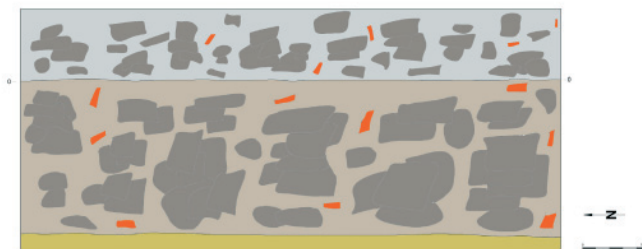
Profil S6

Profil S7

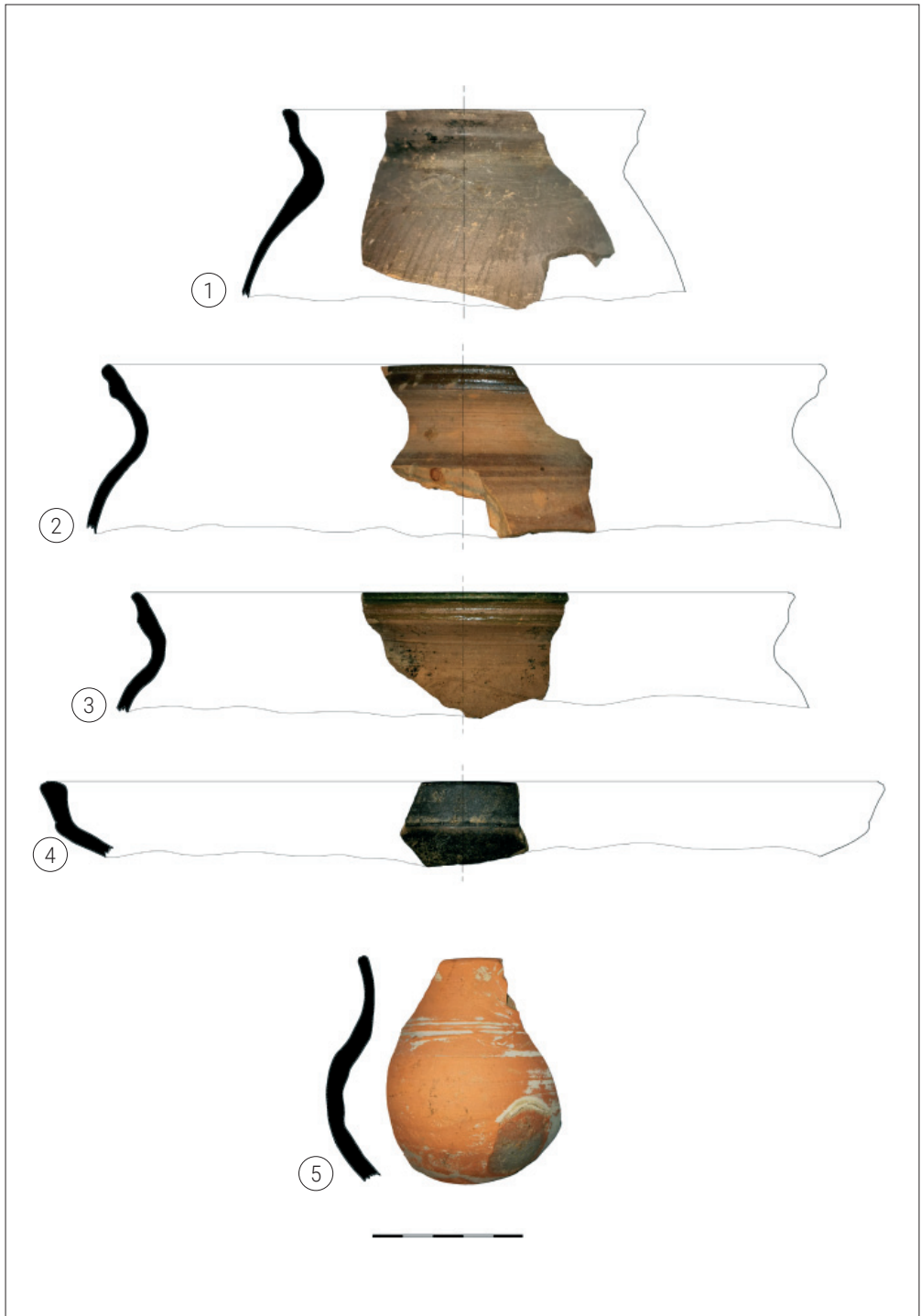
Profil S8

Profil S9

LEGENDA

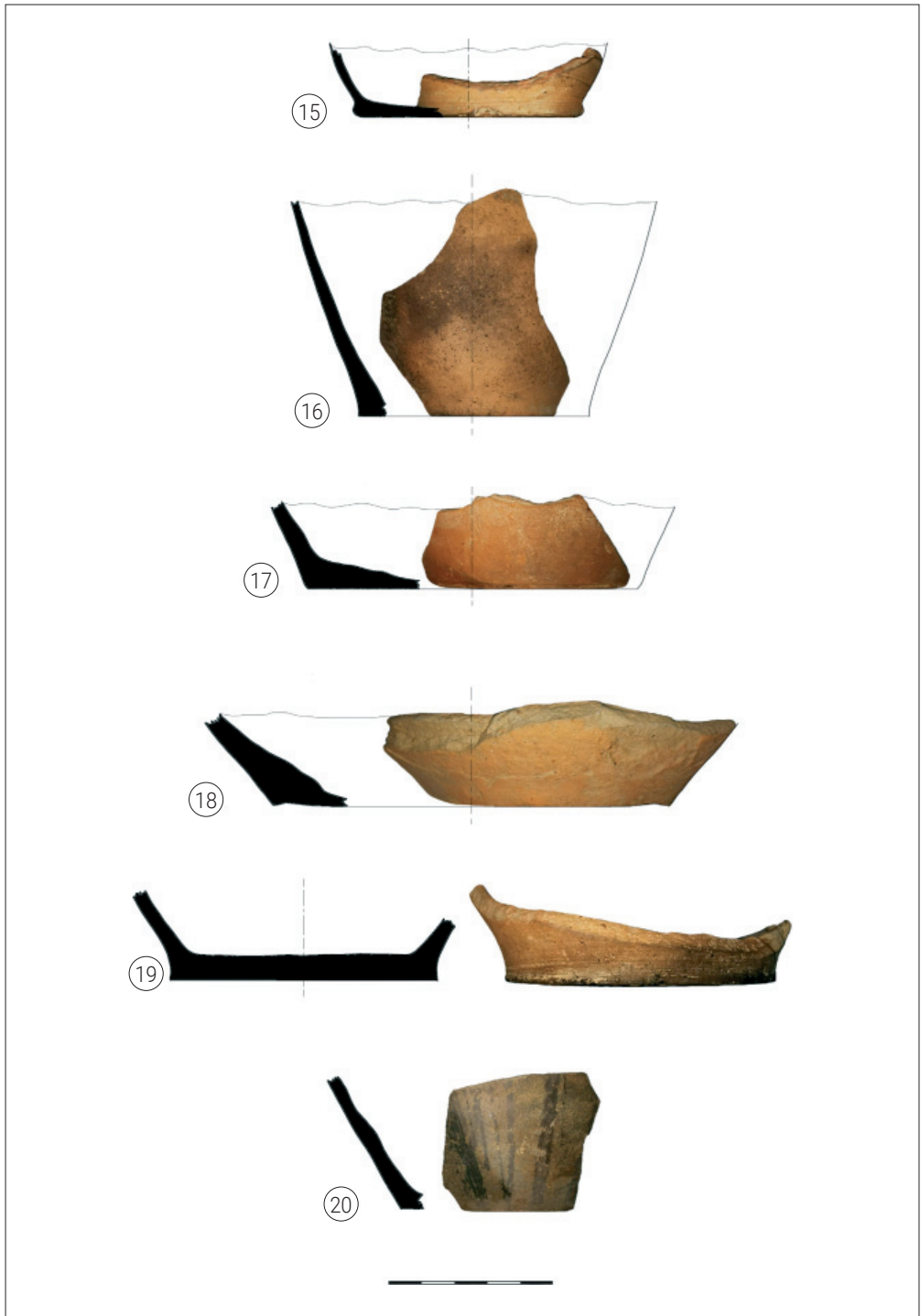
- tencuială decapată
- umplutură mortar
- piatră
- cărămidă
- ușă
- bară fier
- liant nisip
- subzidiri cu umplutură lipsă
- groapă conturată
- scândură
- cărbune
- ceramică
- oase
- steril arheologic

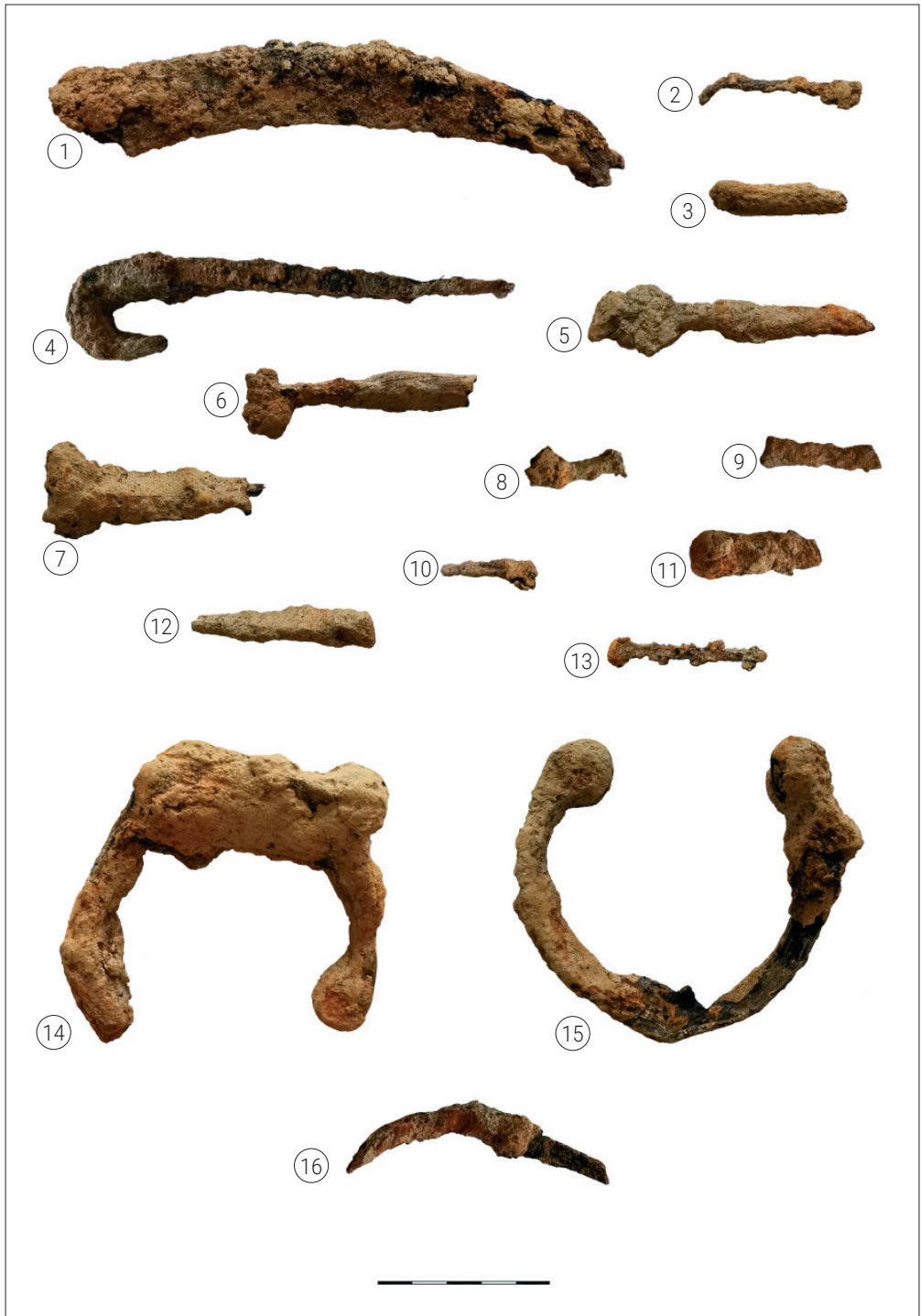
Planșa 11

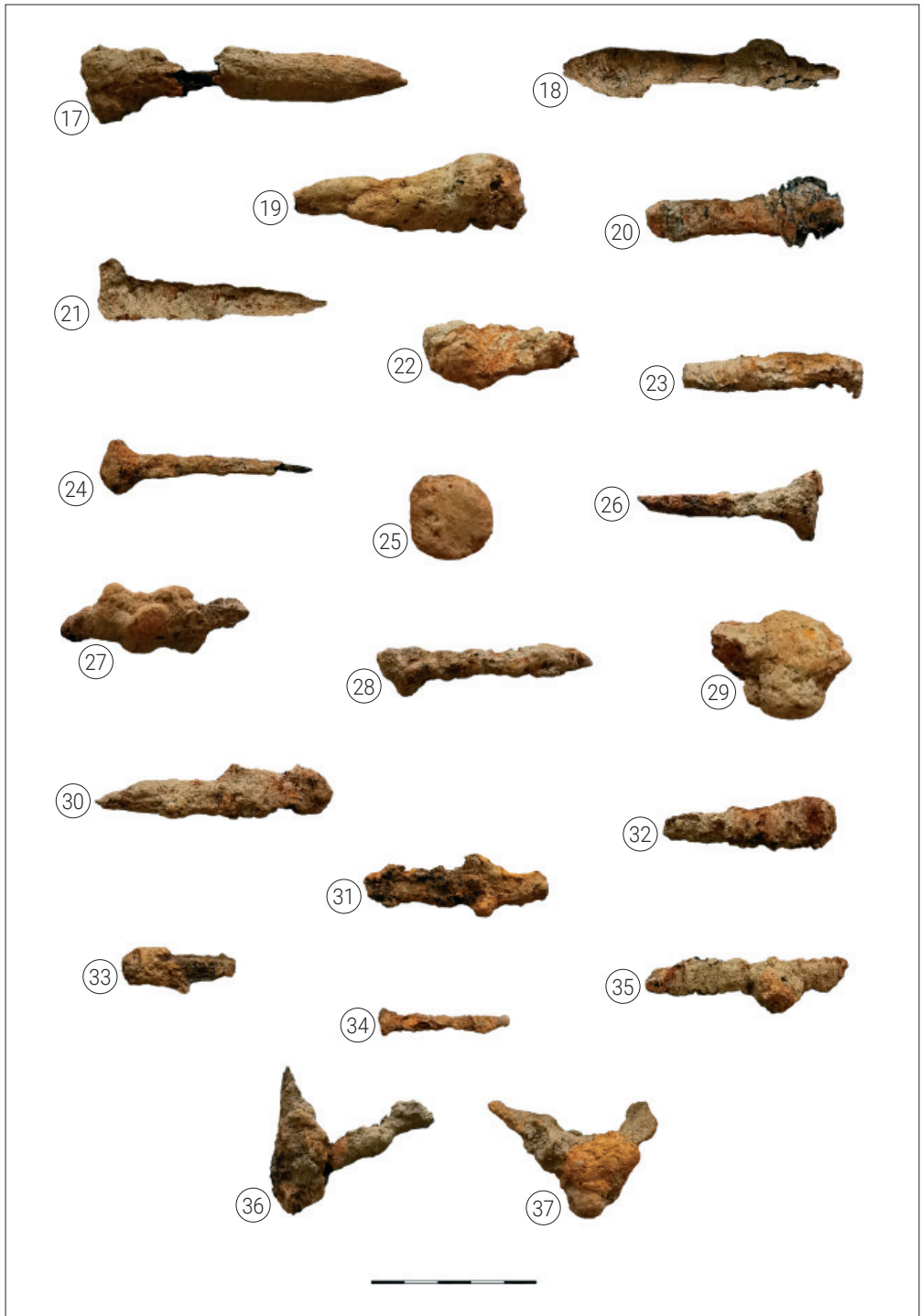
Planșa 12

Planșa 13

Planșa 14

Planșa 15

Planșa 16

Fig. 1. Piatră de mormânt cu inscripție.

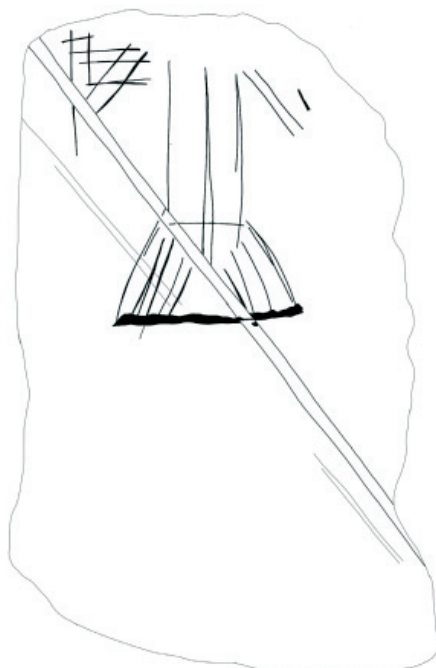

Fig. 2. Piatră de mormânt.

Câteva observații privind toponimul maghiar *Monostor* (*Munustra*) în lumina unor informații documentare cu privire la teritoriul transilvănean în secolele XI–XIII

Dr. Mihai-Florin HASAN

Profesor, Colegiul Ortodox
„Mitropolitul Nicolae Colan” Cluj-Napoca
hasanmihai@gmail.com

Rezumat

Scopul acestui articol este acela de a reliefa modul în care substantivul comun/termenul *monostor* (lb. maghiară; mănăstire) s-a păstrat în toponimia comitatelor transilvănene acolo unde au apărut astfel de așezăminte monastice. S-a reliefat faptul că un element toponimic prin intermediul căruia se face o trimitere la o structură de tip monastic s-a creat prin asocierea cu numele fondatorului și patronului inițial. Au fost luate în discuție 15 astfel de cazuri de menționare a toponimului în regiunea transilvăneană în epoca arpadiană clasică (secolele XI–XIII), bazat pe documentele edite publicate până în prezent. Cu două excepții toponimice, care menționează satele dezvoltate în apropierea așezămintelor (*ale mănăstirii*), toate celelalte toponime compuse identificate documentar pentru intervalul cronologic avut în vedere, trimit spre existența unei relații speciale dintre patron-fondator și mănăstirea edificată de acesta: numele dat așezământului monastic.

Observațiile documentare au permis mici completări antroponimice sintezei antroponimice transilvănene la care am contribuit în urmă cu aproape un deceniu, într-un colectiv coordonat de către Șerban Turcuș.

Cuvinte cheie

Spațiul transilvănean, epoca arpadiană, toponimie, mănăstire, antroponimie, patronaj ecleziastic.

Some remarks on the Hungarian toponym *Monostor* (*Munustra*) in the light of documentary information about the Transylvanian territory in the 11th–13th centuries

Abstract

The purpose of this article is to highlight the way in which the common noun / term *monostor* (lb. Hungarian; monastery) has been preserved in the toponymy of Transylvanian counties where such monastic settlements appeared. It was highlighted that a toponymic element through which

a reference is made to a monastic type structure was created by associating with the name of the founder and the original owner. 15 such cases of mention of the toponym in the Transylvanian region in the classical Arpadian era (11th–13th centuries) were discussed, based on published documents published to date. With two toponymic exceptions, which mention the developed villages near the (monastery) settlements, all the other compound toponyms identified in the documentary for the chronological interval considered, refer to the existence of a special relationship between the patron-founder and the monastery built by him: the name given to the monastic settlement. .

The documentary observations allowed small anthroponymic additions to the Transylvanian anthroponymic synthesis to which I contributed almost a decade ago, in a team coordinated by Șerban Turcuș.

Keywords

Transylvanian space, Arpadian era, toponymy, monastery, anthroponymy, ecclesiastical patronage.

Problematica unui anumit tip de toponime din spațiul actual al Transilvaniei în perioada cronologică a secolelor XI–XIII a fost parte a unei investigații personale în cursul anului 2018.¹ Subiectul, de altfel, a fost reluat de către subsemnatul din perspectiva *patrocinium*-ului într-un studiu mai recent.² Astfel s-a născut și ideea acestei abordări legate de prezența substantivului comun din limba maghiară, „monostor” (mănăstire) în toponimia spațiului transilvănean aparținând secolelor XI–XIII. Despre problematica formării unor toponime, antropo-toponime sau patrocinii ce cuprind inclusiv termenul *monostor* sau *munustra* s-a mai scris, atât în istoriografia românească³, cât și în cea maghiară.⁴ De altfel, în istoriografia maghiară există un astfel de studiu dedicat mănăstirilor sătmărene din secolele al XIV-lea și al XVI-lea.⁵

Termenul, care din punct de vedere gramatical este un substantiv, provine din limba greacă, din *μόνος* (=unul/singur) care a dat mai departe *μόναξ* (= rămâne singur), iar de aici a provenit *μοναστήριον* (=loc pentru a sta singur).⁶ De aici, termenul a fost împrumutat de către vorbitorii de latină sub forma *monasterium* (*kolostor*, *claustrum*)

1 Hasan 2018.

2 Hasan 2020.

3 Vizauer 2012, 42–44, 53–54, 71–168, dar specific 36, B.III.6 la 58, no. 175 la 101, no. 460 la 146, dar cu trimiteri referitoare la secolul al XIV-lea.

4 Mező 1996 și Mező 2003.

5 Németh 2011.

6 Benkő 1970, 952.

unde substantivul este găsit în spațiul german (apare în latina vulgară și sub forma *monisterium*).⁷ Din punct de vedere gramatical și lingvistic, pentru filologi nu este clară relația dintre termenul latin și cel maghiar, iar o influență slavonă este exclusă.⁸ Termenul cu valoare gramaticală de substantiv exprimă în opinia unor cercetători, în raport cu regatul medieval al Ungariei două sensuri: unul a fost mai des asociat cu acela al unei construcții bisericești mai mari decât o construcție din lumea sătească obișnuită (comitatul Szabolcs).⁹ Al doilea sens are în vedere o biserică privată, a unui clan, unde o comunitate monahală mai mare sau mai mică se roagă pentru salvarea spirituală a fondatorului.¹⁰ În multe cazuri, biserica privată, în lipsa unui spațiu de cult propriu al unei comunități religioase putea funcționa precum o biserică de parohie, dar și ca *loc de adevărire*.¹¹ Cazurile pe care le vom prezenta în continuare sunt mult mai timpurii decât cele cercetate pentru comitatul Satu Mare, acolo unde s-a făcut o cercetare de acest tip. În acest caz vom face referire la termenul cu valoare de toponim și modul său de formare, mai mult decât la evoluția acestor biserici/mănăstiri private din spațiul Transilvaniei.

Pentru cercetarea de față am identificat în colecțiile de documente editate cu privire la Transilvania, publicate în România și Ungaria, dar și în cercetări de natură arheologică un număr de 15 toponime care pot fi plasate cronologic în secolele XI–XIII, iar geografic și istoric în spațiul actual al Transilvaniei (Transilvania istorică și zone din Banat, Crișana, Maramureș și Satu Mare). Aceste 15 toponime se găsesc răspândite în spațiul transilvănean, prin care înțelegem acel sector al bazinului carpatic cuprins între râul Tisa, pantele Carpaților Orientali, pantele Carpaților Meridionali și confluența Tisa-Dunăre (vezi tabelul 1 cu toate toponimele culese din sursele avute la dispoziție).

1. Mănăstirea lui Dionisie comitele¹² (*monasterij videlicet Dyenus Comitiss*) este menționată sub această formă la 1199, aproape de Mocrea (*Makra*), deasupra Crișului¹³, iar la 1202–03 este amintită doar după *patrocinium* (Sf. Spirit).¹⁴ Prima dată când este amintită această locație ca un toponim compus este la 1258, într-un act al lui Bela al IV-lea, unde apare sub forma *Dyenus Monustura*.¹⁵ Într-un document al regelui Andrei

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 Németh 2011, 97.

10 *Ibidem*, 97. Fügedi 1991, 66 a înregistrat un număr de 91 de „mănăstiri de neam” (*monasterium commune in generatione*) în intervalul secolelor XI–XVI. Dintre acestea 28 erau benedictine, 9 premonstratense, 3 cisterciene și 3 augustiniene, iar asupra celor 91 se exercita patronatul a 35 de familii din cadrul a 108 clanuri aristocratice.

11 Németh 2011, 97.

12 Knauz 1874, 160 (doc. 148).

13 Roller 1951, 17–18 (mai departe DIR, C, XI–XIII). Așa cum apare în traducerea documentului.

14 DIR, C, XI–XIII, 1, 23 (doc. 41).

15 Fejér IV/2, 1829, 461–463. În limba română vezi DIR, C, XIII, 2, 25 (doc. 23).

Tabel 1. Toponimele identificate documentar ce atestă prezența termenului maghiar „monostor” în componența lor în intervalul cronologic 1101-1300.

ID	Patron eclesiasitic	Tip	Locație	Prima mențiune documentară	Alte mențiuni	Întemeietor	Observații	Editie/Editții
1	Sf. Duh (Spirit)	mănăstire premonstr.	lângă Criș, lângă Mocrea [Macra]	1199	circa 1202-1203	Dyenus [comite]; ante 1199; fam. Bechregor/Becsegergely	regele schimbă patronii; comitatul Arad; vezi și poziția 7	DIR, C, XI-XIII, 1, doc. 30, pp. 17-18; DIR, C, XI-XIII, 1, doc. 41, p. 23; DM, p. 129
2	?	mănăstire	Gaborján	1217	1285	Gabriel	comitatul Bihar	DIR, C, XI-XIII, 1, doc. 67, p. 83; Csánki, I, comit. Bihar (CD) DM, pp. 114-118;
3	Sf. Fecioară Maria	abație	Cluj-Mănăștur	1222	1283, 1297, 1299, 1308	Regele (Ladislau ?) și Sf. Scaun	comitatul Cojocna	DIR, C, XI-XIII, 1, doc. 133, p. 186; XIII, 2, doc. 282, p. 248; doc. 489, p. 434; doc. 512, p. 468; doc. 514, p. 470; DIR, C, XIV, 1, doc. 96, p. 68
4	?	mănăstire	Almașu (jud. Sălaj) (Almasmunustra)	1234	1238, 1239, 249, 1277, 1291-1294, 1294	OB?; la 1249 trece sub patronajul familiei Geregye, apoi la 1277 sub cel al familiei Borsa	comitatul Cojocna	DM, p. 55; DIR, C, XI-XIII, 1, doc. 265, p. 316; DIR, C, XIII, 2, doc. 381, pp. 335-347
5	?	mănăstire	Paradamunustra, Paradan munustura (Pordeanu)	1256	1285	neamul Chanad	comitatul Cenad	DIR, C, XIII, 2, doc. 20, p. 21; doc. 311, p. 274
6	Sf. Petru?	mănăstire	lângă Kotegyan (Petur Monustura)	1258		neamul Bechregor	comitatul Bihar	DIR, C, XIII, 2, doc. 23, p. 25
7	Sf. Duh (Spirit)	mănăstire	lângă Zerind (Dyenus Monustura, Dyenesmunustra)	1202	1258, 1290-1301	neamul Bechregor	comitatul Arad	DIR, C, XI-XIII, doc. 41, p. 23; DIR, C, XIII, 2, doc. 23, p. 25; doc. 375, p. 330. Identică cu ID no. 1
8	?	biserică?	Mănăștur (Monustur)	1297		abazia de la C.M.	comitatul Cojocna	DIR, C, XIII, 2, doc. 489, p. 434
9	Sf. Petru	mănăstire	Hodoș-Bodrog (Hudusmonustra)	1177	1233		comitatul Arad	DM, pp. 77-78
10	?	mănăstire	Kenezmonostor (disp., lângă Nădlac)	1192		neamul Monoszlo	comitatul Arad, Cenad sau Timiș	DM, pp. 157-158

11	Sf. Gheorghe	mănăstire	Mănăstireni (Gyeromonostor)	ante 1241	1275	neamul Kalota	comitatul Cojocna	DM, p. 166
12	?	mănăstire	Mănăștiur (Begamonostor)	1233			comitatul Timiș	DM, p. 166
13	?	mănăstire	Kemecsemonostor	1256			comitatul Timiș	Borovszky, 1912, p. 383
14	Sf. Arh. Mihail	mănăstire	Roance (Rohonczamonostor)	1232	1239	neamul Chanad	comitatul Arad	DM, p. 217
15	?	mănăstirea	Oroszlános(-monostor); Vruzlamus monostora (disp.); Orozlanus	1247	1256	neamul Chanad	comitatul Cenad	Csánki, I. comit. Cenad (CD); DIR, C, XIII, 2, doc. 20, p. 21

al III-lea, datat larg pe la 1290-1301, apare forma deja contopită: *Dyenesmunustura*.¹⁶

Modul de formare al toponimului compus cuprinde **antroponimul** (*Dyenus*, *Dyenes* = forma maghiară a lui *Dionisius/Dionysius*) + **toponimul** ce indică existența unui așezământ monastic (*munustura*, *monustura*).

Așezământul a fost, de altfel, până la 1390 prepozitură¹⁷, una dintre cele mai vechi așezăminte din episcopia catolică a Oradiei asociată cu elemente de fortificație.¹⁸ Fondatorul mănăstirii a fost comitele Dyenus (Dionysius). Toponimia târzie amintea în zona luncii dintre dealurile de lângă muntele Moacrea de „cetatea mică” (*Kis vár*) și de „Râțul Calugherilor” (sic!) (*barátok rétje*).¹⁹ Mănăstirea ridicată din cărămidă în ultima sa fază, a fost abandonată la 1552, fiind acoperită treptat de vegetație.²⁰ La 1907, dr. Kovats indica într-un studiu dedicat monumentelor istorice din Sudul Ungariei faptul că mănăstirea se afla la Nord-Est de Pâncota, în hotarul Boroșneului, lângă moara din „ritu kalugyeri”-lor²¹. În timpul domniei regelui Emeric I (1196–1204), nepoții acestui comite²², anume nobilii Luca și Ioan au jefuit-o, după cum constata chiar regele.²³ Suveranul îi pedepsea pe cei infideli și îi răsplătea pe acei clerici, ce se arătau suporteri loiali ai săi. La acel moment, monarhul arpadian se găsea în conflict cu fratele său, Andrei²⁴: astfel se explică acțiunea amintită în actul păstrat de la 1199.²⁵ Cei trei fii ai lui Onch, ramura fidelă a clanului Bechgregor/Becsgergely treceau în posesia acestei mănăstiri de pe Criș.²⁶ Pretextele regale decisive pentru transferarea patronajului de la unii membri ai clanului la ceilalți membri ai clanului fuseseră următoarele: crimele numeroase ale celor doi frați și ale altor rude apropiate, precum și mărturia prepozitului Belus și a ce-

16 DIR, C,XIII, 2, 330 (doc. 375, nota 8). La Wenzel 1864, 246 (doc. 159) s-a datat circa 1300, iar toponimul a fost transpus în forma toponimului compus de la 1258. Într-un extras din viitoarea sa lucrare Mező 1996, istoricul arăta că la 1347 se înregistra tot forma din jurul lui 1300, la Mező 1995, 513. Sursa sa era Suciú 1968, 320: 1318, 1335, 1337, 1347 pentru secolul al XIV-lea. Înregistrarea sub forma alternativă, latină, ține de scribul care a preferat în 1294, 1332, 1333, 1334, 1336 să traducă toponimul în limba de cancelarie.

17 Suciú 1968, 320. Vezi și Juhász 1929, 96 (prescurtarea DM din tabelul 1). Vezi și Fügedi 1991, 61, nota 24.

18 Rusu *et al.* 2000, 129. *Castrum Mocra* l-am asocia cu o fortificație din apropiere, din moment ce actul din 1199 arată că așezământul se afla „aproape de Moacrea”. Prezența valului de pământ ar putea indica faptul că neamul Bechgregor/Becsgergely și-a permis să realizeze și o fortificare primară a așezământului premonstratens de lângă Criș.

19 Somogyi 1913, 115.

20 *Ibidem*.

21 Dr. Kováts 1907, 72.

22 Szentkláray 1898, 438 și Juhász 1929, 96.

23 Knauz 1874, 160 (doc. 148) și DIR, C, XI–XIII, 17–18 (doc. 30).

24 Breznay 1897. An II, no. 28, 28.

25 Szabados 2005, 46.

26 *Ibidem*.

lorlați monahi legat de jaf.²⁷ Pál Engel nu a oferit vreun punct de vedere asupra acestui Dyenus ca și tată al lui Ant (Onch) și Becse (Beche)²⁸, chiar dacă a considerat că Ant I și Becse I erau frați. Canonicul J. Karácsony avea o altă opinie la 1900.²⁹ Acesta considera că numele apare în familie la 1258. Ar trebui să dăm credit unei posibilități ca primul cu acest nume să fi fost în familie tocmai acest Dionisie, tată nenumit al fraților Ant I și Becse I, așa cum s-a propus încă din 1898. În acest fel s-ar confirma și regula paponimiei antroponimice³⁰. Comitele Dyenus/Dionisie, bunicul celor cinci nobili atestați acum (Luca, Ioan, Ioan, Iacob, Onch³¹) s-a născut probabil undeva în jurul lui 1120–1130, iar așezământul monastic trebuie să se fi ridicat cel târziu pe la 1150, astfel încât să fie amintit cu rolul de prepozitură seculară a premonstratensilor³² la 1199.

2. Mănăstirea lui Gabriel (*monasterio Gabrielis, Gabrianmunustra*) azi Gáborján-monostra (comitatul Bihár, Ungaria) a fost amintită prin abatele său de la 1217³³, anume ieromonahul Johem.³⁴ Din toponimia atestată a localității reiese faptul că fondatorul satului a fost nobilul Gabriel/Gabrian, iar mănăstirea de pe teritoriul posesiunii era denumită popular *Gabormonostor* sau *Gabrianmunustra*, așa cum era menționată la 1341 (*Gabrianmunustura*), când se găsea în posesiunea fiilor lui Dozsa palatinul.³⁵

La 1405 era menționat documentar satul cu denumirea Geberye³⁶, iar între 1461–1484 cu denumirea Gabriel³⁷, având ca și patron celest pe Sfântul Arhanghel Mihail.³⁸ Biserica parohială avea ca și patroană pe Sfânta Fecioară Maria, dar acolo se mai aflau și alte biserici.³⁹ Fondatorul a fost nobilul Gab sau Gabriel, iar mănăstirea a fost anterioară localității, așa cum se întâmplă în aceste cazuri.⁴⁰

La 1285 dreptul de stăpânire asupra acestei moșii a fost contestat de către Achon Geregye, cu tot cu dreptul de patronat al mănăstirii⁴¹. Contestarea acestui drept

27 DIR, C, XI–XIII, 17–18 (doc. 30).

28 Engel 2001, vocea Becsgergely 1.

29 Karácsony 1900, 214, 218. Acesta consideră că primul Dionisie din familie este cel atestat la 1258 ca fiu al lui Becse I.

30 Hasan 2011, *passim*.

31 DIR, C, XI–XIII, 17–18 (doc. 30).

32 Fügedi 1991, 61, nota 24.

33 DIR, C, XI–XIII, 83, Karácsony și Borovszky, 1903, 213.

34 *Ibidem*.

35 Ortvay 1892, 528.

36 DL 14467.

37 Csánki 1890, I, Bihármegye, helységei.

38 Ortvay 1892, 528.

39 *Ibidem*.

40 *Ibidem*.

41 Györffy 1963, I, 619.

ancestral se făcea la 1285, cu toate că în anul 1271 Roffoyn (*Raphayn, Rophoynus*) Debreceni și unchiul său, Petru Debreceni⁴², arătaseră explicit faptul că bunicul lor ridicase mănăstirea, iar rudele acestora erau înhumate acolo.⁴³ Fii palatinului Dozsa⁴⁴ își reînnoiau hotarele la 1341 când apărea menționat documentar antroponimul *Gabrianmunustra*.

La fel ca și în cazul *mănăstirii lui Dionisie*, reiese faptul că modul de formare al toponimului compus s-a realizat printr-o postpunerea toponimică în raport cu antroponimul (antroponim+toponim=Gabriel/Gab/Gabrian + monostră/munustra), ce indică așezământul monastic și existența sa. Este amintit explicit dreptul de patronat al noilor posesori, așa cum se întâmplase și la 1285.

3. Abația Cluj Mănăstur (*Clusmonostră*) astăzi cartierul Mănăstur din orașul Cluj, zona *Calvaria* a fost pentru prima dată menționată explicit la 1202⁴⁵, sub formă de toponim la 1214⁴⁶, iar în asociere cu un *patrocinium* la 1222⁴⁷ de către pontiful Honoriu al III-lea: „*abbatis et conventus monasterii beate Marie de Clus*”⁴⁸

Nu dorim să discutăm aici întreaga istorie a abației, care s-a bucurat de o tratare exhaustivă⁴⁹ sau punctuală⁵⁰, atât în istoriografia maghiară, precum și în cea de limbă română. Ne interesează modul de formare a antroponimului. Cancelaria pontificală indica faptul că este vorba despre o mănăstire a Clujului. Despre denumirea orașului, ultimele propuneri s-au făcut de către Virgil Ciocâltan, care a venit cu o a patra soluție pentru toponimia așezării: aceea a unei denumiri orientale, după populația *kalis/kaliszilor*⁵¹, după cele tradiționale, deja cunoscute și re-trecute recent în revistă⁵². Indiferent de ipotezele legate de originea limbii din spatele toponimului *Clus/Colos* este evident faptul că, urmărind logica atribuirii toponimice de până acum, dar și cea ulterioară, acesta este un toponimic ce poate fi legat de un fondator privat, iar toponimul abației s-a transferat asupra satului dezvoltat în apropiere (*Clus/villa Clus*) (vezi și cazul 2, *supra*). Este posibil faptul ca regele maghiar să fi avut cuvânt de spus în această etapă de fondare sau că a dirijat și sprijinit consistent⁵³ demersul de fundare.

42 Pentru această calitate de unchi a lui Petru, vezi Engel 2001, vocea Debreceni.

43 *Ibidem*: „*avus ipsorum fundasset et ipse et sui proximi in eodem sepulti extitissent*”.

44 *Ibidem*.

45 Rusu *et al.* 2000, 115.

46 Györffy 1987, III, 353: *ecclesia de Clus*.

47 DIR, C, XI–XIII, 186–187 (doc. 133).

48 Zimmermann și Werner 1892, 21–22 (doc. 33).

49 Jakó 1990, 7–170.

50 Rusu *et al.* 2000, 114–118.

51 Ciocâltan 2013, *passim*.

52 Rusu 2018, 18–20.

53 Györffy 1987, III, 353.

De ce nu s-a numit în aceste condiții în perioada avută în vedere ca și *Belamunustra*? Credem că explicația rezidă în acordarea numelui în raport cu cel care a coordonat și supravegheat lucrările (și în Mănăstur și la ocnele de sare de la Cojocna, adică *Colos/Clus akna*). Altfel, „botezul toponimic” după o formă de relief (*vale închisă*, de exemplu, sau *clisură*) ar deveni o excepție, unică de altfel, la nivel de toponime de tip *monostor* de la nivelul secolelor XI–XIII. Prima menționare scrisă, păstrată până în prezent, sub forma compusă antroponimic, adică *Colusmonustura* datează din anul 1263, apoi se reia periodic: 1283, 1285, 1296, 1297, 1299⁵⁴, un indicator al generalizării utilizării toponimice.

Ca și în cazurile precedente, formarea toponimului s-a făcut prin postpunerea lui *monostor/munustra* la un antroponim, în opinia noastră (*antroponim+toponim: Clus+munustra*).

4. Mănăstirea lui Almus (*Almusmunustra*) este astăzi amplasată în Almașu, județul Sălaj și a fost un convent premonstratens, filie pentru conventul de pe Promontoriul Oradiei.⁵⁵ S-a afirmat că anul fundării și fondatorul sunt necunoscuți, dar prima mențiune datează din 1234.⁵⁶ Györffy, bazându-se pe informațiile oferite de către Anonymus, arată că în jurul anului 896 era menționat *flumen Almus* în regiune⁵⁷, adică leagă toponimia locului acesta de tatăl lui Arpad, fondatorul confederației tribale maghiare. Și cercetătorul maghiar indică anul primei mențiuni ca fiind 1234. Mănăstirea a aparținut neamului Geregye la un moment dat, apoi a trecut în posesia neamului Borșa.⁵⁸

După părerea noastră, fondatorul acestui locaș inițial benedictin, apoi premonstratens, a fost prințul Almos, care a fost și fondator al prepoziturii din Dömös.⁵⁹ Dacă presupunerea această este corectă, bazată pe *pattern*-urile toponimice deja observate, atunci mănăstirea a fost fondată în intervalul 1095 și 1113 sau 1125/26 putând fi considerată o mănăstire princiară. Regii ulteriori au cedat-o unor nobili din regiune, așa cum trebuie să fi fost acel Ladislau, care i-a alungat pe benedictinii de acolo în preajma lui 1239⁶⁰ și i-a adus pe premonstratensi, apoi pe niște monahi itineranți sau chiar acuzați de vagabondaj („călugări rătăcitori”), care au distrus averea mănăstirii în acea fază a existenței sale.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Rusu *et al.* 2000, 55.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Györffy 1963, I, 593.

⁵⁸ *Ibidem*, 593 și legenda de la 581. Harta de la 581 indică mutarea posesiunilor de la neamul Geregye la neamul Borsa.

⁵⁹ *Ibidem*, 576.

⁶⁰ DIR, C, XI-XIII, 316–137 (doc. 265).

Modalitatea de formare a toponimului compus, este și în acest caz, antroponim+toponim postpus (Almus+munustra).

Toponimul reapare ca atare la 1249, 1277, 1291–94⁶¹ indicând ca și în cazurile anterioare încetățenirea toponimică inclusiv la nivel documentar.

5. Mănăstirea lui P(a)rada(n) (*Pradanmunustra, Parada munustra, Paradanmunustra*) astăzi Pordeanu (comuna Beba Veche, jud. Timiș)⁶² a fost identificată în documentele edite referitoare la spațiul transilvănean între 1256⁶³ și 1285.⁶⁴ Prima mențiune este însă din 1247 sub forma *Pradanmunustura*⁶⁵, ceea ce indică faptul că toponimul era deja de ceva vreme în uz. Mănăstirea lui Pradan (s-a propus și citirea Prodan) se afla pe posesiunile familiei Telegdi din neamul Csanad, dar probabil că nu această familie este fondatoarea inițială, căci nu avem atestat documentar nici un antroponim apropiat de această formă între membrii familiei din această perioadă. Mănăstirea funcționa încă la 1337.⁶⁶ Nu se cunoaște ordinul monastic care a activat aici în secolele XIII-XIV.⁶⁷

Ca și formare toponimică urmează exact același model ca și până acum: antroponim+toponim postpus (Pradan/Prodan+munustura). Insolitul numelui fondatorului a cauzat scribilor din secolul al XIII-lea diverse probleme de transpunere grafică a fonemelor toponimului.

6. Mănăstirea lui Petru/Petur (*Petur monustura*) a fost menționată la 1258⁶⁸ alături de mănăstirea lui Dionisie (vezi 1) deținută de neamul Bechregor//Becsgergely. Se poate presupune faptul că Petru a fost un frate sau o altă rudă a lui Dionisie. Ea era amplasată în apropiere de satul Gyan (astăzi Kotégyán⁶⁹, comitatul Békés), deci tot pe posesiunile familiale, de clan. Nu știm ce monahi viețuiau aici, iar ulterior, până la 1300 nu mai apare menționată documentar.

Și în acest caz formarea acestui toponim s-a făcut exact ca și pentru celelalte mănăstiri identificate toponimic, adică prin formula: antroponim+toponim postpus (Petru+monustura).

7. Mănăstur (*Monustur*) este satul, care se dezvoltă în apropierea abației de la Cluj-Mănăstur și este amintit pentru prima oară la 1297.⁷⁰ Denumirea simplă, impli-

61 Györffy 1963, I, 593.

62 Rusu *et al.* 2000, 210.

63 DIR, C, XIII, 21 (doc. 20).

64 *Ibidem*, 274 (doc. 311).

65 Györffy 1963, I, 867. Csánki 1890, I, 701.

66 *Ibidem*.

67 Rusu *et al.* 2000, 210.

68 DIR, C, XIII, 25 (doc. 23).

69 *Ibidem*, nota 3. Pentru sat, vezi Györffy 1963, I, 620–621.

70 *Ibidem*, 434 (doc. 489).

când doar toponimul ca atare se traduce simplu „mănăstire, la mănăstire, al mănăstirii” și este parte componentă a geografiei abațiale de lângă Cluj. Apariția noii locații este un indicator al vocației „colonizatoare” și „expansive” a acestei abații, care a creat condiții prielnice pentru dezvoltări antropice.

8. Mănăstirea lui Hudus (*Hudusmonustra*) astăzi în zona satului Bodrogu Vechi, județul Arad⁷¹ a fost prezentată istoriografic și se pare că a aparținut Ordinului Sf. Benedict⁷². Dacă prima mențiune, cea de la 1177, este probabilă sau discutabilă istoriografic⁷³, din cauza posibilului fals documentar asociat acestei înregistrări toponimice⁷⁴, celelalte mențiuni de la 1213, 1233, 1278 și 1293 indică o largă posibilitate de foneme transpuse grafic de către scribii respectivelor acte.⁷⁵ Fondatorul a fost un membru al neamului Hodos⁷⁶, iar denumirea toponimică sub forma de *Hudusmonostura* apare la 1293 (tot într-un document discutabil, care însă, din punct de vedere al toponimiei indică existența acestei locații monastice). Din 1278 posesiunea și patronatul acestei mănăstiri din comitatul Arad trece în familia banului de Severin, Paul, despre care nu știm însă mai mult.⁷⁷

Numele de Hodus/Hudus apare în Ungaria de la 1138 (transumpt din 1329)⁷⁸. La 1213 este amintit pristavul Gonga din neamul Hudus⁷⁹, iar la 1216 sunt amintiți doi robi ai soției lui Pousa, *fiica lui Hudus*⁸⁰, care ar putea fi, probabil, chiar fondatorul mănăstirii.

Formarea acestui toponim s-a făcut exact ca și în celelalte cazuri prin formula: antroponim+toponim postpus (Hudus+monustura).

9a. Mănăstirea lui Kenez (*Kenezmonostor*) este o mănăstire de familie care a fost amplasată în apropierea localității Nădlac de astăzi. A existat, de asemenea, o discuție în istoriografia de la noi dacă locația se află astăzi în România sau în Ungaria.⁸¹ La 1192 mănăstirea era amintită sub această denumire⁸². Acest fapt ar reprezenta un indicator al existenței în vorbirea curentă, a perioadei respective, a acestui toponim. Această mă-

71 Rusu *et al.* 2000, 77–78.

72 Somorjai 1996, 13.

73 Kristó 2004 considera că datarea este reală la 1177, cf. 406.

74 Györffy 1963, I, 178.

75 *Ibidem*: *Hvdust* (!1177), *Hudus* (1213), *Zadust* (1233), *Harduld* (1278).

76 *Ibidem*, 164. Vezi și Rusu *et alii* 2000, 77–78.

77 Zsoldos 2011, 50.

78 Fehértói 1983, 158.

79 *Ibidem*, 159.

80 *Ibidem*.

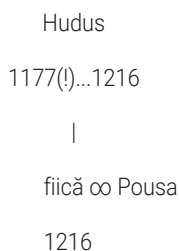
81 Rusu *et al.* 2000, 157–158.

82 Györffy 1963, I, 860.

năstire a aparținut familiei Monoszló, deci, ca în toate cazurile deja menționate, a fost o mănăstire familială, care a dispărut, cel mai probabil, în timpul invaziei tătaro-mongole din 1241–42.⁸³ Kenez poate să fie considerat ca și unul dintre antecesorii neamului Monoszló, așa cum rezultă din mențiunile documentare de la 1192⁸⁴. Antroponimul sugerează o posibilă ascendență slavonă (cneaz)⁸⁵ sau poate românească (eventual), cel mai probabil pe linie feminină (tot prin prisma informațiilor de la anul 1192). În anul deja menționat (1192) mănăstirea era în posesia lui Grigore, fiul lui Fulbert din neamul Monoszló. Astfel putem înainta o ipoteză de lucru ca și în cazul lui Hudus (vezi no. 8): posibilitatea ca mănăstirea să fi trecut în posesia unui ginere al defunctului fondator din cauza lipsei unui urmaș de sex masculin.

Maniera de alcătuire a toponimului este aceeași, înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus: antroponim+toponim postpus (Kenez+monostor).

Tabelul 1. Propunere de genealogie al posibilului fondator al mănăstirii lui Hudus (după documentul din 1216)

9b. Mănăstirea lui Kenez sau Kanisa/Kinisa (*monasteris de Kinisa, Kenezemunustra*) este o mănăstire a familiei Csanád menționată în posesia lui Pancrațiu, fiul lui Clement la 1247⁸⁶. Este posibil ca ea să fi fost ridicată de către Kenez/Kinisa, cel atestat la 1192, iar între timp (până la anul 1237⁸⁷, data primei mențiuni) mănăstirea să fi fost trecută de la neamul Monoszló către neamul Csanád tot printr-o căsătorie. De data aceasta cel mai probabil căsătoria în cauză a fost cea a lui Benedict, tatăl banului Clement, comitele de Arad⁸⁸, cu o altă fiică a aceluși Kenez. Afirmăm aceasta deoarece Pancrațiu era căsătorit cu o doamnă din neamul Bar-Kalan.⁸⁹

83 Rusu *et al.* 2000, 157–158.

84 Györffy 1963, I, 860.

85 Borovszky 1896, 15.

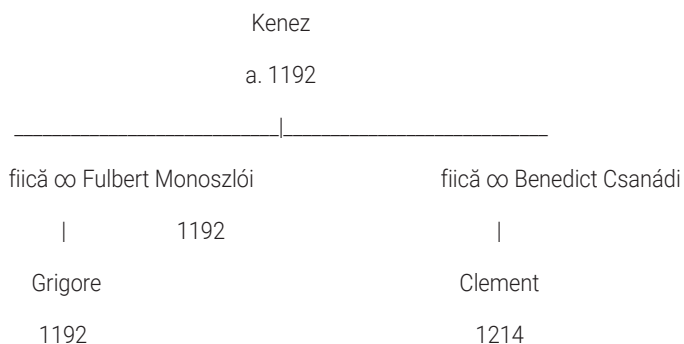
86 Györffy 1963, I, 860.

87 Borovszky 1912, 383 menționează anul 1231.

88 Engel 2001, vocea Csanád 1. Vezi și Györffy 1963, I, 839 (tabla genealogică).

89 Engel 2001, vocea Csanád 1.

Tabelul 2. Propunere de descendență genealogică pentru fondatorul mănăstirilor denumite „Kenez”

Maniera de alcătuire a toponimului este aceeași, înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus: antroponim+toponim postpus (Kenez+monostor). La împărțirea de posesiuni a familiei, care a avut loc în anul 1256⁹⁰ această mănăstire a fost menționată în mod explicit, deci trebuie să înțelegem că fie nu a fost afectată de invazia tătaro-mongolă, fie fusese refăcută după invazia tătară, cel mai probabil.

10. Mănăstirea lui Kemece (*monasterium Kemeche, Kemecemonostra*) este o mănăstire tot de pe teritoriul comitatului Cenad, aparținând la 1256, în devălmășie, fiilor lui Clement și Waffa. Singurul document care o amintește ca existentă la acest moment este actul din 1256⁹¹. Se poate avansa ipoteza că Benedict, tatăl lui Clement și Waffa, să fi moștenit această mănăstire de la urmașii lui Kemeche. Dacă acest Kemeche a fost un strămoș al clanului, el a fost doar pentru Filip și Benedict, fără ca Boguslou/Bogyzlou să fi fost parte a acestei posesiuni. Acest Kemeche a trăit pe la finalul secolului al XII-lea, iar numele său a dat denumirea mănăstirii, ce a fost populată cu monahi benedictini⁹². Mănăstirea a fost distrusă în luptele cu cumanii din anii 1280, chiar dacă supraviețuise invaziei tătare din 1241–1242, iar în secolele următoare apare doar denumirea de Kemece⁹³.

Modul de formare a toponimului este aceeași, înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus, anume: antroponim+toponim postpus (Kemeche+monostor).

11. Mănăstirea lui Gereu (*Gyeromonostor, Gewrumonustura*) se găsea pe teritoriul satului de astăzi Mănăstireni, din județul Cluj.⁹⁴ S-a considerat că a fost ridicată anterior invaziei tătaro-mongole, ca o mănăstire de familie, mai precis a neamului Kalota-i.⁹⁵

90 DIR, C, XIII, 21 (doc. 20).

91 Borovszky 1912, 383.

92 *Ibidem*.

93 *Ibidem*.

94 Rusu *et al.* 2000, p. 166.

95 *Ibidem*.

Este amintită cu acest toponim la 1275, într-un document fals.⁹⁶ Faptic, pomenirea într-un document fals nu ajută la istoria aşezământului, dar trebuie luat în considerare faptul că mănăstirea exista din punct de vedere toponimic în geografia comitatului Cluj. Menţionarea nu putea porni de la un loc care să nu existe în comitat⁹⁷. Istoricii de artă plasează monumentul demolat la 1818 între primele monumente romanice ale perioadei, cu analogii anterioare invaziei tătaro-mongole⁹⁸ din 1241-1242.

Fondatorul, Gerew/Gyereu/Gereu, trebuie să fi trăit undeva înainte de jumătatea secolului al XIII-lea. Ipoteza noastră de datare cronologică a fondatorului porneşte de la momentul atestării falsului (1275) şi de tipul de construcţie romanică timpurie a lăcaşului de cult⁹⁹. În antroponimia din Ungaria acest antroponim masculin lipseşte¹⁰⁰, dar în Transilvania este întâlnit pentru secolul al XIV-lea¹⁰¹. Menţionarea toponimică, chiar dacă într-un fals din anul 1275¹⁰² aduce în discuţie existenţa mai timpurie a acestui antroponim, care în lumina cercetărilor antroponimice din Ungaria¹⁰³, pare a fi unul specific transilvănean, deci cu o existenţă anterioară secolului al XIII-lea. Datele antroponimice indică o perpetuare a acestui antroponim specific regiunii şi în secolul al XIV-lea¹⁰⁴.

În ceea ce priveşte maniera de formare a toponimului, aceasta este cea, înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus: antroponim+toponim postpus (Gewru+monostor).

12. Mănăstirea... (*Begámonostor*¹⁰⁵, *monostor*) se pare că a fost amintită la 1233¹⁰⁶, cu toate că ştiri avem despre locaţie din punct de vedere toponimic doar de la 1427.¹⁰⁷ Trebuie să înţelegem că aici, ca şi în cazul Mănăşturului de lângă Cluj, avem aceeaşi dezvoltare toponimică (vezi no. 7). Din nefericire, aici nu mai ştim nici fondatorul, nici ordinul sau *patrocinium*-ul mănăstirii, dar amintirea i s-a păstrat până în prezent prin toponimul „*la mănăstire*”.¹⁰⁸

96 Jakó 1997, 237 (doc. 338).

97 Entz 1968, 30: „Die Familie Gyerőfi errichtete in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts ihre Klosterkirche”.

98 *Ibidem*.

99 *Ibidem*.

100 Vezi Fehértói 1983, litera G.

101 Turcuş *et al.* 2011, II, 361–362.

102 Arheologia monumentului dovedeşte însă vechimea sa încă anterior anului 1241–1242, vezi Entz.

103 Vezi Fehértói 1983, litera G.

104 Turcuş *et al.* 2011, II, 361–362.

105 Denumire din 1913 cf. Kiss 2006, 248 preluată şi la noi de Rusu *et al.* 2000, 166.

106 Rusu *et al.* 2000, 166.

107 Csánki 1894, II, 19: *Monostor*. Suciú 1968, 385: *Mănăştiur, Mănăştur, Begámonostor, Monostor*. Kiss 2006, 248 cf. Csánki 1894.

108 Rusu *et al.* 2000, 166.

13. Mănăstirea lui Rehund(a)¹⁰⁹ (*Roancensis ecclesia, Roncha, Robonca, Robonczamonostor*) sau, în prezent Roance¹¹⁰ pare a fi fost un important aşezământ monastic al familiei Csanád, care a fost atestat documentar între 1232 și 1239, fiind și loc de adevărire¹¹¹. A avut un patrociniu dedicat Sf. Arhanghel Mihail, care s-a transmis satului (vezi *infra*) în perioada în care, din secolul al XIV-lea, a trecut în posesia familiei cumane a lui Aydua Hasznosi¹¹².

Cel mai probabil amintirea i-a rămas în satul care s-a dezvoltat alături: *Roboncz* din comitatul Cenad¹¹³. Este posibil ca Rehund(a)¹¹⁴ să fi fost unul dintre antecesorii fraților Csanádi: Filip, Benedict și Boguslou/Bogyzlou¹¹⁵. La împărțirea de posesiuni a familiei din anul 1256¹¹⁶ ea nu mai este menționată, deci trebuie să înțelegem că nu mai fusese refăcută după invazia tătară, cel mai probabil.

Și în cazul acestui toponim, modalitatea de formare a acestuia este repetitiv observabilă, ca fiind aceeași înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus: antroponim+toponim postpus (Rehund(a)+monostor).

14. Mănăstirea lui Orozlanos/Urulanus/Uruzlanus (*Wruzlanmunustra, monasterium Orozlanus*) este amintită la 1256 ca rămânând în posesia devălmașă a neamului¹¹⁷, deci trebuie să fi fost ridicată de un strămoș comun al tuturor din neamul Csanádi. Astăzi această locație se găsește în Serbia¹¹⁸. Având în vedere faptul că în familie există un nume cu rezonanțe turcice sau slavone (Bogyzlou/Boguslou), iar Oroslan are aceleași valențe, putem considera pe baza informațiilor din Legenda Sf. Gerard¹¹⁹ că acesta va fi fost un membru al familiei posibil de plasat cronologic în secolul al XI-lea¹²⁰. Mănăstirea se bucura de patronajul și susținerea financiară a tuturor membrilor clanului ca locație de prestigiu și loc de înhumare a strămoșilor comuni. Așa se poate explica și faptul că nu s-a obiectat la împărțirea familială din 1256 în privința mănăstirilor zise *ale lui Kenéz* și *ale lui Kemeche*, care însă erau extrem de importante pentru urmașii lui

109 Forma *Rehund(a)* pe care o echivalează Ortway în Ortway 1892, 900 pare a exprima cel mai bine un antroponim de stoc germanic și se poate echivala cu forma maghiară latinizată păstrată pe sigiliul unui act emis la 1239: „† SIG__ HONCENSIS †” la Györffy 1963, I, 868. Vezi și Rusu *et al.* 2000, 217 (cu addenda <RO?>).

110 Rusu *et al.* 2000, 217.

111 *Ibidem.* Vezi și Györffy 1963, I, 868.

112 Györffy 1963, I, 868.

113 Borovszky 1896, 15.

114 Mai apare și sub forma *Gobuncha, Robuncza, Rubuncha, Robonega*, vezi Ortway, 1912, II, 919.

115 Engel 2001, vocea Csanád 1. Vezi și Györffy 1963, I, 839 (tabla genealogică).

116 DIR, C, XIII, 21 (doc. 20).

117 *Ibidem.*

118 *Ibidem.*

119 Györffy 1963, I, 865.

120 Borovszky 1912, 383.

Benedict/Belenyk, ceea ce indică înhumarea acolo a antecesorilor pe linie feminină a lui Benedict. Acestea nu erau foarte importante pentru urmașii lui Filip și ai lui Bogyzlou, în timp ce mănăstirea lui Orozlanus, da, era importantă. Practic, în subsidiar, actul din 1256 ne lasă să înțelegem o parte din complicatele relații de familie și alianțele clanului anterior acestui an.

Repetitiv afirmăm faptul că maniera de formare a toponimului este (surprinzător!) aceeași, înregistrată în toate cazurile enumerate mai sus: antroponim+toponim postpus (Orozlanus+monostor).

Putem concluziona la finalul acestui excurs legat de toponimele compuse având în componență substantivul comun *monostor* (limba maghiară) faptul că acestea, în toate cazurile avute în vedere, pe baza documentelor păstrate, se formează prin compunere după formula: *antroponim+termen/substantiv comun postpus*. Noul toponim format se asociază cu un nume de patron nobil sau de stirpe regală pentru a da numele noului loc în geografia comitatelor respective. În unele cazuri, mănăstirile au reușit să creeze/genereze mai multe sate în jur (abația de la Cluj-Mănăstur sau cea zisă Begá), iar amintirea lor să se transmită astfel.

De asemenea, această investigație ne-a permis să aducem unele mici *addendae* la sinteza antroponimică transilvăneană inițiată de colectivul de cercetare coordonat de către Șerban Turcuș, o serie de nume precum: Almus, Colus/Clus, Kemeche, Oroslan, Pradan, Rehund(a), iar antroponime precum Gereu, Gabrian, Hudus sau Kenez, deja identificate, să le coborâm ca posibilitate de atestare în secole mai timpurii.

Almus devine astfel un *antroponim* de noutate certă pentru 1234 cu atestare clară, dar mult mai vechi, posibil de legat de un membru al casei regale arpadiene.

Colus/Clus se apropie de forma antroponimică Clos atestată la 1380 și 1383¹²¹, dar și de forma Col atestată la 1202–03¹²². Deci acest antroponim poate fi integrat ca variație a acestor două antroponime deja menționate, fie poate fi considerat ca unul de sine stătător.

Gabrian ca derivat al lui Gabriel apare și în nomenclatorul antroponimic al Transilvaniei la 1213¹²³, această înregistrare toponimică permițând o coborâre a utilizării spre sfârșitul secolului al XII-lea.

Hudus poate fi coborât ca apariție în secolul al XIII-lea, la 1216 (am putea lua în calcul și anul 1177, în ciuda falsului documentar, ce nu ar trebui în mod normal să afecteze totuși antroponimul sau toponimul ca valoare înregistrată ca existând¹²⁴), față de mențiunea de la 1216 depistată anterior¹²⁵.

121 Turcuș *et al.* 2011, 202.

122 *Ibidem.*

123 *Ibidem*, 331.

124 Un exemplu în acest sens este discuția de la mănăstirea lui Gerew.

125 Turcuș *et al.* 2011, 418.

Kemech poate fi considerat un nou câștig antroponimic transilvănean, căci putem afirma că de acum există și o astfel de unitate antroponimică în grupul de antroponimice asigurate, databilă la sfârșitul secolului al XII-lea.

Kenez poate fi acum ridicat la valoarea de două unități antroponimice identificate, dintre care una din secolul al XII-lea. Până acum exista doar mențiunea ce o aveam din 1318–1329¹²⁶.

Oroslanus este întâlnit sub forma rădăcinii *Vrus*, *Wrus*, *Wurus* încă din secolul al XIII-lea, dar antroponimicul, după toate probabilitățile ar putea astfel fi coborât până spre anul 1000, fiind unul dintre cele mai vechi din stoc-ul antroponimic transilvănean înregistrat documentar.

Pradan îl mai întâlnim în secolul al XIII-lea sub forma *Predan* (1219)¹²⁷ pentru a nu mai reapărea până în secolul următor, în timp ce *Rebund(a)* reprezintă o formă antroponimică nouă, de înregistrat pentru acest areal cu trimitere la probabil secolul al XIII-lea.

Regula toponimică identificată în cele 13 din 15 cazuri de toponimice mănăstirești ale intervalului secolelor XI–XIII ne permite să avansăm opinia conform căreia numele orașului Cluj provine de la primul patron al mănăstirii (sau comitele/judele regal prezent în zonă) întărind practic bazele uneia dintre ipotezele istorice deja vehiculate istoriografic. Prin demonstrația noastră, credem că s-a adus un nou punct de susținere în favoarea numirii orașului după un anume *Colus/Culus/Clus/Kalus/Klaus* care a supravegheat și patronat în numele regelui, inițial abația și ocnele generatoare de profit pentru susținerea acestui așezământ benedictin.

Ca și o concluzie finală putem afirma faptul că toponimul compus ce cuprinde în sine și substantivul comun *monostor* nu este extrem de răspândit pentru intervalul secolelor XI–XIII (cel puțin din prisma documentelor păstrate), dar rămâne să certifice peste timpuri existența unui așezământ monastic în acel spațiu, chiar dacă este greu de decelat ce ordin a funcționat acolo sau ce *patrocinium* a avut. Totuși toponimia locului păstrată documentar și perpetuată păstrează numele fondatorului și patronului inițial, al cărui trup se odihnea cel mai probabil în acel locaș și care îl transformă într-un loc central al construirii domeniului din partea urmașilor legați de acel strămoș și de patronatul său ecleziastic.

126 *Ibidem*, 615.

127 *Ibidem*, 1124.

Bibliografie

- Benkő 1970 Loránd Benkő (coord.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. 2 (O-H), Budapest: AK, 1970.
- Borovszky 1896 Samu Borovszky, *Csanád vármegye története 1715-ig - 1. kötet: A vármegye általános története*, Budapest: MTA, 1896.
- Borovszky 1912 Samu Borovszky, *Torontál Vármegye*, Budapest: MTA, 1912.
- Breznay 1897 Béla Breznay, „A Szentlélekről nevezett dienesmonostori prépostság”, *Religio Vallás*, an II, no. 28, 6, pp. 11–28.
- Ciocâltan 2013 Virgil Ciocâltan, „Cluj și Galați: sugestii etimologice”, in Florin Curta și Bogdan-Petru Maleon (editori), *The Steppe Lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*, pp. 523–542, Iași: Editura UAIC, 2013.
- Csánki 1890 Dezső Csánki, *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak Korában*, [CD-ROM], I, Budapest: MTA, 1890.
- Kováts 1907 Dr. Sándor Kováts, „Délmagyarország középkori építészeti műemlékei”, *Történelmi és Régészeti Értesítő - A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1907, pp. 67–83.
- Engel 2001 Pál Engel, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*, [CD-ROM], Budapest, 2001.
- Entz 1968 G. Entz, „Die Baukunst Transsilvaniens im 11-13. Jahrhundert. I. Teil”, *Acta Historiae Artium*, 1968, pp. 3–48.
- Fehértói 1983 Katalin Fehértói, *Árpádújkori kis személynévtár*, Budapest: AK, 1983.
- Fejér 1829 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tomi IV, vol. 2, Budae: Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829.
- Fügedi 1991 Erik Fügedi, „Sepelieurint corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor”, *Századok*, no. 125, fasc. 1–2, 1991, pp. 35–67.
- Györffy 1963 György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapest: MTA, 1963.
- Hasan 2018 Mihai Florin Hasan, „Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai”, *Revista Bistriței*, XXXII, Bistrița, pp. 93–110.
- Hasan 2020 Mihai Florin Hasan, „Patrocinium în bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Câteva date despre patronii celești ai lăcașurilor de cult din secolele XI-XIII”, *Prezentare în cadrul Conferinței Internaționale „Istoria și Scrisul Istoric Azi. Opțiuni metodologice, Paradigme, Agendă”*, 2-5 februarie, Cluj-Napoca.
- Hasan 2011 Mihai Florin Hasan, „Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea”, *Acta Musei Napocensis*, 48, pp. 29–30.
- Jakó 1990 Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, vol. 1: (1289–1484). Budapest: MTA, 1990.

- Jakó 1997 Zsigmond Jakó, *Erdélyi okmánytár I. (1023-1300). Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumentia litteraria res Transylvanas illustrantia*, Budapest: ASH/AK, 1997.
- Juhász 1929 Kálmán Juhász, „Dezső, csanádi püspök”, *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, 1929, pp. 96–105.
- Karácsony 1900 János Karácsony, *Magyar Nemzetségek a .XIV század közepéig*, vol. 1, Budapest: MTA, 1900.
- Karácsony 1903 János Karácsony, Samu Borovszky, *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis*, Budapest, 1903.
- Kiss 2006 Lajos Kiss, „Helynévmagyarzatok”, *Magyar Nyelv*, no. 102, 2006, fasc. 2, pp. 235–248.
- Knauz 1874 Nándor Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis: Ab A. 979. ad A. 1273. Nr. 1–792*, vol. 1, Horák, 1874.
- Kristó 2004 Gyula Kristó, „Tatárjárás előtti bencés monostorainkról”, *Századok*, 2004, pp. 403–412.
- Mező 1996 András Mező, *A templomcím a magyar helységnevekben*, Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996.
- Mező 1995 András Mező, „A templomcím helynévadó szerepe a középkori Magyarországon”, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, no. 30, fasc. 4, 1995, pp. 505–521.
- Mező 2003 András Mező, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*, Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 2003.
- Németh 2011 Péter Németh, „Eltűnt monostorok, kolostorok és ispotályok a középkori Szatmár megyében”, *Műemlékvédelem*, no. 55, fasc. 2, 2011, pp. 97–106.
- Ortvay 1892 Tivadar Ortvay, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve 2*, Budapest, 1892.
- Ortvay 1912 Tivadar Ortvay, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, vol. 1–2, Budapest, 1912.
- Roller *et al.* 1952 Mihail Roller (redactor responsabil), Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, și D. Prodan, *Documente privind Istoria României, Seria C – Transilvania, veacul XIII*, vol. 2, București: Editura Academiei R.P.R., 1952.
- Roller *et al.* 1951 Mihail Roller (redactor responsabil), Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, și D. Prodan, *Documente privind Istoria României, Seria C – Transilvania, veacul XI-XIII*, vol. 1, București: Editura Academiei R.P.R., 1951.
- Rusu 2000 Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, și Mária Makó Lupescu, *Dicționarul Mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca: Presa Universitară, 2000.
- Rusu 2018 Cosmin Cătălin Rusu, *Re-descoperim Clujul. Re-discovering Cluj*, III. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2018.
- Somogyi 1913 Gyula Somogyi, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Arad szabad királyi város Arad vármegye közséégeinek leírása. III. kötet első felének második része. II. Arad vármegye közséégeinek leírása*. Arad, 1913.

- Somorjai 1996 Ádám Somorjai (OSB), „Bencés monostorok Magyarországon a X–XVI században”, *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 1996, pp. 9–14.
- Suciu 1968 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. 2 (O-Z), București: Editura Academiei R.S.R., 1968.
- Szabados 2005 György Szabados, „Imre király emlékezete”, *Valóság*, no. 48, fasc. 6, pp. 33–49.
- Szentkláray 1898 Jenő Szentkláray, *A csanád-egyházmegyei plebániák története*, Temesvár, 1898.
- Turcuș et al. 2011 Șerban Turcuș, Ciprian Adinel Dincă, Mihai Hasan, și Victor Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. 2. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011.
- Vizauer 2012 Victor Vizauer, *Homo locum ornet... O introducere în antropotoponimia din Transilvania secolelor XII-XIV*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2012.
- Wenzel 1864 Gusztáv Wenzel, *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria. 10.: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. V. 1290–1301*, Pest, 1864.
- Zimmermann 1892 Franz Zimmermann, și Carl Werner, *Urkundenbuch zur geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. 1 (1191-1342)*, Hermannstadt: Franz Michael, 1892.
- Zsoldos 2011 Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája, 1000–1301*, Budapest: MTA, 2011.

Crucile de piatră din zona dealurilor Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud)

Adrian SOCACI

Profesor,
Școala Gimnazială Uriu
adrianszakacs@yahoo.com

Rezumat

În zona Dealurilor Ciceului din nordul Transilvaniei, încă din vechime oamenii au prelucrat din piatră locală o gamă variată de obiecte și monumente. Între acestea pot fi remarcate crucile. Solitare, relicvele sfinte rezonează cu trecutul unor vremuri în care sacrul făcea parte din viața oamenilor. Monumentele au fost realizate simplist, într-o manieră sobră, meșterii pietrari din zona Ciceului nu au excelat printr-o mare creativitate artistică, erau preocupați de transpunerea în piatră a ideilor și simbolurilor cu caracter religios. Crucile din depresiunea Ciceului erau amplasate în punctele importante ale comunității, la marginile de cimitir și sat, la răspântiile unor drumuri, pe culmile dealurilor care delimitau granițele dintre sate și pe drumurile care duceau la mănăstirile din apropiere. Pentru majoritatea crucilor din zona Ciceului datarea este dificilă, simbolurile sunt tributare artei milenare a lemnului din Maramureș. În vara anului 2012 vizitam în Irlanda cimitirul din Ahenny (comitatul Tipperary), precum și mănăstirea catolică din Kells (comitatul Meath), locuri în care sunt ridicate cruci din piatră cu arc. Am remarcat cu această ocazie asemănări între crucile de piatră irlandeze și cele din România (mai ales cele din nordul Transilvaniei, de la Hășmașul Ciceului, Ciceu Giurgești, Negrilești, Dobric). Asemănările par a fi rezultatul formelor și simbolurilor religioase arhaice vehiculate de misionarii irlandezi și anglo-saxoni. Sfântul Kilian încreștina populația Franconiei și a Turingiei în secolul al VII-lea. În secolul următor alți misionarii irlandezi, *soti peregrini* cutreieră toată Europa, unii ajung până la Viena iar arta lor s-ar părea că pătrunde și în Țările Române și Ungaria. Sunt unele semnale că din veacul al XI-lea influențele religioase dintre insulele britanice și Transilvania/spațiul sud-carpatic s-au putut produce odată cu periplul „*rătăcitorilor*” anglo-saxoni către zona Bosforului și a Mării Negre.

Cuvinte cheie

Meșteri pietrari, cruci din piatră, creștinism, artă țărănească, Transilvania.

Stone crosses from Ciceului hills area (Bistrița-Năsăud county)

Abstract

In the area of the Ciceu hills, in northern Transylvania, people have fashioned from the local stone a wide array of stone objects and monuments since ancient times. Among them one can notice the Ciceu crosses. The solitary holly relics resonate with the past times when the sacred was an important part of humans live. The monuments were fashioned in a simplistic, sober manner, the stone masons around Ciceu did not excel in their artistic creativity, they were busy transposing in stone the ideas and symbols with religious character. The crosses from Ciceu hills were placed on the edges of the graveyards and the village, at the crossroads, on the hilltops separating village borders and the roads leading to the nearby monasteries. For most of the crosses in the Ciceu area their dating is difficult, the symbols were influenced by the millennium-long art of wood from Maramureș. In the summer of 2012, in Ireland, we visited Ahenny Cemetery (County Tipperary) and Kells Monastery (County Meath), places where arched stone crosses are erected. I have noticed on that occasion some similarities between the Irish stone crosses and those in Romania (especially northern Transylvania, from Hășmașu Ciceului, Ciceu Giurgești, Negrileşti, Dobric). The similarities seem to be the result of archaic religious forms and symbols conveyed by Irish and the Anglo-Saxon missionaries. In the seventh century, St. Kilian christianized the population of Franconia and Thuringia. In the next century, other Irish missionaries, *scoti peregrini*, have travelled all over Europe, some reach Vienna and their art seems to penetrate the Romanian countries and Hungary. There are some signs that since the 11th century, religious influences between the British Isles and Transylvania/South Carpathian area may have occurred with the journey of the Anglo-Saxon “*wanderers*” to the Bosphorus and the Black Sea areas.

Keywords

Stonemasons, stone crosses, christianity, peasant of rural art, Transylvania.

În zona Dealurilor Ciceului, spațiu geografic aflat în nordul Transilvaniei, încă din vechime meșterii pietrari au realizat cruci de morminte sau de adorație, care reflectau credințele religioase individuale și ale comunității sociale. Asociată creștinismului odată cu jertfa lui Iisus Hristos (începutul secolului I p.Chr.), crucea a servit dintotdeauna ca mijlocitor¹ între pământ și ceruri², prin cruce era văzută simbolic plecarea omului din lume. Din punct de vedere al distribuției spațiale (fig. 3) crucile Ciceului erau dispuse în punctele importante ale comunității, lângă biserici, la marginile de cimitir și de

1 Nicolae *et al.* 2010, 10.

2 Pulliam 2013, 270.

sat, pe culmile dealurilor care delimitau granițele dintre sate, la răspântii și răscrucele drumurilor, pe traseele care duceau la mănăstiri³. Între artă și religie există strânse legături⁴, crucile Ciceului nu fac excepție de la aceste conexiuni, solitarele relicve sfinte rezonează cu trecutul unor vremuri în care simțurile artistice și viziunile plastice erau strâns legate de sacru.⁵ Mircea Eliade spunea că omul religios nu poate trăi decât într-un spațiu sacru⁶. În opinia Ioanei Bădocan oamenii percepeau sacrul printr-o revelație exterioară⁷, astfel, dacă divinul era concretizat prin cruce și simboluri, amplasamentele deveneau locuri consacrate, purificate, cu manifestări ritualice, creștine. Privitor la semnele grafice (de tipul cruce, spirală, și altele) utilizate în cadrul artei țărănești, se consideră că sunt un mijloc de comunicare cu dublă semnificație, atât *semn* cât și *limbaj*⁸.

În urmă cu ceva timp, manifestările religiozității în zona Someșului Inferior (teritoriu aflat între estul actualului județ Bistrița-Năsăud și vestul județului Cluj) erau pelerinajele organizate de credincioșii creștini (ortodocși și greco-catolici) anual la 15 august, cu prilejul sărbătorii Adormirii Maicii Domnului⁹. De pe ambele maluri ale râului, grupuri de pelerini purtând însemne distinctive (rozarii, cruci) se îndreptau spre Nicula¹⁰, „*Athos-ul*” Transilvaniei de nord. În fruntea grupului se aflau preoți, diaconi sau femei mai în vârstă, cu praporul („steagul”) în mână¹¹. Alți credincioși din Sânmărghita (hu.= Szentmargita; de.=Margarethen) (jud. Cluj) treceau cu luntrea Someșul Mare în dreptul localității Bața (hu.=Baca) (jud. Bistrița-Năsăud), pentru a ajunge la mănăstirile Ciceului, mai ales la Strâmbu (hu.=Horgospataka). Cântând imne și pricesne, grupurile de pelerini se opreau pentru închinare la crucile întâlnite în cale. Procesionile cu pelerini-atleți au loc și în prezent, dar nu la amploarea celor din trecut, prin jertfa marșului obositor efectuat pe distanțe de zeci de kilometri este refăcut simbolic așa-numitul „*drum al crucii*”.

3 Cele aflate la Gârboul Dejului, Chiuiеști, Strâmbu, Ciceu-Poieni și Negrileşti (Hermann 1925, 44–45).

4 Radu 1989, 185.

5 În prezent, pe fondul modernismului și al globalizării, poate fi observată o reticență, chiar o indiferență față de vechile monumente funerare, nemaiaivând nici o legătură cu comunitatea, de multe ori sunt neglijate și chiar distruse intenționat. În plus, omogenizarea culturală din ultimele decenii a dus la perpetuarea și consolidarea kitsch-ului ca nou tip de „*artă funerară*”, cruci și derivate lucrate industrial din marmură, beton și praf de marmură schimbând iremediabil peisajul cimitirelor urbane sau rurale.

6 Eliade 2005, 52.

7 Bădocan 2011, 374.

8 Zamfir 2006, 192–193.

9 Cristescu 1993, 439.

10 Bologa 2000, 271.

11 Bologa 2000, 274.

Aceste comori ale lumii rurale din împrejurimile Ciceului au fost executate din piatră, de obicei exploatată local. De exemplu în centrul de pietrărit de la Ciceu Corabia informațiile despre crucile din materie vulcanică confecționate acolo există de la începutul secolului al XIX-lea¹². Cunoscutul etnograf Kós Károly menționează inclusiv sumele cu care mai erau vândute în anii 1952–1960 crucile de piatră¹³.

Din acest microareal geografic, prezint spre cercetare prin fotografii și desene¹⁴ doar câteva piese, informații despre unele cruci au mai fost comunicate și cu alte ocazii¹⁵.

Hășmașu Ciceului (1405, Haghmas; hu.= Csicsóhagymás)¹⁶. **1.** Pe culmea care străjuiește dinspre nord așezarea, în „Dealul Crucii”¹⁷ se află binecunoscuta cruce din piatră, cu fețele orientate pe direcția vest-est (fig. 1) (Planșa I/a–b). Monumentul monolitic are un aspect sobru, arhaic, cu trunchiul conic și brațele lungi, asimetrice. Pe fața estică sunt sculptate cinci medalioane circulare care circumscriu cruci (Planșa I/a, V/a)¹⁸. Ornamentul prin care au fost realizate medalioanele este funia (frânghia împletită). Medalionul central are diametrul de 36 cm, celelalte au diametrele de 20 cm (cel dispus în partea de jos este încadrat într-un „scut”¹⁹, cu latura de sus de 28 cm). Părțile laterale ornate tot cu funie au capetele terminate sub formă de spirale-cochilie de melc, ca în cazul crucii de la Giulești (jud. Vâlcea)²⁰. Pe fața vestică, în câmpul central meșterii au redat crucea soarelui²¹, iar dedesubt dintr-un cerc cu diametrul de 7 cm

12 Kós 1963, 100, fig. 29.

13 Kós 1963, 98–99.

14 Desenele au fost executate de Adriana Denisa Ciuș (majoritatea) și Claudia Moldovan (crucea de la Cristeștii Ciceului), eleve ale Școlii Gimnaziale Uriu. Le mulțumesc pe această cale.

15 Chintăuan 2002; Rodilă 2010.

16 Suciu 1967, I, 285; Kádár 2009, 118.

17 Kádár 2009, 123.

18 Întâlnit în vechile ținuturi celtice din insulele britanice și Irlanda în perioada creștinării (Cartianu 1972, 138–139), motivul incizat al crucii înscrise într-un cerc se regăsește pe piatra de la Castell Dwyran-Carmarthenshire, Țara Galilor (inscripția în latină care o însoțește, datată în sec. al VI-lea p. Chr., conține și un cuvânt în forma goidelică a alfabetului ogham) (Cartianu 1972, anexa iconografică 2). În zona Maramureșului crucile înscrise într-un cerc apar pregnant pe porțile din lemn de stejar (Petrescu 1974, detaliu nr. 26; Bilțiu 2007b, 250) de la Strîmtura, Mara, Rozavlea, Ferești, Călinești, Vadu Izei, Sîrbi, Muzeul maramureșean Sighetul Marmației, Bîrsana, Sighetul Marmației, Oncești (Nistor 1980, il. 29, 32, 34, 35, 37, 39, 41-43, 46, 49-50, 65), Berbești (Cartianu 1972, anexa iconografică 8), pe crucile de la Șurdești (Bilțiu 2007a, 120, 129, fig. 32) și Bîrsana (Nistor 1980, il. 219).

19 Tipul de cruce cu scut poate fi întâlnit în Scoția, la Iona (Otto 1967, 93) și la Oßmannstedt, în landul Turingia, Germania (Jünemann 1977, il. p. 28 dreapta).

20 Golescu 1944, 85, fig. 4; Sabău 1984, 368, fig. 4.

21 La Hermannrode (landul Hessa, Germania), simbolul este realizat pe un bloc monolit, fără alte asocieri decorative (Frölich 1950, taf. II, IV, abb. 7). Pietre de hotar cu crucea soarelui în par-

Fig. 1. Crucea de piatră de la Hășmașu Ciceului – „Dealul Crucii”.

pornesc în direcții diferite patru linii adâncite (Planșa I/b, V/b). Probabil este vorba tot de simbolul solar, liniile sugerau razele. La extremitățile brațelor s-au executat după un procedeu interesant două cruci²², care sunt delimitate spre trunchi de mici cercelete cu linii curbate, ca niște „ochi”. Dimensiuni: înălțimea de la sol=1,58 m; grosimea=19–24 cm; lungimea în dreptul brațelor=108 cm; lățimea brațelor lângă trunchi=20 cm, la extremități=32–37 cm; baza=82 cm.

2. În partea lateral stânga a bisericii este amplasată o cruce veche (Planșa I/c), cu decor adâncit, asemănătoare celor de la Doman, Gârbovăț²³ și Valea Carășului²⁴. Pe menhirul de la Jieț²⁵ și pe pietrele de la Sadova Nouă, Lăpușnicu Mare și Slatina Nera²⁶

tea superioară pot fi văzute în curțile bisericilor din Anglia la Michaelstow și Laneast-Cornwall (https://www.wikiwand.com/en/Stone_crosses_in_Cornwall, site accesat în 01.12.2021, ora 18.56) și în Germania la Erligheim, în landul Baden-Württemberg (Losch 1966, 48, il. stânga jos), Treffurt (landul Turingia) și Varmissen, în landul Saxonia Inferioară (Frölich 1950, taf. I, IV, abb. 4, 11). În România simbolul solar a supraviețuit până în epoca contemporană, mai ales pe lemn. Un prototip, folosit pe post de cruce de casă, este deținut în colecția J. Sturdza (Cartianu 1972, anexa iconografică 10). Derivate ale acestui sunt amplasate pe mausoleul familiei Dăncuș din cimitirul de la Ieud, la Vadu Izei, în cimitirele din satele Șugatag (Nistor 1980, il. 207–208, 217) și Dragomirești (Cartianu 1972, anexa iconografică 7). În arta creștină simbolul era caracteristic stilului romanic (Nicolae *et al.* 2010, 14).

22 Sunt adâncite cu dalta patru pătrățele, două sus și două jos, care odată unite printr-o linie subțire incizată lungă de 15 cm dau naștere la o compoziție de tip cruce.

23 Scridon 2013, 866–867, fig. 4–5.

24 Birou 2019, 472–473, fig. 23, 25.

25 Nicolae *et al.* 2010, 30.

26 Scridon 2013, 865–867, fig. 1–3, 6.

sunt incizate forme ale acestui tip de cruce. Dimensiuni: înălțimea de la sol=84 cm; grosimea brațelor=10 cm, lungimea în dreptul brațelor laterale=48 cm; înălțimea brațului de sus=23 cm.

3. În micul cimitir, aflat în partea de nord a satului, se află o altă cruce asemănătoare celei aflate lângă biserica satului (Planșa I/d). Orientată vest-est, cu trunchiul înclinat spre dreapta, are borduri mărginite și câmpul săpat cu caractere chirilice. Dimensiuni: înălțimea de la sol=88 cm; lungimea în dreptul brațelor laterale=53 cm; grosimea=12 cm.

Ilișua (1405, Iلسوا; hu.=Alsóilosva)²⁷. Amplasată la nord de drumul Uriu-Târlișua, o cruce masivă din piatră străjuia de multă vreme poarta laturii de sud a cimitirului aparținând cultului reformat calvin (Planșa II/a–b)²⁸. Din acest loc, la inițiativa Episcopului ortodox român al Europei de Nord, Macarie, monumentul a fost reinstalat lângă gardul care împrejmuește terenul cu biserica reformată-calvină, la sud de actuala biserică ortodoxă²⁹. Realizată din calcar, împodobită cu o pseudo-„căciulă” enormă fisurată pe mijloc, pe fața dinspre drum este sculptată o mică cruce în relief (Planșa II/c, V/c), iar pe fața nordică o cruce roată (Planșa II/d, V/d)³⁰. De la bază trunchiul având muchiiile profilate se îngustează spre mijloc. Dimensiuni: înălțimea de la sol=230 cm; lungimea în dreptul brațelor=90 cm; lățimea în dreptul brațelor=80 cm; grosimea=26 cm; înălțimea căciulii=48 cm; lungimea căciulii=77 cm; lățimea la bază=50 cm, la vârf=23 de cm. La extremitatea brațului drept se mai păstrează o mică proeminență.

Cristeștii Ciceului (1333, *sacerdos de Kerezstur*; hu.=Csicsókeresztur)³¹. Satul și-a luat numele în epoca medievală de la o cruce, *Kereszt-úr*³², numele tradițional românesc

27 Kádár 2009, 101.

28 Fotografii realizate de autor în 08.08.2016.

29 Din relatarea preotului Ludor Mureșan de la Ilișua am aflat că proiectul mutării crucii într-un loc mult mai vizibil a fost gândit de Marius Dan Drăgoi, viitorul episcop, încă din perioada studenției. Dorința i s-a împlinit la 14 august 2016 cu ocazia resfințirii și amplasării monumentului la răscrucea de drumuri din centrul satului (<https://rasunetul.ro/crucea-vailor-tiblesului-sfintita-la-urii-de-episcopul-macarie-aceasta-cruce-doresc-sa-fie-pavaza-si>). Site accesat la data de 08.11.2021, ora 23.04).

30 Roata este reprezentată adeseori pe monedele celtice și pe cazanul de la Gundelstrup (Vitali 2007, 73, 154, 183). Cruci roată gravate pe stânci sunt reprezentate și la Reinhausen (landul Saxonia Inferioară), Germania (Frölich 1950, taf. III, abb. 9).

31 Suciu 1967, I, 174.

32 În limba maghiară cuvântul *kereszt* desemnând o cruce, iar *úr* domn, cu referire la Iisus Hristos (Kádár 2009, 77). Pe hărțile iosefine sunt marcate două cruci, una amplasată la est de Școala Gimnazială, la răspântia celor două drumuri, iar alta la ieșirea din sat, la nord de drumul Cristeștii Ciceului–Coldău.

era însă acela de Ciceu Cristur sau Cristur. La sud-vest de una dintre cele mai vechi biserici romano-catolice ale Transilvaniei, în anul 1998 cu sprijinul asociației „Astra”-filiala locală, a Muzeului Grăniceresc Năsăudean și a domnului dr. Traian Gheorghe Dascăl a fost amplasată „Crucea Pristolului” (Planșa III/a–b). Forma și decorația au ca analogie crucea de la Măgina (jud. Alba)³³. Monumentul a fost adus din grădina actualiei case parohiale ortodoxe, locul primei biserici românești³⁴ a satului³⁵. Crucea este decorată pe fața estică cu trei cruci schematizate, incizate (Planșa III/a, VII/e), în lungime de 20–22 cm fiecare, iar pe fața vestică cu o cruce incizată de 17 cm (Planșa III/b, VII/f). Bordura, lată de 3 cm, urmărește monumentul până la baza fragmentară. Dimensiuni: înălțimea=196 cm; lungimea în dreptul brațelor=79 cm; lățimea la bază=87 cm; grosimea=18 cm.

Ciceu Giurgești (1405, Gywrghfalva; hu.=Csicsógyörgyfalva)³⁶. **1.** La intrarea dinspre Reteag, în locul numit „*Pe din jos de sat*”, pe terenul deținut de Cerasela Floarea, un stâlp din beton și gardul din plasă de sârmă apasă cu greutate o cruce mică din piatră (Planșa III/c-d). Pe fața estică, în centrul unei nișe (având laturile de 24x27 cm) adâncite superficial și la baza trunchiului, sunt incizate cruci simple (Planșa III/c, VII/a). Vârful monumentului este rotunjit, iar pe brațele laterale sunt sculptate două medalioane circulare, adâncite (ambele au diametrul de 16 cm). Fața vestică a crucii, obturată vizual de stâlpul din beton prezintă la zona de întretăiere a brațelor cu partea superioară o altă nișă, cu laturile de 20x21 cm, încadrată de trei medalioane adâncite, ambele având diametrele de 14 cm (Planșa III/d, VII/b). Extremitățile brațelor se termină zimțuit, nu sunt rupte după cum s-a mai afirmat³⁷. Crucea mai este redată schematic în lucrarea monografică a satului Breaza elaborată de Tănase Rodilă³⁸. Dimensiuni: înălțimea de la sol=130 cm; lungimea în dreptul brațelor=86 cm; lățimea brațelor=26 cm; lățimea la bază=33 cm; grosimea=16-18 cm.

2. La ieșirea din sat, pe partea dreaptă a drumului care duce la Dumbrăveni (fosta localitate Canciu; hu.=Gáncs) pe un loc mai înalt aflat la confluența văii Canciului cu va-

33 Chintăuan 2002, 115.

34 Tătar *et al.* 2009, 78.

35 Sfințită cu hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, biserica de confesiune greco-catolică ar fi fost construită din piatră în anul 1746 (Kádár 1900, 422; Mîndrescu 1978, 190, 197, anexa nr. 1; Kádár 2009, 95) la vest de vatra satului, așa cum apare marcată și pe prima ridicare topografică iosefină (<https://maps.arcanum.com/de/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2678664.7864290928%2C5971945.335748591%2C2685921.5268019163%2C5974534.640081751>). Site accesat la data de 13.12.2021, ora 19.40).

36 Suciu 1967, I, 147.

37 Chintăuan 2002, 86.

38 Rodilă 2010, 47.

lea Mestecănișului, numit „*Pe luncă*” sau „*La cruce*”, se află o cruce din piatră. Înconjurată de un pâlcc de arbuști cu spini, în anul 2012 crucea era într-o stare de conservare buna (Planșa IV/a)³⁹. Din nefericire în anul 2019 a fost vandalizată de persoane necunoscute, baza și partea superioară fiindu-i deteriorate cu ocazia extragerii brutale din pământ. La data de 30.08.2021 crucea de piatră a fost reșezată (Planșa IV/b), în poziția și pe locul inițial (pe direcția est-vest), de o echipă de voluntari din care a făcut parte și autorul⁴⁰. Monumentul are pe fața estică o cruce adâncită cu marginile treflate (Planșa IV/a, VII/c), iar pe fața vestică o cruce în relief (Planșa IV/b, VII/d). Dimensiuni: înălțimea de la sol =1,48 m; lungimea în dreptul brațelor=67 cm; grosimea=20–22 cm.

Negrilești (1405, villa olachalis Negel falva; hu.=Négerfalva). **1.** La intrarea în sat pe dreapta, pe culmea înaltă numită actual „*Răzoi*”, se află o veche cruce din piatră (fig. 2). Pe hărțile iosefine (1769–1773) crucea este marcată în punctul „*Bodirle*” (fig. 2), la intersecția unor drumuri de culme, utilizate și în prezent (Planșa IV/d–e)⁴¹. Înclinată spre vest, crucea din calcar are brațele rupte din vechime, iar trunchiul se îngustează înspre vârf. Pe fața estică (Planșa IV/d, VI/a) sunt încă lizibile trei cercuri concentrice, distanțate la 4 cm unele de altele. Cercul exterior are diametrul de 28 cm, cel de mijloc 21 cm, iar cel din interior 15 cm. Baza monumentului este ornamentată cu o bordură de 19 cm

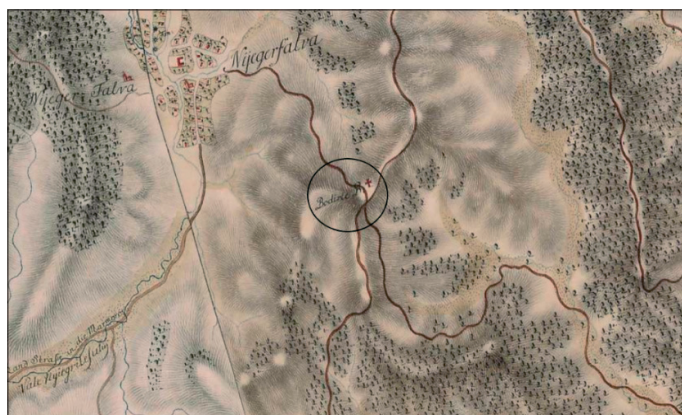

Fig. 2. Negrilești– „Bodirle”. Detaliu cu crucea de piatră pe prima hartă militară.

³⁹ Monumentul a fost fotografiat cu ocazia repertoriilor crucilor de piatră din împrejurimile Ciceului (demers efectuat împreună cu muzeograful Radu Zăgreanu, angajat în cadrul Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud)

⁴⁰ <https://www.facebook.com/complexmuzeal.bistritanasaud/posts/330490808864102>.

⁴¹ <https://maps.arcanum.com/de/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2675307.522581028%2C5983039.979667072%2C2682564.2629538514%2C5985629.284000232>. Site accesat în data de 13.11.2021, ora 21.40

Pentru majoritatea crucilor din zona Ciceului încadrarea cronologică este dificilă, probabil unele au fost lucrate încă din epoca medievală. Cu mici excepții monumentele nu excelează printr-o mare creativitate artistică și nu par a face parte din lucrări de serie. Privitor la simbolurile care le acoperă, acestea par tributare artei milenare a lemnului din Maramureșului.

Fenomenul ridicării monumentelor pre-creștine a luat amploare în perioada medieval-timpurie în toată Europa, inițial prin transformarea menhirilor preistorici. În Britannia monumente de tip megalitic sculptate în relief cu motivele complexe ale picșilor scoțieni sunt prezente la Rodney's și Sueno's Stone, decorul somptuos este cunoscut și de pe crucile de la Sandbach și Bewcastle. În Irlanda, obiceiul ridicării unor cruci peste morminte datează de la începuturile creștinismului⁴⁴, crucea este incizată pe lungimea menhirului de la Dromkeare (comitatul Kerry), iar pe cel de la Ballyvourney (comitatul Kerry) simbolul este circumscris într-un cerc dublat. Ornamentările cu cercuri sau medalioane centrate pe cruce apar pe așa-numitele „*pillow stone*” și pe crucile masive de la Iona⁴⁵ (Scoția), Kildalton (insula Islay, Scoția), Ahenny și Kells (Irlanda).

În vara anului 2012, în Irlanda, vizitam cimitirul din Ahenny (comitatul Tipperary) (fig. 4) și mănăstirea din Kells (comitatul Meath), locuri în care sunt amplasate și vechi cruci de piatră cu arc (fig. 5)⁴⁶. Remarcam atunci asemănări între crucile de piatră de acolo și câteva din nordul Transilvaniei⁴⁷. Desigur că monumentele nu sunt contemporane, însă surprind prin similitudinile legate de organizarea compoziției ornamentale, dispunerea medalioanelor și numărul acestora. La crucile din zona Ciceului, lipsesc „*căciulile*”, decorul spiralic și bazele piramidale cu scene biblice, elemente artistice care nu au fost împrumutate și care s-au îndepărtat de prototipul inițial. Medalioanele, de tipul crucilor înscrise într-un cerc și spiralele, sunt motive des întâlnite în spațiile de tradiție celtice și Europa Centrală⁴⁸, precizez că o cruce de la Dobric era ornamentată cu arc⁴⁹. Alte analogii legate de medalioane și căciuli se regăsesc în sudul⁵⁰ Transilvaniei, dar și la sud și est de Carpați⁵¹. Corespondențele remarcate

44 Joyce 1903, II, 579.

45 Otto 1967, 93. Ornamentația prezintă asemănări cu registrul decorativ al monumentului de la Hășmașu Ciceului–„Dealul Crucii” (fața estică), în ambele cazuri sunt redată „scuturi”.

46 Una din crucile de la Ahenny (comitatul Tipperary) ar fi fost datată în secolul al VIII-lea p.Chr. (Riordáin 1953, 82, imaginile nr. 84–85).

47 Monumentele de la Hășmașu Ciceului „Dealul Crucii” (Planșa I/a–b, V/a–b), Giurgești (intrarea dinspre Reteag) (Planșa III/c–d, VII/a–b) și Negriștești (familia Moldovan) (Planșa IV/c, VI/c).

48 Cartianu 1972, 138–144.

49 Singura cruce de piatră cu arc de pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, se afla în urmă cu ceva ani în fața unei case din Dobric (Chintăuan 2002, 106, 110).

50 De exemplu crucea de la Merghindeal (Sabău 1984, 363, fig. 1).

51 Menționez crucile de la Apostolache, jud. Prahova (<https://monumentelarasuce.ro/apostolache-jud-prahova-cruce-2/>, site accesat la 11.10.2021), din județul Buzău (aflate la Lunca Jariștei,

Fig. 4. Cimitirul din Ahenny (Irlanda).

în cele două spații geografice par a fi rezultatul formelor și ornamentelor religioase vehiculate de misionari catolici, irlandezi și anglo-saxoni. Sfântul Kilian încreștina populația Franconiei și a Turingiei în veacul al VII-lea⁵². În secolul următor misionari irlandezi, *scoti peregrini*, răspândesc cultura proprie prin toată Europa, unii ajung până la Salzburg și Viena, arta lor s-ar părea că pătrunde în Ungaria și Țările Române⁵³. După cucerirea Angliei de către normanzi (1066), influențele religioase s-au putut produce între insulele britanice și spațiul transilvan/sud-carpatic odată cu periplul „*rătăcitorilor*” anglo-saxoni către zona Bosforului și a Mării Negre⁵⁴. Tema este complexă, o propunem spre cercetare specialiștilor artei

Fig. 5. Kells (Irlanda). Cruce de piatră.

Lunca Priporului, Lunca, Izvoru, vezi Chintăuan 2002, 123–127, 135, 137–139, 218) și cele din Vrancea, de la Urechești (Chintăuan 2002, 215).

⁵² Numele, destul de rar, a fost purtat în perioada medievală de un locuitor aflat pe domeniile prepoziturii din Arad (Turcuș *et al.* 2011, 84).

⁵³ În special arta miniaturilor, dar nu numai (Cartianu 1976, 15–20).

⁵⁴ Theodorescu 1978, 33–34.

religioase care vor putea formula păreri avizate asupra acestui aspect. Deoarece nu sunt date privitoare la numărul și starea lor de degradare, subliniez necesitatea repertorierii și digitizării vechilor cruci din piatră ale județului Bistrița-Năsăud, în scopul protejării lor, ca parte a diversității culturale zonale și locale, a patrimoniului imobil național și universal.

Bibliografie

- Bădocan 2011 I. Bădocan, „Mijloace de comunicare. Mesajul prin symbol” [Means of Communication. Message through Symbols], *AMET*, 2011, pp. 370–381.
- Bilțiu 2007a P. Bilțiu, „Crucile de cimitir și comemorative din satul Șurdești” [Cemetery and Commemorative Crosses from Șurdești Village], *AMET*, 2007, pp. 111–132.
- Bilțiu 2007b P. Bilțiu, „Substratul mitico-magic al porții și funcțiile ei în cultura maramureșeană și românească” [Mythical-Magical Substratum of the Gate. Its Roles in the Maramureș and Romanian Folk Culture], *AMET*, pp. 251–259.
- Birou 2019 V. Birou, *Scrieri*, I, Timișoara, 2019.
- Bologa 2000 I. Bologa, „Pelerinajul-veche formă de manifestare a religiozității” [Pilgrimage-Old Form of Manifesting Religiosity], *AMET*, 2000, pp. 269–278.
- Cartianu 1972 V. Cartianu, *Urme celtice în spiritualitatea și cultura românească*, București, 1972.
- Cartianu 1976 V. Cartianu, *Miniatura irlandeză*, București, 1976.
- Chintăuan 2002 I. Chintăuan, *Pietre înălțate*, Cluj-Napoca, 2002.
- Cristescu 1993 C. Cristescu, „Considerații despre pelerinajul și cântecul de pelerinaj din nordul Transilvaniei” [Considerations about the pilgrimage and pilgrimage songs in northern Transilvania], *AMP*, XVII, 1993, pp. 439–446.
- Déchelette 1910 J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, II, Paris, 1910.
- Eliade 2005 M. Eliade, *Sacrul și profanul*, ediția a III-a, București, 2005.
- Frölich 1950 K. Frölich, „Das Rätsel der Steinkreuze”, in *Giessener Hochschulgesellschaft: Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft*, Band 19, 1950, pp. 59–70.
- Gauthier 1944 J. S. Gauthier, *Croix et calvaires de Bretagne*, Paris, 1944.
- Golescu 1944 M. Golescu, „Ctitorii mărunte din Vâlcea” [Quelques monuments de Vâlcea], *BCMI*, XXXVII, 1944, pp. 83–86.
- Hermann 1925 T. Hermann, *Monografia istorică a protopopiatului ortodox român Dej. Lupte, treceri și procese religioase*, Cluj, 1925.
- Joyce 1903 P. W. Joyce, *A Social History in Ancient Ireland*, II, London, New York and Bombay, 1903.
- Jünemann 1977 J. Jünemann, „Rillen und Näpfchen auf sakralen Denkmälern (1)”, in *Beiträge zur Geschichte der Pharmazie*, 29, 4, 1977, pp. 25–31.
- Kádár 1900 J. Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, II köt., Deés, 1900.

- Kádár 2009 J. Kádár, *Cetatea Ciceului și comuna Uriu / Csicsóvár és Felőr község*, ediție bilingvă de Șt. Szász și V. Cenușe, Cluj-Napoca, 2009.
- Kós 1963 K. Kós, „Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu” [Steinmetzarbeiten und Mühlsteine aus Ciceu], *AMET*, 1963, pp. 79–109.
- Losch 1966 B. Losch, „Die alten Steinkreuze in Baden-Württemberg”, in *Nachrichtenblatt der Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 9, 2, 1966, pp. 46–50.
- Mîndrescu 1978 Gh. Mîndrescu, „Informații despre construcțiile și inventarul bisericilor din fostul protopopiat Cristeștii Ciceului într-un protocol din anul 1846” [Information about Churches Building and Inventory in the Former District of the Archpriest of Cristeștii Ciceului, in a Proceeding of 1846], *AMET*, X, 1978, pp. 189–209.
- Nicolae et al. 2010 J. Nicolae, I. Rustoiu, A. Dumitran, *Crucea în patrimoniul spiritual al județului Alba*, Alba Iulia, 2010.
- Nistor 1980 F. Nistor, *Arta lemnului în Maramureș*, Baia Mare, 1980.
- Otto 1967 B. Otto, *Die nachricht kam über die Alpen*, Bonn, 1967.
- Petrescu 1974 P. Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974.
- Pulliam 2013 H. Pulliam, *Blood, water and stone. The Performative Cross*, Stamford, 2013.
- Radu 1989 C. Radu, *Artă și convenție*, București, 1989.
- Ríordáin 1953 S. P. Ó Ríordáin, *Antiquities of the Irish Countryside*, London, 1953.
- Rodilă 2010 T. Rodilă, *Satul Breaza. O istorie demnă și militară*, Cluj-Napoca, 2010.
- Roe 1969 H. M. Roe, *The High Crosses of Western Ossory*, Kilkenny, 1969.
- Sabău 1984 N. Sabău, „Troița de piatră de la Merghindeal” [La croix votive de pierre de Merghindeal], *AILAC*, XXVI, 1984, pp. 359–368.
- Scridon 2013 A. C. Scridon, „Un simbol nou testamentar sacru. Cruci malteze de piatră din județul Caraș Severin” [A new testamentary sacred symbol Maltese cross stone from Caraș-Severin County], *CICRE*, II, 2013, pp. 861–867.
- Suciu 1967 C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I–II, București, 1967.
- Tătar et al. 2009 A. Tătar, I. Tătar, C. Urian, *Cristeștii Ciceului. Istorie și actualitate*, Beclean, 2009.
- Theodorescu 1978 R. Theodorescu, „Anglo-saxonii la Marea Neagră”, *Magazin Istoric*, XII/2, 1978, pp. 33–34.
- Turcuș et al. 2011 Ș. Turcuș (coord.), A. Dincă, M. Hasan, V. Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, I, Cluj-Napoca, 2011.
- Vitali 2007 D. Vitali, *The Celts. History and treasures of an ancient civilization*, 2007.
- Zamfir 2006 R. Zamfir, „Problematika prezentă a simbolurilor și ornamentului din arhitectura și arta populară românească” [Die gegenwärtige Problematik der Symbole und Ornamente in der Architektur und die rumänische volkstümliche Art], *ArhSomeșană* (seria a III-a), V, 2006, pp. 191–222.

Plansa I. a-d. Hășmașu Ciceului

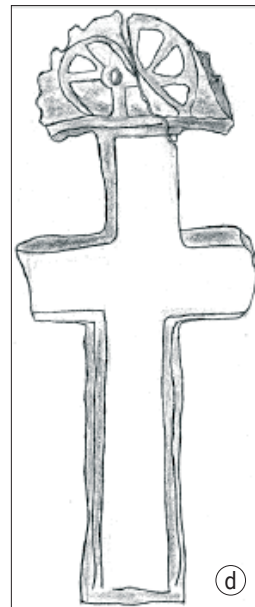
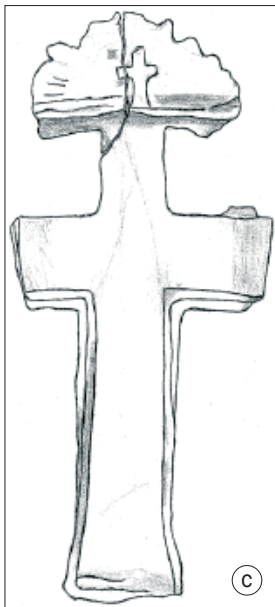
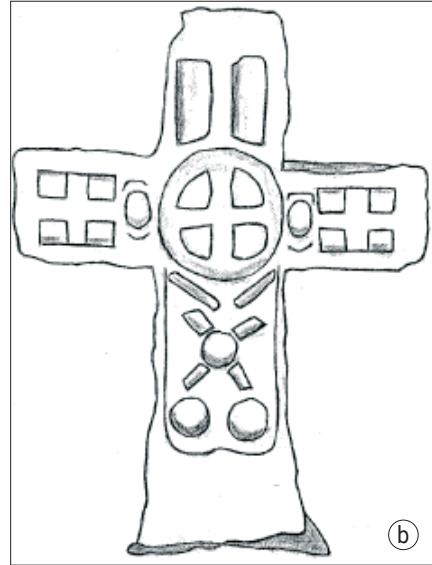
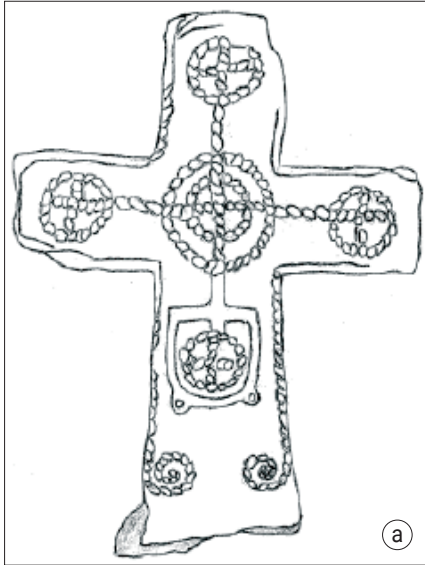
Planșa II. a-d. Ilișua

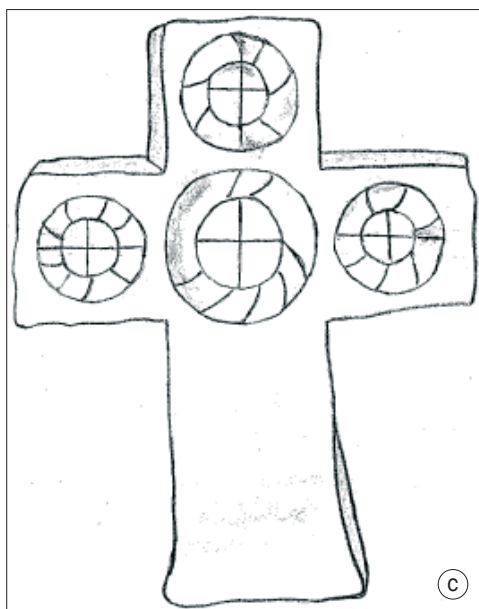
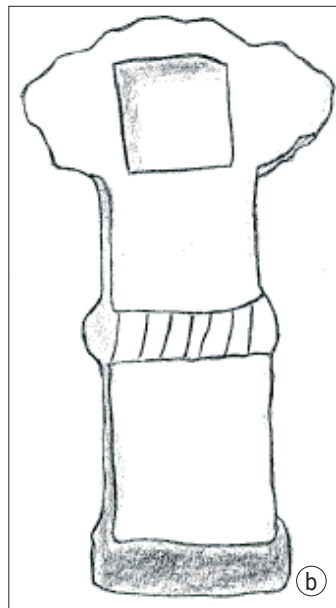
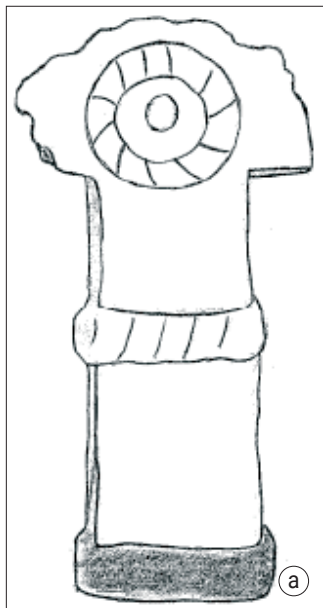
Planșa III. a-b. Cristeștii Ciceului; c-d. Ciceu Giurgești

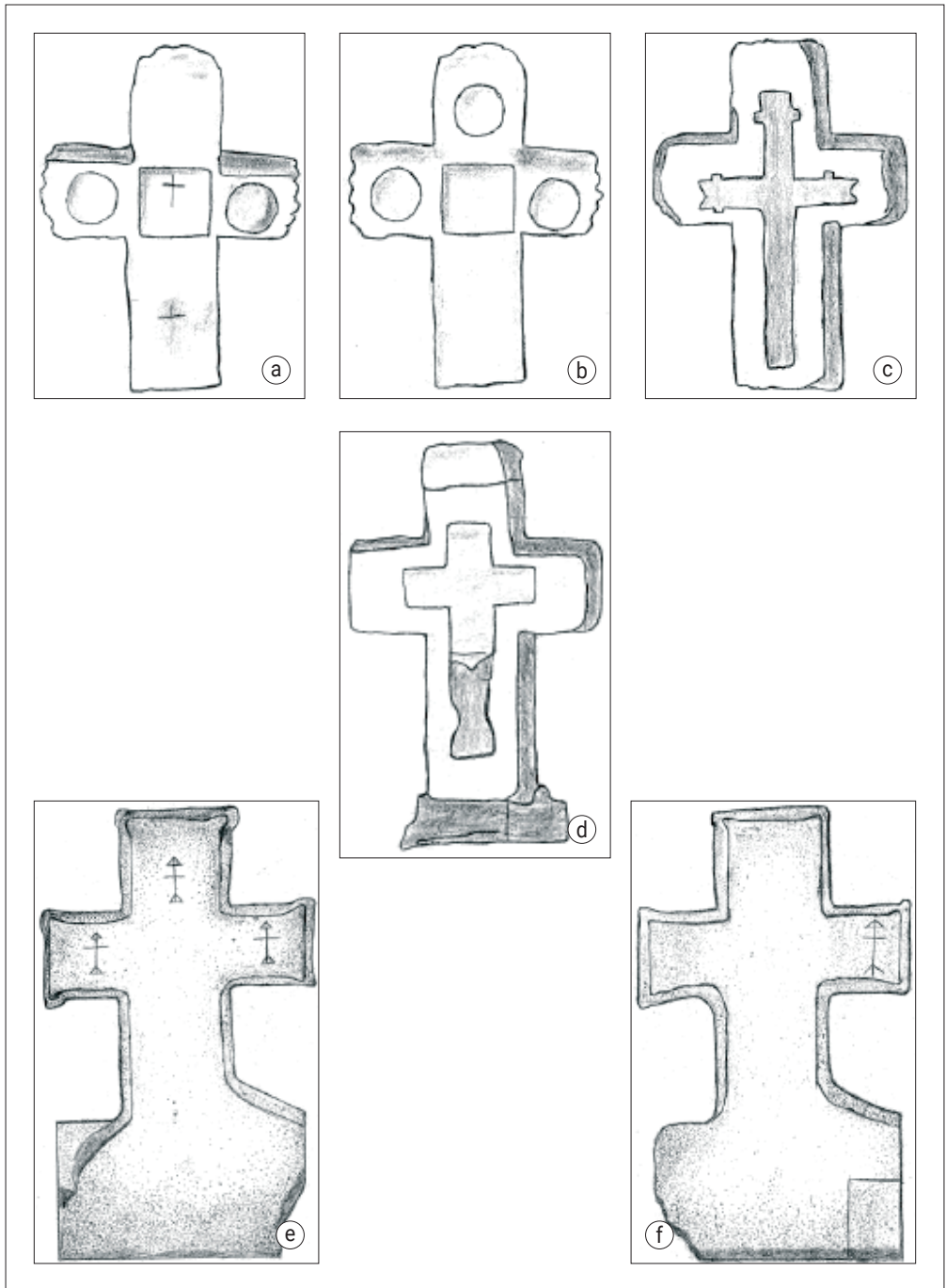
Planşa IV. a-b. Ciceu Giurgeşti; c-e. Negrileşti

Planșa V. a-b. Hășmașu Ciceului; c-d. Ilișua

Plasa VI. a-c. Negrilesti

Planșa VII. a-d. Ciceu Giurgeștii; e-f. Cristeștii Ciceului

Coexistența și confruntare în satele româno-săsești de pe *Fundus regius* (Pământul Crăiesc) cu deosebire în districtele libere regești ale Bistriței și Sibiului (secolele XVII–XVIII)

Dr. Marin POPAN

Cercetător,
Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
marinpopan@yahoo.fr

Rezumat

Scopul prezentului articol este de a descrie relațiile confesionale și naționale la nivel comunitar în satele mixte româno-germane din districtele libere regești Bistrița și Sibiu din a două jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În satele districtuale mixte româno-germane Petriș, Sângeorzul Nou Săsesc, Șieuș, Mărișelu, Satul Nou, Lechința și Vermeș, pot fi delimitate trei categorii ale disputelor inter comunitare: un prim aspect este dreptul românilor uniți conlocuitori de a construi o biserică în sat și de a beneficia de o porție canonică pentru preotul greco-catolic din parohie. Un al doilea obiectiv al confruntării este creșterea oilor ceea ce nu este în mod expres permis de conlocuitorii sași din districtul Bistriței. Al treilea element de dispută este dreptul la reprezentare locală și egalitate juridică în satele mixte germano-române. În cazul unor astfel de sate mixte, Rușcior și Săcădate (Sibiu), principiul reprezentării egale este legal acceptat de către Sfatul orașului Sibiu. În privința disputelor etnice din satele districtuale româno-germane Sfatul orașului Bistrița decide strămutarea sașilor din satele în care pierd majoritatea intracomunitară.

Cuvinte cheie

Bistrița, *Fundus regius*, Pământul Crăiesc, Relații confesionale, Toleranță, Petiție, Sate mixte româno-săsești, Gubernium, Porție canonică, Biserică, Egalitate, Conciliere, Transilvania.

Zusammenleben und Konfrontation in den gemischten rumänisch-sächsischen Dörfern auf dem *Fundus regius* insbesondere in den freien königlichen Distrikten von Bistritz und Hermannstadt vom 17. bis 18. Jahrhundert

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag soll die konfessionellen und nationalen Beziehungen auf Gemeindeebene in den gemischten rumänisch-deutschen Dörfern im freien königlichen Distrikt Bistritz und Hermannstadt ab der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts beschreiben. In den gemischten rumänisch-deutschen Distriktdörfern Petersdorf, Sächsisch-Sankt-Georgen, Kleinschogen, Grossendorf, Oberneudorf, Lechnitz und Wermesch sind drei Aspekte interkommunaler Auseinandersetzungen unterscheidbar: das Recht der mitwohnenden unierten Rumänen, eine Kirche auf dem Dorf zu errichten und eine Pfründe zu haben für den griechisch-katholischen unierten Priester im Dorf. Ein weiterer Aspekt der Konfrontation ist die Schafhaltung, die von den sächsischen Mitbewohnern aus Bistritzer Distrikt ausdrücklich nicht zugelassen wird. Das dritte Element der Auseinandersetzung ist das Recht auf lokale Vertretung und rechtliche Gleichberechtigung in den gemischten deutsch-rumänischen Dörfern. Bei solchen gemischten Dörfern Reissdörfchen und Sakadat (Hermannstadt) wird das Prinzip der paritätischen Vertretung vom Stadtrat von Hermannstadt dennoch gesetzlich akzeptiert. Über die ethnischen innergemeindliche Konfrontationen in den rumänisch-deutschen Kreisbürgern entscheidet der Rat von Bistritz durch die Umsiedlung der Sachsen aus den Dörfern, in denen sie die innergemeinschaftliche Mehrheit verlieren.

Schlüsselwörter

Bistritz, *Fundus regius*, Königlicher Boden, Konfessionelle Beziehungen, Toleranz, Bittschrift, Rumänisch-siebenbürger-sächsisch gemischte Dörfer, Gubernium, Kircherecht, Kirchenbau, Gleichberechtigung, Konzivilität, Siebenbürgen.

Problema vieții comunitare din satele româno-săsești cum ar fi: relațiile dintre *Fundus Regius* (Pământul Crăiesc) și comitate, organizarea primăriilor, proiectele de hotărniciri precum și raporturile dintre confesiunea augustană și biserica unită greco-catolică este reflectat atât în sursele locale latine și germane cât și în contribuțiile istoriografice de istorie locală.

În anul 1582, Johann Wayda, primarul Sibiului, și Albert Huet, jude regal au fost confrunțați cu rezolvarea unei situații aparte. Satul Săcădate (Oltszákádat, Sakadat) aflat pe *Fundus regius* — Pământul Crăiesc — Sibiu, deși nu era populat de sași, beneficia de imunități fiscale, proprietate și libertate juridică.¹ Locuitorii săi, români

1 Myss 1993, p. 113.

și unguri, beneficiari ai privilegiilor națiunii săsești, nu respectau politica comercială restrictivă a Sfatului sibian în raporturile cu comitatele² făcând negoț cu nobilii și servii din comitate permițându-le chiar stabilirea în sate, pe pășunile de la marginea pădurii. Deoarece, astfel făptuind, cele „două națiuni” — ungurii și românii — „ispitesc” și pe alții, „onoratul” Sfat municipal al Sibiului trimite la fața locului pe judele Blasium Weiss și pe juratul Sebastian Zompolium pentru „ca [locuitorii nn] să se dezbrace de proastele obișnuințe și să pună capăt vieții în neorânduială”³. În scopul menținerii liniștii comunitare ei trebuie să pună ordine și lege dreaptă și să vegheze în sensul respectării ei.”⁴ Documentul avertizează că: „tuturor locuitorilor comunității din Săcădate le va fi interzis să se asocieze în vreo lucrare cu nobilii din comitate și cu supușii lor, să le dea adăpost sau moștenire pe teritoriul comunal orice nume acesta ar purta nici fân sau iarbă să le vândă ori să țină vite străine pe izlazul lor”⁵. Fără știrea primarului satului și a onoratului „Rath” — sibian nimeni n-are voie să țină stâni din afara districtelor săsești. Pe curăturile făcute în pădurea de mesteceni să nu se ridice nici o casă, să se construiască doar pe vechile curți și ogrăzi. Dacă unei persoane, după înștiințarea unui „prea onorat” magistrat, i se va permite totuși să construiască, acea persoană trebuie să aibă confirmare și împuternicire din partea Sfatului sibian.⁶ „În caz contrar, nimănui nu trebuie să se permită să-și facă case iar primarul, împreună cu jurații (*Rathsgeschworenen*), trebuie să se îngrijească ca nimic să nu se mai construiască altfel sunt pasibili de pedeapsa exemplară”⁷. Consilierii-delegați delimitează suprafața până unde se mai poate defrișa nominalizând proprietarii căci o extindere exagerată a defrișărilor ar putea afecta „calitatea” pășunilor satului.

Preocupare față de pășuni și hotărniciri aveau și sașii din satul liber regesc Jaad (Livezile). Comunitatea săsească din Șieut (Kleinschogen, Kissájo), pierzând majoritatea în sat, pregătea mutarea (mijlocul secolului al XVII-lea) spre alte sate săsești, mai compacte din punct de vedere etnic⁸. Prezent la Șieut (Kleinschogen) pentru sfat și ajutor cu sașii locali, primarul sas din Jaad (Iad, Livezile) expune poziția radicală a sătenilor săi în rezolvarea conflictelor de hotar cu românii vecini: și ei, iadenii, ar fi fost confrunțați cu proximitatea românilor care au întemeiat un sat de roi înspre munte.

Deoarece, prin existența satului de roi, se afecta „calitatea pășunilor” și se tăia comunicarea directă cu muntele, iadenii au pus foc alungându-i pe acei români.⁹ Sașii din Jaad

2 Binder 1982, p. 249.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*, p. 250.

7 *Ibidem*

8 Orendi 1912, passim.

9 *Ibidem*.

(în perioada interbelică Iad, postbelic Livezile) și Dumitrița (Kisdemeter, Burghalle) pretindeau drept de stăpânire până la Someș pentru locuitorii până la Valea Someșului superior pe când românii din satele de pe Valea Someșului superior cereau stabilirea bornelor de hotar pe culmile dealurilor mai înalte, spre sud. Comisia gubernială trimisă la insistențele generalului Adolf Bukow, interesat de rapida organizare a regimentului de graniță, trasează hotarul peste Someș spre sud înspre Bârgău și vidicul Bistriței revoltându-i pe sașii riverani. „Ei privesc cu o nemărginită ură lucrarea noastră” afirma unul dintre funcționarii imperiali¹⁰. Prin militarizare, statutul juridic al românilor someșeni dar și al celor din vidicul Bistriței se întărește considerabil sașii districtuali bistrițeni temându-se de pierderea „anticelor” lor privilegii.¹¹ Românii conlocuitori „preseză” dinspre munți, amenință așezările germanilor districtuali asemenea unui „torent năvalnic”. Sașii din Șieut (Kleinschogen), pierzând majoritatea în sat față de comunitatea românească conlocuitoare, roagă pe primarul din Satul Nou (Oberneudorf bei Bistritz) să-i primească în cadrul comunității sale. Deși cu greu vor să părăsească satul natal, cei rămași decid totuși mutarea la Oberneudorf (Satul Nou) cel mai probabil în deceniul al șaselea al secolului XVII-lea¹². „Presiunea” românească pe Valea Șieului se extinde și asupra satelor Johannisdorf (Sântioana) și Grossendorf (Mărișelu, cu denumirea mai veche Nușfalău, Nagyfalú, Grussendref). Schimbarea caracterului etnic al unor sate săsești din districtul Bistriței s-a datorat în parte și ciumei din 1648 ce afectează nu numai Valea Șieului (Schogental) dar și arealele de interior precum Vermeșul (Wermesch)¹³.

Rolul jucat de atacurile soldaților generalului habsburgic Giorgio Basta (1602) și impactul ciumei cu extindere locală câteva decenii mai târziu în prefigurarea acestor pierderi teritoriale săsești este evident rămânând de evaluat amplitudinea efectelor lor¹⁴. În zona satelor săsești dinspre Bârgău și Bistrița, organizarea regimentului de graniță imperial a fost percepută ca o imixtiune în organizarea lor de tip districtual-cantonal, o nesocotire ale „anticelor” imunități regești sașilor conferite. În plus, satele săsești Iad (Jaad) și Dumitrița (Waltersdorf, Waldref) se plâng de pierderi posesionale înspre hotarele lor riverane Someșului (în cazul Iad-Jaad, Livezile).¹⁵ Militarizarea satelor de pe

10 Șotropa 1939, p. 305.

11 Șotropa 1936, *passim*. Există aserțiuni pe filiera tradiției orale potrivit cărora sașii din Șieut (Kleinschogen), în urma unui conflict local cu românii, au trecut pădurea satului înființând un sat nou numit Weilau (Uila) nu departe de satul săsesc Batoș (Botsch). De asemenea : Hanspeter Zehner *Verlorene Heimat Nordsiebenbürgen: Gemarkungsprozesse des 18. und 19. Jahrhunderts von Bistritz, Schönbirk, Heidendorf und Ungersdorf: Konskriptionen und Landesaufnahme des 18. Jahrhunderts in Schonbirk*. Emmendingen: H. Zehner, 1989.

12 Orendi 1912, *passim*.

13 Myss 1993, p. 572.

14 Poschner 1883/4, *passim*.

15 Șotropa 1939, p. 305.

Valea Șieului amplifică sentimentele frustrante ale sașilor bistrițeni, temători de pierderea altor proprietăți. Astfel, cu ocazia organizării regimentului de graniță imperial în nou înființatul district românesc năsăudean (*pertinentia valachalis*), au fost trecute în proprietatea acestuia satele Mărișelu și Sântioana (Valea Șieului) care, în perioada medievală, o perioadă, erau sub controlul orașului Bistrița. În anul 1769, Guberniul Marelui Principat al Transilvaniei emite o circulară potrivit căreia proprietarii, deținători de bunuri imobiliare înstrăinate, pot cere, în termeni de trei luni, despăgubiri. În baza acestui oportunități juridice, orașul Bistrița susține, în memoriul înaintat către Tabla regească, că localitățile respective au făcut parte istoric din districtul liber regesc bistrițean și solicită Guberniului de la Sibiu drepturi compensatorii. Fiscul gubernial înaintează apel la Marea Principesă a Transilvaniei Maria Theresia prezentând pretențiile orașului ca neîntemeiate și nefondate.

Satele în litigiu ar fi fost înscrise în registrele fiscului gubernial încă din 1582 dar impozitele au fost încasate de orașul Bistrița. Paguba înregistrată de fiscul gubernial din 1582 până la data disputei ar întrece cu mult cuantumul de despăgubire datorat de fisc și în cazul în care cererile lor ar fi îndreptățite.¹⁶ În anul 1771, Bistrița pune la dispoziția Guberniului acele acte care lor le-ar fi lipsit. Sfatul orășenesc al Bistriței făcând apel la „*Calendarium Transylvanicum titolare*” semnaleză faptul că reprezentanții fiscului au confundat satele comitatense Magyarújfalu (Vultureni) și Szent-Ivány (Sântioana de Gherla), care în mod real fac parte din comitatul Dăbâca, cu satele districtuale libere săsești Johannisdorf (Sântioana) și Mărișelu (Grossendorf). Între documentele identificate pentru dovedirea dreptului de proprietate mai era anexat un proces verbal al Primăriei bistrițene din 21 martie 1644 în care apar menționate condițiile puse de sașii locali românilor nou-veniți pentru așezarea în satul Sântioana (Johannisdorf). Românii nou-veniți vor primi — consemnează, reproducând un pasaj din document, Virgil Sotropa — loc pentru construcția de case și câte trei iugăre de pământ arabil și un iugăr de fânațe cu condiția ca:

1. să plătească parohului sas dijmă din toate roadele;
2. să nu țină oi;
3. după trei ani de scutire de taxe să plătească impozite dimpreună cu sașii.”¹⁷

Cererile orașului Bistrița au fost respinse de Guberniul de la Sibiu motivându-se că românii din zonă s-au așezat în unele sate libere regești fără permisiunea sașilor, ele erau aproape depopulate. La contraargumentul sașilor bistrițeni cum că românii, fiind nou veniți, nu pot avea drept de despăgubire ci doar orașul Bistrița, reprezentantul și moștenitorul juridic al foștilor proprietari, Guberniul Marelui Principat al Transilvaniei

16 Bichigean 1927, p. 79.

17 *Ibidem*, p. 83.

răspunde că locuitorii nou veniți pe *Fundus regius* indiferent de originea lor și de data așezării, se bucură de drept de concivilitate cu sașii¹⁸. Dincolo de aceste diferențe de natură istorico-juridică apare evident faptul că, pe la mijlocul secolului al XVII-lea satele sasești Mărișelu, (Grossdorf), Șieuț (Kleinschogen) și Sântioana (Johannisdorf) încetează să mai fie înscrise în registrele orașului Bistrița și ale Universității săsești (*Universitas Saxonum*) din Mediaș¹⁹.

În coexistența dintre români și sași, o problemă importantă o reprezintă păstoritul oilor, ocupație de care românii conlocuitori nu concepeau să se despartă²⁰. Condiția pusă de sașii sântioneni românilor de a nu crește oi o întâlnim și într-un memoriu adresat de sașii din Sângeorzul Nou Săsesc (Sächsisch-Sanktgeorgen) aparținător de Lechința (Lechnitz) judeului Bistriței Johann Klein von Straussenburg. Printre punctele de litigiu enumerate, se afla și păstoritul oilor după care „vitele noastre nu pot paște”. La repetatele lor rugăminti, adresate conlocuitorilor, de a renunța la oi, li s-ar fi răspuns „batjocoritor” și cu „dispreț”.²¹

După statutele și hotărârile Sfatului sibian, sarcinile publice ale comunității săcădate, sat Săcădate (Sakadat, Oltszákadat) din proximitatea Avrigului (Freck-Sibiu) erau împărțite în mod egal²² între români și unguri.

Explicit, în document, se precizează că românii sunt, prin efortul lor, obligați a susține jumătate din lucrările comunale dacă se putea pune problema construcției vreunei case parohiale, biserici ori școli. Diferențele în valoare de până la un 1 florin vor fi judecate la nivelul local și nimeni nu e îndrituit a nesocoti autoritatea comunală. Diferențele depășind această valoare vor rămâne de competența Sfatului din Sibiu²³. Pentru „osteneala” consilierului sibian, special numit pentru supravegherea bunei orânduiei, comunitatea românească va trebui să vină în întâmpinarea — de fiecare dată — solicitărilor „onoratului” consilier ori de câte ori acesta va găsi de cuviință să-i ceară ajutor la fân, la adusul lemnelor și altele²⁴.

În satele mixte districtuale, împărțirea sfatului comunitar se face în mod egal și în cazul în care în sat locuiesc conlocuitori germani. Pentru Săcădatul româno-ungar (Sakadat), Sfatul sibian dispune alegerea a 32 de oameni, 16 unguri, 16 români în

18 Bichigean 1927, *passim*.

19 Orendi 1912, *passim*. Se poate adăuga mențiunea din *Siebenbürger Wörterbuch* (Myss 1994) că Șieuțul (Kleinschogen) este șters din evidențele *Universitas Saxonum* (Universitatea săsească) pentru localitățile săsești la data de 16 iulie 1666.

20 Poschner 1883, *passim*. De asemenea Șotropa 1936, p. 302.

21 Șotropa 1936, *passim*.

22 Binder 1982, p. 251.

23 *Ibidem*, p. 250.

24 *Ibidem*, p. 251.

fața cărora primarul este responsabil pentru activitatea de peste an.²⁵ Pentru Ruscior (Reissdörfchen), locuit de sași și bulgari, se aplică același principiu al reprezentării egale²⁶. În Ruscior, limba comunitară rămâne germana ca „mijlocitoare” în accesarea la „adevărul” confesiunii augustane și taina mântuirii sufletului. Limba germană va contribui — pe lângă „înțelegerea serviciului divin evanghelic — și la buna îndeplinire a treburilor gospodărești și comerciale.”²⁷ Fiecare dintre locuitorii din Ruscior trebuie să se ostenească să învețe limba germană, prezentă la serviciul divin, pentru a se apropia de cuvântul lui Dumnezeu, singurul care face posibilă străduința de viață curată și îndreaptă sufletele către mântuire.²⁸ Pentru Săcădate, localitate în care numărul sașilor districtuali era nesemnificativ, o asemenea recomandare nu mai apare. Îndeobște, căsătoriile mixte erau greu acceptate de comunitățile satelor libere săsești motivându-se că prin ele, numărul populației germane înregistra scăderi. Dacă plecarea prin căsătorie al unei fete de sas era nedorită dar posibil de acceptat, însurătoarea unui sas cu o femeie de etnie română ori maghiară era considerată drept provocare, o nesocotire a interesului comunitar.²⁹ Căsătoria unei fete de sas cu un soț străin nu dădea drept de stabilire noii familii mixte pe Pământul Crăiesc.

Statutul pentru Rușcior dispune următoarele: „Fără știrea unui preanonat consilier din Sibiu nici unui străin nu trebuie să i se permită integrarea în comunitate prin căsătorie iar acelora, cărora li se va aproba, trebuie să fie germani de pe Pământul Crăiesc (Königlicher Boden). Cei de națiune bulgară (*Zirwische Nation*) trebuie să se fi născut în comunitate și nu să fie bulgari străini pentru că națiunile străine să nu se lărgească și să devină o povară și pricină de conflict celor din vechea comunitate. Dacă cineva va mai face așa ceva și își va da fata unora aparținând națiunilor străine, acea fată împreună cu bărbatul ei va fi exclusă din comunitate”.³⁰

În argumentația textului normativ se poate observa faptul că aceleași prevederi restrictive sunt prescrise unei comunități săsești unde nu erau locuitori de limbă germană. Fără îndoială, decalajele în regimul proprietății funciare între sași care, împruținându-se, aveau tot mai mult pământ pe cap de familie și români, crescători în număr în secolul al XVII-lea, își parcelau tot mai mult micile proprietăți au generat conflicte și tensiuni. În timp ce sașii — după expresia „directorului cauzelor fiscale” (*causarum fiscalium director*) Petrus Dobra — „păstrează totul pentru sine posedând un pământ ce nu-l puteau lucra”, ba chiar confiscând curăturile conlocuitorilor

25 *Ibidem*, p. 254.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*, p. 253.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*.

30 *Ibidem*.

prin invocarea dreptului teritorial, românii erau condamnați la „decrepitudine” (*mortificatio*).³¹ Primăria Sfatului bistrițean este asaltată de petiții și scrisori venind atât din partea românilor cât și a sașilor fiecare prezentându-se drept victime și părți lezate. Potrivit petițiilor directorului fiscal Petru Dobra, senatorii Keller și Paul Klein Straussenburg primesc și cercetează *pro forma* cauzele românilor când aceștia sunt îndreptățiți, amână și minimalizează ori temporizează atunci când sașii sunt găsiți în vreo culpă.³² După ce statutar-documentar, în anul 1644, se menționează primirea în Vermeș a 12 capi de familie (*paterfamilias*) români veniți din Moldova, în anul 1724 sașii vermeșeni, nefiind de acord cu ridicarea unei biserici unite în sat, propun Sfatului bistrițean mutarea conlocuitorilor români la Mărișel (Grossendorf) unde ei ar avea „de toate”.³³ Prezent la Sibiu, primarul Bistriței Ștefan Seiwerth von Rosenberg discută problema cu *comes*-ul Universității săsești (*Universitas saxonum*) care aprobă *in extenso* principiul separării etnice drept soluție sustenabilă și facilă pentru satele mixte româno-germane din districtele libere regești Bistrița și Reghin.

Depozițiile, de o parte și de alta, mai cu seamă cele privind satul Vermeș, sunt compozite în conținut, chiar contradictorii. Un document al primăriei bistrițene menționează că: „Valahilor din Vermeș li se îngăduie să-și clădească acolo o biserică cu condiția ca ei să contribuie la purtarea tuturor sarcinilor comunale și, dacă va fi necesar, să ajute la clădirea bisericii și casei parohiale săsești întocmai ca și sașii. Dacă se va descoperi ca vreunul din valahi s-ar ridica împotriva acestei hotărâri îndemnând și pe ceilalți la opunere, atunci li se va curma și denega favoarea de a poseda biserică în Vermeș.”³⁴ În deceniul al patrulea al sec. XVIII-lea, românii vermeșeni petiționează la funcționarul gubernial român Petrus Dobra și la Guberniul din Sibiu expunând că au avut biserică din timpuri vechi, însă, fiind distrusă în timpul curuților, sașii n-au mai permis reconstrucția ei.³⁵ Guberniul răspunde favorabil petiționarilor români vermeșeni. Sașii din Satul Nou (Oberneudorf bei Bistritz), deși erau mai puțin ca număr ca românii, „dictează” totul, urmărind să așeze, în locul românilor, sași străini, ländleri ori sași vagabonzi. Petrus Dobra este de acord cu primirea lor obiectând ca sașii din sat să îi primească în casele și ogrăzile lor, „să se încuibe [din lat. „incubare” = „instaleze”] ca cucul în cuibul [„casa”, n.n.] altui om.”³⁶ Românii petiționari din Satul Nou afirmă: „Dar sașii nu ne-au lăsat să ne realizăm intenția [construirea bisericii, n.n.], ci ne-au oprit de la lucru și ne-au amenințat că ne alungă din sat; ba au și început să lucreze în

31 Șotropa 1936, p. 287.

32 *Ibidem*, p. 286.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*, p. 281, *passim*.

35 *Ibidem*, p. 276 sq.

36 *Ibidem*, p. 286.

direcția aceasta împovărându-ne cu contribuții de două ori ca ale sașilor și aducând pe capul nostru sași străini din alte părți. Pe calea aceasta încearcă să ne scoată din casele noastre deși noi suntem de două ori mai mulți ca ei și încă nu numai noi veniți, ci locuitori din timpuri imemorale”.³⁷ La 1 iulie 1749, Petrus Dobra petiționează din nou către Primăria Bistrița semnalând că sașii vermeșeni „năvălesc asupra bieților contribuabili valahi și le iau lemnele adunate pentru construcția bisericii”.³⁸

Primarul Ștefan Seiwert von Rosenberg verifică știrea pentru că, de multe ori, „românii amestecă minciuna cu adevărul” de nici măcar sașii înșiși nu mai știu sigur ce-au făcut”³⁹. Din punctul său de vedere, pretențiile „valahilor” ar fi fost, în general, exagerate. De data aceasta primarul Bistriței trebuie să constate că faptele corespund realității. În luna iunie 1749 sunt aduși la Bistrița 5 sași „mai compromiși în chestie”. Hannes Roth, unul dintre făptași, recunoaște că acțiunea s-a făcut cu asentimentul satului întreg chiar preotul luteran inspirând lucrarea cu riscul preluării deschise a răspunderii⁴⁰. Evenimente similare și contemporane se petrec și la Lechința, Sângeorz sau Sigmir⁴¹. Dacă același Petrus Dobra, petiționarul român de limbă latină, limba oficială a Marelui Principat al Transilvaniei, recomandă Sfatului bistrițean să nu excludă coabitarea cu o altă națiune, mai cu seamă în arealele unde sașii s-au împuținat într-atât încât nu mai sunt în stare să-și cultive pământurile, Sfatul Bistriței rămâne partizanul unor regrupări teritoriale aceste fiind benefice ambelor națiuni, ba mai mult, posteritatea va fi recunoscătoare. Acțiuni cu mobilitate ascunse între grupurile comunitare par, din perspectiva unor izvoare, arme firești ale conviețuirii. Ajunși militarizați și fiind pe cale de mutare, românii din Dumitrița (Waltersdorf) sunt rugați de sașii conlocuitori să rămână că ei nu ar putea trăi fără români. După plecarea românilor grăniceri, sașii și-au schimbat atitudinea cu celeritate ocupând fără ezitare pământurile românilor conlocuitori.⁴² Coexistența districtuală româno-săsească, documentat seculară, părea pe la mijlocul secolului al XVIII-lea din pacifică brusc imposibilă. Sașii sângeorzeni (Sângeorzul Săsesc — Sächsisch-Sankt-Georgen) formulează un amplu memoriu în care se detaliază de ce — printr-un plan bine ticluit — au distrus unele case ale românilor. Bărbaților români li s-ar fi spus că vor veni „cătanele” să-i ia la armată. Când aceștia erau ascunși în pădure conlocuitorii sași s-ar fi adunat și dărâmat casele românilor⁴³. Sașii districtuali sângeorzeni (Sächsisch-Sankt-Georgen) într-un amplu

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*, p. 281.

39 *Ibidem*.

40 *Ibidem*, passim.

41 *Ibidem*, p. 293.

42 *Ibidem*.

43 *Ibidem*, passim.

memoriu se justificau primăriei din Bistrița că sunt tot timpul amenințați, femeile fac farmece pe câmp, copii fură merele când sunt mici ca nucile și mult îi deranjează faptul că, atunci când se roagă, cu mai multă evlavie se aude bătând toaca [de la biserica românească n.n.] tulburându-l pe „preotul nostru”⁴⁴. Ținta principală că o reprezenta însă biserica românească de confesiune unită. „Noi sătenii din Sângeorz (Sächsisch-Sankt-Seorgen) mărturisim unanim că nici bătrânii nici bărbații noștri tineri nu-și amintesc și n-au auzit de vreo biserică ori capelă valahă care să fi existat aici. Deoarece însă înainte cu doi sau trei ani, fără știrea magistratului și fără știrea noastră, valahii au ridicat un paraclis, noi ne-am plâns asupra acestui fapt magistratului mai cu seamă după ce valahii începuseră să ocupe în jurul paraclisului și pământ de care avem nevoie noi și copiii noștri.”⁴⁵

Apariția sau reconstrucția unei biserici românești era pentru sași simbolul prevestitor al unei lupte pierdute⁴⁶. Buna desfășurare a vieții comunitare săsești — în viziunea lor — nu putea fi garantată decât de puritatea⁴⁷ etnică. Sașii districtuali puteau trăi cu românii, aveau nevoie de români, dar nu de români egali ca număr și proprietăți sau având egalitate juridică.⁴⁸ În data de 9 iulie 1753, germanii din Lechința — care în mod similar au dăruit o casă unde se păstrau odoarele liturgice ale românilor conlocuitori — se justificau primarului din Bistrița că apariția unei biserici greco-unite ale confesiunii dominante catolice „are să prefacă Lechința în sat valah, precum au mai pățit-o în districtul nostru satele: Johannisdorf (Sântioana), Grossendorf (Mărișelu), Nassendorf (Năsăud), Makendorf (Mocod), Salva și încă multe alte comune care au fost odinioară săsești”⁴⁹. În ianuarie 1751, românii din Satul Nou (Uifalăul Săsesc, Nösner-Neudorf — Valea Budacului) se duc la Guberniu (Sibiu) în scop de a cere drept de construcție pentru biserica din satul lor. Proaspăt întorși, ei ar fi plecat în pădure după lemnele de construcție fără a mai aștepta aprobarea sașilor conlocuitori din sat.

Sașii conlocuitori din Satul Nou (Oberneudorf) se adresează de îndată primarului din Bistrița suplicând ca „dacă mai este posibil și dacă în calitate de sași mai avem încă vaza mai mare decât valahii, ne rugăm de ajutor ca cel puțin printr-un ordin să putem împiedica ridicarea bisericii, măcar atât timp până vor primi aviz de la instanțele superioare că li se încuviințează clădirea”⁵⁰. În ziua de 1 februarie 1750 aceeași sași din Satul Nou informează pe judele Johann Klein von Straussenburg ca „acești dușmani

44 Șotropa 1936, pp. 306–307.

45 *Ibidem*, p. 286.

46 *Ibidem*, p. 294.

47 *Ibidem*.

48 *Ibidem*, p. 297 sq.

49 *Ibidem*, p. 312.

50 *Ibidem*, p. 289.

[românii, n.n.] bârfesc în mod sarcastic și batjocoritor pe magistrat [bistrițean, n.n.] spunând că e prea mic pentru a le sta împotriva”. Confruntarea este dramatizată în așa fel încât se face apel la Vechiul Testament și la „marele Vergil”⁵¹. „Decanul lor împreună cu mai mulți popi în procesiune au mers în ziua de Sfântul Matei la lemnele adunate și destinate pentru noua lor biserică și de acolo ne-au vestit ce au de gând să săvârșească. Vedem cum vine strașnica furtună asupra noastră. Mărirea Izrailului e pe calea pieririi și noi strigăm cu Vergil: *Ehe, quid volui, miserum me fontibus apros immissi!*”⁵². Orice invectivă este prea mică, românii nu sunt contribuabili așa cum se pretind căci atunci când scumpețele vin, ei se mută *turmatim veniunt, turmatim fugiunt*, în turmă vin, în turma se duc. Îngrijorarea îl cuprinde și pe *iudex*-ul cetății Bistrița Johann Klein Straussenburg. Sașii din Satul Nou au încercat să amâne ridicarea bisericii făcând apeluri repetate sau invocând că trebuie să se aștepte permisiunea oficială a Guberniului. Acolo unde permisiunea era dată trebuia să se aștepte apelul⁵³. Pentru a se face o comparație elocventă *pro causa illorum*, sașii din Satul Nou ar fi afirmat, probabil, la o întrunire a Sfatului orașului Bistrița, că românii n-ar avea de ce să nu aștepte apelul făcut de ei la *Gubernium* căci nici ei n-ar fi putut transporta biserica lor din Monar fără înaltă permisiune.

În contra acestui argument senatorul bistrițean catolic *centumvir*-ul Conrad Dinges afirmă că problema sașilor e diferită de chestiunea valahilor fiindcă ei, valahii, sunt uniți cu catolicii, iar sașii evanghelici sunt doar tolerați în țară⁵⁴.

Deși constituțional percepută, afirmația lui Conrad Dinges nu era conformă statutelor profesionale ardeleni potrivit cărora evanghelicii beneficiau de *liberum exercitium* religios — spre deosebire de alte țări habsburgice — în practică susținerea catolicilor era o realitate în Marele Principat al Transilvaniei⁵⁵. În urma numeroaselor sesizări, Guberniul trimite la Bistrița pe baronul Bornemisza de Saszon pentru ca românii uniți din Sângeorz, Lechința, Dipșa și Sigmir să primească loc de biserică și porție canonică (*portio canonica*) cu loc de casă parohială⁵⁶. Prilej suplimentar de împotrivire din partea sașilor era faptul că, în construcția de biserici noi având case parohiale și porție canonică, similară preoților catolici de rit latin, era implicată însăși autoritatea imperială⁵⁷. În plus, pentru sașii luterani augustani, pe lângă primejdia ridicării românilor conlocuitori în rang și drepturi, programul de construcții de

51 *Ibidem*, p. 290.

52 *Ibidem*.

53 *Ibidem*.

54 *Ibidem*, p. 292.

55 *Ibidem*.

56 *Ibidem*, p. 293.

57 Winter 1962, p. 103.

biserici înseamnă în același timp o întărire, la nivelul Marelui Principat, a catolicismului transilvan. Senatorii din Sfatul citadin al Bistriței, Joachim Bedeus și Thomas Ziegler, — ultimul închis, pentru scurtă vreme, de generalul imperial Adolf Nikolaus von Bukow pentru falsuri în înregistrarea greco-catolicilor din oraș — întâmpină pe trimisul gubernial cu un memoriu în care se arată că: „noi nu ne opunem ca valahii să-și exercite liber religia lor întrucât au preoți proprii și nu sunt primejdioși pentru sufletele săsești dar ei n-au nevoie de biserici căci, pretutindeni în ținuturile învecinate, la distanța numai de o mie de pași se găsesc biserici valahe pe care comod le pot cerceta⁵⁸”. În final, în anul în care Maria Theresia promulga un edict de toleranță religioasă, Guberniul ardelean ordonă orașului Bistrița la 7 octombrie 1759: „Prin urmare va avertizăm din nou și foarte serios că, în conformitate cu ordinul Maiestații Voastre, a Reginei, în nici un chip să-i mai împiedicați pe valahii din numitele sate de la clădirea bisericilor și paracliselor⁵⁹. Politica echilibrului confesional începe să se impună, lucrurile rămân în acord cu trecutul, românii uniți districtuali încep să fie lăsați în pace cu proprietățile lor (*in quieta possessione*)⁶⁰. Românii districtuali din vidicul Bistriței încă se mai plâng de acești sași germani (*teutsche Sachsen*), sașii lechințeni afirmau, polemic, că „lupii și oile” nu sunt bine să fie lăsați în același staul⁶¹.

În mod frecvent, Marele Principat al Transilvaniei și reprezentanții Stărilor dietale transilvane prezentau politica de toleranță drept primat și model european⁶². Toleranța religioasă transilvană a fost o realitate politică indiscutabilă însă aria ei de aplicare⁶³ a fost diferită de la ținut la ținut, de la confesiune la confesiune, de la sat la sat. Prin exemplele referitoare la satele mixte româno-germane de pe *Fundus Regius* (Pământul Crăiesc, *Königlicher Boden*) se poate constata faptul că realitățile confesional-sociale local-comunitare erau mult mai complexe în raport cu maniera în care erau prezentate din perspectiva Guberniului de la Sibiu sau a sintezelor de literatură istorică contemporane sau istoric naționalist-partizane. Pe lângă momentele de pace comunitară, coexistența dintre români și germani era, adesea, marcată când de confruntare deschisă când de o luptă surdă pentru pământ și preponderență. În timp ce românii, „sprijiniți de munți”, luptau pentru eliberare juridică și demnitate de proprietari, sașii se străduiau la rândul lor din răspuțeri pentru menținerea *status*-lui juridic și de proprie imagine pentru care ei au și venit altminteri în Transilvania: libertate juridică, proprietate și, mai ales, drept de viață comunitară germană.

58 Șotropa 1936, p. 205.

59 Poschner 1883, *passim*.

60 Șotropa 1936, p. 304.

61 *Ibidem*, p. 304.

62 *Ibidem*.

63 *Ibidem*.

Aceste libertăți nu puteau fi garantate decât de o organizare severă de tip cantonal ceea ce în Transilvania — în afara districtelor sudice săsești sibiene — nu s-a dovedit a fi posibil. Exemplele prezentate reflectă situația existentă pe teritoriul privilegiat al sașilor districtuali bistrițeni mai puțin cele referitoare la satele mixte comitatense. Izvoarele scrise contemporane confirmă faptul că promulgarea Edictului de toleranță pentru Transilvania (decembrie 1781), în pofida prevederilor confesionale relativ permissive⁶⁴ ale Diplomei leopoldine din 1701, nu a fost ceva inutil, simplă confirmare a unor „antice”⁶⁵ stări de fapt.

64 Juhász 1984, p. 3. Autorul face referire la jurământul din *Approbatæ Constitutiones Transilvaniae* privitor la datoria respectului reciproc între cele patru confesiuni ardelen recepte. Ideea acestui primat apare și la alți autori.

65 Teutsch 1916, *passim*. Autorul definește dreptul devenit istoric al „națiunii” săsești (“*das historisch gewordene Recht*”) cu referire polemică la împăratul Iosif al II-lea, adversar al imunităților și privilegiilor în general și celor săsești în special.

Bibliografie selectivă

- Bichigean 1927 Vasile Bichigean, „Din trecutul comunelor Nușfalău (Mărișelu) și Sântioana”, în *Arhiva Someșană*, 7, Năsăud, 1927.
- Binder 1982 Pál Binder, *Közös múltunk: románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982.
- Juhász 1984 István Juhász, „Das Edictum tolerantiae und das siebenbürgische Fürstentum”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 7. Jahrgang, Heft 1, 1984.
- Myss 1993 W. Myss, I. Prader, G. Schick, *Lexikon der Siebenbürger Sachsen: Geschichte, Kultur, Zivilisation, Wissenschaften, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen (Transsilvanien)*, Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag, 1993.
- Orendi 1912 Julius Orendi, *Die letzten Sachsen von Klein-Schogen*, Hermannstadt Krafft, 1912.
- Poschner 1883 Gottfried Poschner, „Gegenreformatorische Bestrebungen in Bistritz im 18. Jahrhundert”, în *Programm des Evangelischen Obergymnasiums A.B. und der Damit Verbundenen Lehranstalten, dann der Evangelischen Mädchenschule A.B. zu Bistritz (Siebenbürgen) am Schlusse des Schuljahres*, Bistritz, 12, 1883/4.
- Șotropa 1939 Virgil Șotropa, „Înființarea graniței militare năsăudene”, în *Arhiva someșană*, 25, 1939.
- Șotropa 1936 Virgil Șotropa, „Soarta românilor din satele săsești”, în *Arhiva someșană*, 18, 1936.
- Teutsch 1916 Friedrich Teutsch, *Die Siebenburger Sachsen in Vergangenheit Und Gegenwart*, Leipzig: K.F. Koehler, 1916.
- Winter 1962 Eduard Winter, *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus, 1740-1848*, Berlin: Rütten & Loening, 1952.
- Zehner 1989 Hanspeter Zehner, *Verlorene Heimat Nordsiebenbürgen: Gemarkungsprozesse des 18. und 19. Jahrhunderts von Bistritz, Schönbirk, Heidendorf und Ungersdorf: Konskriptionen und Landesaufnahme des 18. Jahrhunderts in Schönbirk*, Emmendingen: H. Zehner, 1989.

Participarea românilor din fostul județ Târnava Mare la Primul Război Mondial (1914–1918)

Dr. Alexandru BUCUR

Sibiu
albucur61@gmail.com

Dr. Vasile MĂRCULEȚ

Mediaș
vasilemarculet@gmail.com

Rezumat

Primul Război Mondial a marcat și viața locuitorilor români și a comunităților din care aceștia făceau parte, din fostul județ Târnava Mare. În acțiunile determinate de război, au fost implicate 12.152 de persoane din cele 126 de localități analizate.

Între 1914 și 1918, din localitățile județului au fost concentrați 11.972 de locuitori români. Dintr-acei chemați la arme, 10.874 au fost încadrați la partea activă, ca soldați în prima linie, iar 1.098 la partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc. Alți 114 locuitori români au fost reținuți pentru a fi întemnițați sau internați în lagăre, cel mai probabil, din cauza implicării lor în lupta națională, iar alți 66 au ales calea refugului.

În timpul războiului, din rândul celor mobilizați, 1.064 locuitori au căzut pe front, alți 390 au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, iar 607 au fost dați dispăruți. La sfârșitul războiului, numărul supraviețuitorilor a fost de 10.091 persoane. Dintre acestea, 8.423 s-au întors acasă deplin sănătoase, 1.052 rănite sau bolnave, care ulterior aveau să se însănătoșească complet, și 616 invalide. Actele de curaj și vitejie au fost recompensate cu un număr de 979 de decorații. În urma morților și dispăruților au rămas 808 văduve și 1.853 orfani.

Comunitățile județului și-au adus propria contribuție la susținerea efortului de război. Donațiile și contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat pe parcursul conflagrației la valoarea de 434.400 de lei. Totodată, acestea au suferit pagube care s-au ridicat la valoarea totală de 9.320.600 de lei.

Cuvinte cheie

Târnava Mare, români, ofițeri, subofițeri, soldați, agricultori, funcționari, meseriași, intelectuali.

Romanians from the Former County of Țârnavă Mare that Participated in the First World War (1914–1918)

Abstract

The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived that were part of the former-county Țârnavă Mare. In the actions imposed by the war were involved 12,152 persons from the 126 localities reviewed.

Between 1914 and 1918 from the localities of the county were concentrated 11,972 Romanian inhabitants. Among those called to arms, 10,874 were employed in the active part, as soldiers on the frontline, and 1,098 in the sedentary part for auxiliary activities or mobilized on the spot. 114 other Romanian inhabitants were detained to be incarcerated or imprisoned in camp most likely because of their involvement in the national fight and 66 of them chose the path of refuge.

During the war, among the Romanians mobilized, 1,064 died on the front, 390 died in detention, in exile, due to the diseases they caught or from the injuries and 607 went missing. At the end of the war the number of survivors was 10,091. 8,423 of them returned home fully healthy, 1,052 ill or injured which afterwards would make a full recovery and 616 of them disabled. 979 medals were received. Those that were dead or had disappeared left behind 808 widows and 1,853 orphans.

The communities of the county had their own contribution in sustaining the war. The donation and voluntary contributions made by the inhabitants of those communities reached a total value of 434,400 lei during the entire war. At the same time, they suffered damages that reached a total value of 9,320,600 lei.

Keywords

Țârnavă Mare, Romanians, officers, NCOs (noncommissioned officers), soldiers, farmers, officials, craftsmen, intellectuals.

Izbučnirea Primului Război Mondial, în anul 1914, a implicat participarea unui mare număr de locuitori români din Transilvania, în cadrul armatei austro-ungare. Până în 1918, la sfârșitul conflagrației mondiale, un număr mare de români transilvăneni a luptat pe diferitele fronturi în cadrul armatei austro-ungare, plătind un însemnat tribut de sânge. Alături de aceștia, la efortul de război al dublei monarhii au contribuit masiv și celelalte comunități locale.

Românii transilvăneni în Primul Război Mondial

Numărul exact al românilor transilvăneni participați la prima conflagrație mondială, în cadrul armatei austro-ungare, rămâne necunoscut. Diversele cercetări, mai vechi sau mai recente, au condus la rezultate diferite.

Conform statisticii realizate de Teodor V. Păcățian, numărul acestora ar fi fost de 489.544 de persoane¹. Dintre aceștia, 41.739 au căzut pe câmpul de luptă, 11.275 au murit în detenție, în pribegie, în spital sau acasă din cauza rănilor sau a bolilor contactate în timpul războiului, 29.839 au fost dați dispăruți, 343.387 s-au întors din război complet sănătoși, 25.406 au revenit acasă invalizi, iar 37.898 s-au întors răniți și bolnavi, dar ulterior s-au însănătoșit. Populația a dat contribuții benevole pentru armată, cifrate la suma aproximativă de 11.884.169 lei. Pagubele înregistrate în urma acțiunilor militare au fost mult mai mari și s-au ridicat la suma aproximativă de 285.598.471 lei².

Într-un studiu realizat cu peste trei decenii în urmă, Liviu Maior susținea că au fost mobilizați 483.373 de români din Transilvania, cifră care reprezenta 52% din totalul soldaților transilvăneni și 5,3% din totalul soldaților austro-ungari³. Potrivit aceluiași autor, dintre românii mobilizați, 449.796 soldați și ofițeri, adică 92,4% au fost trimiși la partea activă, fiind repartizați unităților din prima linie, și doar 34.578, respectiv 7,6% au fost distribuiți la partea sedentară pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc⁴. Dintre militarii români repartizați la partea activă 52.954 au căzut pe diferitele câmpuri de luptă, iar alți 25.402 au rămas invalizi⁵.

Potrivit calculelor de dată mai recentă, realizate de Ioan I. Șerban, numărul românilor din Transilvania și Bucovina, încorporați în armata austro-ungară, s-ar fi ridicat la peste 651.000 soldați, subofițeri și ofițeri⁶. În rândul acestora s-au înregistrat, în cei patru ani de război, 82.588 de morți și dispăruți precum și 63.304 de răniți, invalizi și bolnavi⁷.

Identificarea românilor transilvăneni participanți la Primul Război Mondial, din toate localitățile provinciei, a fost realizată în urma solicitărilor adresate de ASTRA autorităților locale. Inițiativa a aparținut ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput modelul tabelului și a făcut demersuri repetate și insistente pentru completarea lui⁸. În pofida acestor eforturi, ca urmare a dezinteresului manifestat de unii reprezentanți ai autorităților locale față de această inițiativă, rezultatele au rămas incomplete⁹.

1 Păcățian 1923a, p. 50; Păcățian 1923b, p. 21.

2 Păcățian 1923a, p. 49; Păcățian 1923b, p. 20.

3 Maior 1985, p. 357.

4 *Ibidem*, pp. 357–358.

5 *Ibidem*, p. 358.

6 Șerban 1998–1999, p. 207.

7 *Ibidem*, p. 208.

8 Păcățian 1923a, pp. 32–50; Păcățian 1923b, pp. 3–21.

9 Păcățian 1923a, p. 49; Păcățian 1923b, p. 20.

Prezentarea documentelor

Studiul nostru își propune să prezinte aportul locuitorilor de naționalitate română din fostul județ Târnava Mare. Demersul inițiat de noi se bazează pe un set de documente inedite, care apar cu titlul *XX. Județul Târnava Mare*, — în realitate un centralizator al localităților rurale ale fostului județ Târnava Mare (tabel nominal al localităților rurale) și două *Tablouri* (tabele) *nominale* cu participanții din fostele comune urbane Mediaș și Sighișoara. Acestea sunt incluse în pachetul intitulat *Listele participanților la Primul Război Mondial*, aflat la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu, în Fondul *Astra*, pachet nr. 12, act nr. 12a¹⁰.

Documentele studiate de noi, pe care le reproducem în facsimil (primul, în totalitate, al doilea și al treilea parțial), conțin: primul, 3 file, numerotate de la 1 la 3; al doilea, 9 file, numerotate de la 16 la 24; al treilea, 11 file, numerotate de la 5 la 15. La primul document, fila 1r cuprinde doar denumirea actului, iar fila 3v conține un centralizator („*Totalizare*”), care înregistrează rezultatele totale¹¹. Celelalte file, de la 1v la 3r, cuprind localitățile recensate. Cel de-al doilea document conține date despre participanții din orașul Mediaș¹² iar cel de-al treilea despre cei din Sighișoara¹³. Setul a fost realizat în urma demersurilor ASTREI, pe lângă autoritățile locale. Inițiativa, în acest sens, a aparținut istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian, care a realizat calculele centralizatoare și a publicat rezultatele demersului său¹⁴.

Documentul centralizator, un tabel nominal al localităților rurale, cuprinde 10 rubrici principale. Patru dintre acestea sunt împărțite în alte 11 rubrici secundare. Dintre rubricile secundare, două sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, *actul* cuprinde 21 de rubrici (principale, secundare și subrubrici)¹⁵.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare un număr de 124 de poziții, corespunzătoare celor 124 de localități recensate¹⁶.

2. A doua rubrică principală este intitulată *Comunele din județ*. Ea cuprinde denumirea celor 124 de localități, înregistrate în ordine alfabetică.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Poporațiunea română a comunci*, înregistrează numărul total de locuitori români ai fiecărei localități. Precizăm faptul că cifra reprezintă numărul locuitorilor români domiciliați în localitate la momentul completării tabelului de către autoritățile locale, nu la izbucnirea războiului.

10 SJASB, FA, 12a. Conține 293 file.

11 *Ibidem*, f. 1r-3v.

12 *Ibidem*, f. 16r-24v.

13 *Ibidem*, f. 5r-15r.

14 Păcățian 1923a, pass.; Păcățian 1923b, pass.

15 SJANSB, FA, 12a, f. 1r-3v.

16 *Ibidem*, f. 1r-3v.

4. Rubrica a patra principală, intitulată *Numărul celor decorați în cursul războiului*, înregistrează numărul decorațiilor din fiecare localitate. Nu sunt precizate nici numele celor decorați, nici numele sau clasele decorațiilor primite, nici câte decorații a primit fiecare.

5. A cincea rubrică principală, *S-au făcut contribuiri benevole pentru armată*, precizează doar valoarea totală, aproximativă, în lei, a contribuțiilor și donațiilor locuitorilor, pentru susținerea efortului de război. Actul nu precizează însă în ce au constat aceste contribuții benevole.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *Pagubele de război ale comunei în total*, înregistrează valoarea totală, aproximativă, în lei, a pagubelor produse de război fiecărei localități recensate. În cadrul documentului nu sunt precizate nici contextul concret în care s-au produs aceste pagube, nici în ce au constat ele.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *Au luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare localitate numărul locuitorilor români concentrați în timpul războiului. Rubrica cuprinde alte două rubrici secundare, anume *Chemați fiind*, în care sunt înregistrați numeric toți cei concentrați în perioada conflagrației, în funcție de statutul avut în timpul războiului, și *Au fost refugiați*, care cuprinde numărul persoanelor care, în timpul războiului, din motive legate de acesta, și-au părăsit locuințele plecând în refugiu.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume:

- a. *La partea activă, ca soldați pe front* — îi include numeric pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți;
- b. *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc* — înregistrează numărul celor mobilizați ca necombatanți;
- c. *Pentru a fi arestați sau internați* — cuprinde numărul persoanelor indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează numeric situația celor mobilizați, la sfârșitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, *Morți pe câmpul de luptă*, înregistrează numărul celor căzuți pe front din fiecare localitate. A doua rubrică secundară *Morți în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor*, precizează numărul concentraților care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, *S-au reîntors acasă*, cuprinde numărul celor concentrați, care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată *Sunt dispăruți*, înregistrează numărul celor care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară cuprinde alte subrubrici:

- a. *Ca invalizi* — sunt înregistrați numeric toți cei care au suferit în urma războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate;

b. *Răniți, bolnavi, însă în prezent sănătoși* — cuprinde numărul celor care au revenit din război cu diferite traume, răni sau boli, care până la data recenzării se însănătoșiseră complet.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedaților și dispăruților au rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica cuprinde două rubrici secundare, anume *Văduve și Orfani*, în care sunt înregistrate numărul văduvelor, respectiv ai orfanilor rămași în urma celor morți sau dispăruți pe câmpul de luptă sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *După clasele sociale au luat parte la mișcările impuse de război*, cuprinde alte trei rubrici secundare, *Intelectuali, Comercianți și meseriași și Plugari*. În cadrul celor trei rubrici secundare este înregistrat numărul celor concentrați din fiecare categorie socială¹⁷.

Documentele referitoare la orașele Mediaș și Sighișoara¹⁸, studiate de noi, conțin: primul, 9 file, numerotate de la 16 la 24; al doilea, 11 file, numerotate de la 5 la 15¹⁹. *Tabloul nominal* (Tabelul nominal) cuprinde 10 rubrici principale. Trei dintre acestea sunt împărțite în alte opt rubrici secundare. Două dintre rubricile secundare sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, *Tabloul nominal* cuprinde 19 rubrici principale, rubrici secundare și subrubrici.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare, 476, respectiv 545 de poziții.

2. A doua rubrică principală, *Numele și Pronumele*, îi cuprinde pe toți cei recrutați, fără respectarea ordinii alfabetică.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Născut în comuna*, înregistrează locul de naștere al celor recenzați, care locuiau în momentul respectivului demers la Mediaș și Sighișoara.

4. Rubrica a patra principală, intitulată *Ocupațiune civilă*, nominalizează profesiile și ocupațiile practicate de cei concentrați, în viața civilă.

5. A cincea rubrică principală, *Gradul avut în miliție*, precizează gradele militare deținute de cei mobilizați în timpul războiului.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *A fost decorat cu medalia*, înregistrează denumirea ordinelor și decorațiilor primite de cei decorați în urma participării la război, gradul decorațiilor și numărul acestora.

17 SJANSB, FA, 12a, f. 1r-3v.

18 Despre participanții din cele două orașe și a celor din localitățile rurale, am publicat patru studii, în 2017. Pentru detalii, vezi: Bucur 2017a, pp. 116–145; Bucur 2017b, pp. 172–175; Bucur 2017c, pp. 115–145; Bucur 2017d, pp. 116–145.

19 SJANSB, FA, 12a, f. 5r-315r; 16r-24v.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *A luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare dintre cei concentrați statutul avut în timpul războiului. Rubrica conține alte două rubrici secundare, anume *Chemat fiind*, în care sunt înregistrați toți cei concentrați în timpul războiului, în funcție de statutul avut în timpul conflagrației, și *A fost refugiat*, care cuprinde persoanele care, în timpul războiului, din motive legate de acesta și-au părăsit locuințele plecând în refugiu. În cazul Mediașului, documentul nu înregistrează niciun refugiat de naționalitate română.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: *La partea activă ca soldat pe front*, care îi include pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc*, care îi include pe toți cei mobilizați ca necombatanți; *Pentru a fi arestat sau internat*, înregistrează persoanele indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează situația fiecărei persoane concentrate, la sfârșitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare:

- a. *Mort pe câmpul de luptă* — îi înregistrează pe cei căzuți pe front;
- b. *Mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor* — include toate persoanele concentrate, care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta;
- c. *S-a reîntors acasă* — îi cuprinde pe toți concentrații, care au supraviețuit războiului;
- d. *Dispărut* — îi înregistrează pe toți cei care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară conține alte trei subrubrici: *Ca invalid*, în care sunt înregistrați toți cei care au supraviețuit războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; *Rănit, bolnav, însă în prezent sănătos*, îi cuprinde pe cei care au revenit din război cu diverse traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenzării se însănătoșiseră.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedatului sau dispărutului a rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica conține două rubrici secundare, anume *Văduvă și Numărul orfanilor*, în care sunt înregistrate numărul văduvelor, respectiv al orfanilor rămași în urma celor morți pe câmpul de luptă, dispăruți sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *Observare*, cuprinde diferite observații, precizări și adnotări referitoare la unele aspecte, care nu au fost incluse în celelalte rubrici sau cărora nu li s-a consacrat o rubrică proprie²⁰.

²⁰ *Ibidem*, f. 5r-315r; 16r-24v.

Conținutul documentelor

Tabloul nominal cu localitățile rurale recenzează cele 124 de așezări cu acest statut, existente în județ la data respectivă²¹. Localitățile sunt înregistrate în ordine aproximativ alfabetică, împreună cu numărul de locuitori români pe care îl aveau, astfel: [1r] XX. Județul Târnava Mare: [1v] 1. Agârbiciu (jud. Sibiu), 704; 2. Agnita (jud. Sibiu), 1.299; 3. Agoștin (azi Augustin, jud. Brașov), 828; 4. Alma săsască (azi Alma Vii, jud. Sibiu), 226; 5. Apold (Trapold) (jud. Mureș), 539; 6. Apoșdorf (azi Apoș, jud. Sibiu), 122; 7. Ațel (jud. Sibiu), 484; 8. Bărcut (jud. Brașov), 438; 9. Bârghiș (jud. Sibiu), 847; 10. Beșa (azi Stejărenii, jud. Mureș), 130; 11. Biertan (jud. Sibiu), 955; 12. Boarta (jud. Sibiu), 491; 13. Bogata Olteană (jud. Brașov), 407; 14. Boholț (jud. Brașov), 807; 15. Brateiu (jud. Sibiu), 780; 16. Bruiu (jud. Sibiu), 442; 17. Buia (jud. Sibiu), 819; 18. Bundorf (azi Bunești, jud. Brașov), 573; 19. Buzd (jud. Sibiu), 475; 20. Calbor (jud. Brașov), 670; 21. Călvaser (înglobat la Șeica Mare, jud. Sibiu), 1.103; 22. Cața (jud. Brașov), 594; 23. Cincșor (jud. Brașov), 319; 24. Cincul mare (azi Cincu, jud. Brașov), 1.026; 25. Cloașterf (jud. Mureș), 175; 26. Cobor (jud. Brașov), 115; 27. Cohalm (azi Rupea, jud. Brașov), 1.215; 28. Copșa Mică (jud. Sibiu), 283; 29. Copșa Mare (jud. Sibiu), 419; 30. Coveș (jud. Sibiu), 640; 31. Crihalma (jud. Brașov), 821; [2r] 32. Criș (jud. Mureș), 532; 33. Criț (jud. Brașov), 287; 34. Daia săsască (azi Daia, jud. Mureș), 536; 35. Dăișoara (jud. Brașov), 1.225; 36. Daneș (jud. Mureș), 1.302; 37. Dopca (jud. Brașov), 197; 38. Dupușdorf (azi Dupuș, jud. Sibiu), 154; 39. Fântâna (jud. Brașov), 567; 40. Felmer (jud. Brașov), 788; 41. Felța (azi Florești, jud. Sibiu), 127; 42. Ferihaz (azi Albești, jud. Mureș), 1.379; 43. Fișer (jud. Brașov), 294; 44. Frâua (azi Axente Sever, jud. Sibiu), 690; 45. Gherdeal (jud. Sibiu), 135; 46. Ghijasa de Jos (jud. Sibiu), 643; 47. Ghijasa de Sus (jud. Sibiu), 828; 48. Hălmeag (jud. Brașov), 235; 49. Hașag (jud. Sibiu), 636; 50. Hasfalău (azi Vânători, jud. Mureș), 705; 51. Heghig (azi Hăghig, jud. Covasna), 522; 52. Hendorf (azi Brădeni, jud. Sibiu), 538; 53. Hoghilag (jud. Sibiu), 245; 54. Hoghiz (jud. Brașov), 143; 55. Homorod (jud. Brașov), 659; 56. Hundrubechiu (azi Movile, jud. Sibiu), 274; 57. Iacobeni (jud. Sibiu), 356; 58. Ighișdorful român (azi Ighișu Vechi, jud. Sibiu), 907; 59. Ighișdorful săsesc (azi Ighișu Nou, jud. Sibiu), 566; 60. Jibert (jud. Brașov), 671; 61. Laslea mare (azi Laslea, jud. Sibiu), 376; 62. Lovnic (jud. Brașov), 298; [2v] 63. Măgărei (azi Pelișor, jud. Sibiu), 577; 64. Mălâncrav (azi Mălâncrav, jud. Sibiu), 394; 65. Mateiaș (jud. Brașov), 768; 66. Mercheașa (jud. Brașov), 606; 67. Merghindeal (jud. Sibiu), 406; 68. Meșendorf (jud. Brașov), 266; 69. Metișdorf (azi Metiș, jud. Sibiu), 117; 70. Mighindoala (jud. Sibiu), 123; 71. Moardăș (jud. Sibiu), 276; 72. Mojna (azi

²¹ Martinovici 1921, pp. 43–44; Anuarul Statistic 1923, p. 12; Împărțirea României 1926, p. 61.

Moșna, jud. Sibiu), 653; 73. Motișdorf (azi Motiș, jud. Sibiu), 133; 74. Mucundorf (azi Grânari, jud. Brașov), 342; 75. Nemșa (jud. Sibiu), 157; 76. Netuș (jud. Sibiu), 181; 77. Noiștat (jud. Sibiu), 211; 78. Noul săsesc (azi Nou Săsesc, jud. Sibiu), 285; 79. Ormeniș (jud. Brașov), 506; 80. Paloș (jud. Brașov), 1.008; 81. Petișdorf (azi Petiș, jud. Sibiu), 94; 82. Prod (jud. Sibiu), 111; 83. Proștea (azi Stejărișul, jud. Sibiu), 470; 84. Racoșul de jos (azi Racoș, jud. Brașov), 256; 85. Retișdorf (azi Retiș, jud. Sibiu), 801; 86. Richișdorf (azi Richiș, jud. Sibiu), 344; 87. Roadeș (jud. Brașov), 257; 88. Roandal (azi Roandola, jud. Sibiu), 160; 89. Rodbav (jud. Brașov), 249; 90. Rovășel (azi Răvășel, jud. Sibiu), 241; 91. Ruja (jud. Sibiu), 439; 92. Saschiz (jud. Mureș), 683; 93. Seleușul mare (azi Seleuș, jud. Mureș), 429; [3r] 94. Seliștat (jud. Brașov), 310; 95. Stenea (azi Ștenea, jud. Sibiu), 592; 96. Saeș (azi Șaeș, jud. Mureș), 548; 97. Sălcău (azi Șalcău, jud. Sibiu), 363; 98. Șaldorf, 548; 99. Șaroș (azi Șaroș pe Târnave, jud. Sibiu), 440; 100. Șarpatoc (jud. Mureș), 175; 101. Șeica Mare (jud. Sibiu), 893; 102. Șeica Mică (jud. Sibiu), 589; 103. Șoala (jud. Sibiu), 282; 104. Șoarș (jud. Brașov), 396; 105. Șomărtin (azi Șomartin, jud. Sibiu), 446; 106. Șona (jud. Brașov), 865; 107. Stena (azi Ștenea, jud. Sibiu), 667; 108. Șulumberg (azi Dealu Frumos, jud. Sibiu), 572; 109. Ticușul român (azi Ticușu Nou, jud. Brașov), 695; 110. Ticușul săsesc (azi Ticușu Vechi, jud. Brașov), 431; 111. Toarcla (jud. Brașov), 498; 112. Țelina (azi Țeline, jud. Sibiu), 438; 113. Ungra (jud. Brașov), 702; 114. Valcândorf (azi Vulcan, jud. Mureș), 18; 115. Valchid (jud. Sibiu), 347; 116. Valendorf (azi Văleni, jud. Brașov), 350; 117. Vărd (jud. Sibiu), 391; 118. Vecerd (jud. Sibiu), 654; 119. Veseud (jud. Sibiu), 241; 120. Văseud (azi Veseud, jud. Sibiu), 402; 121. Viseri (azi Viscri, jud. Brașov), 240; 122. Vorumloc (azi Valea Viilor, jud. Sibiu), 682; 123. Zlagna (jud. Sibiu), 396; 124. Zoltan (azi Mihai Viteazu, jud. Mureș), 428. [3v] Totalisare, IV pagini²².

Potrivit conținutului documentelor analizate, la momentul redactării acestora, în fostul județ Târnava Mare trăiau $64.776 (61.703+0+3.073)$ ²³ (la Teodor V. Păcățian, 61.703) locuitori de naționalitate română²⁴. Cifra nu include orașul Mediaș, deoarece documentul referitor la acesta nu are precizat numărul locuitorilor români din localitate. Potrivit însă *Anuarului Statistic al României* pe anul 1922, publicat în 1923, în anul 1910 locuiau în oraș 8.626 persoane, din care 2.729 de români, al

22 SJANSB, FA, 12a, f. 1v-3r; Pentru denumirile actuale a se vedea: Martinovici 1921, pass.; Suci 1967–1968, pass.; Iordan 1974, pass.; Ghinea 2000, pass.; Codul poștal 2003, pass.; Listă de localități din județul: Brașov, Mureș, Sibiu, https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul:_Brașov,_Mureș,_Sibiu (accesate în 25 martie, 1 aprilie, 20 iunie 2020); Listă de localități cu nume schimbate: jud. Brașov, Mureș, Sibiu: [org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul:_jud._Brașov,_Mureș,_Sibiu](https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul:_jud._Brașov,_Mureș,_Sibiu) (accesate în 20, 21 și 22 iunie 2020).

23 În paranteză vom trece numărul total al locuitorilor din localitățile urbane+Mediaș+Sighișoara.

24 SJANSB, FA, 12a, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

căror număr se va majora la 10.124, din care 3.219 români, în 1922, cel al realizării demersurilor ASTREI. Aceeași cifră este furnizată și de *Dicționarul Transilvaniei* din anul 1921²⁵. Prin urmare, totalul populației române din județ a fost de aproximativ 67.995 locuitori români, reprezentând aproximativ 45,68% din totalul locuitorilor din fostul județ Târnava Mare (148.864) și 2,28% din cel al românilor transilvăneni și bănățeni²⁶.

Între 1914 și 1918 din rândul locuitorilor români au fost concentrați, sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 11.972 (10.955+475+542) locuitori de naționalitate română²⁷. Aceștia au reprezentat 2,47% din totalul românilor transilvăneni mobilizați, conform datelor oferite de Teodor V. Păcățian, 2,48% conform calculelor furnizate de Liviu Maior sau 1,84%, conform datelor aparținând lui Ioan I. Șerban. Dintre aceștia, un număr de 10.874 (9.953+421+500) au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front, reprezentând: 90,83% din totalul mobilizaților târnăveni; 2,42% din totalul românilor transilvăneni mobilizați la partea activă, conform datelor oferite de Teodor V. Păcățian și Liviu Maior. La partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc, au participat 1.098 (1.002+54+42) persoane, reprezentând: 9,17% dintre concentrații români târnăveni; 3,18%, dintre românii transilvăneni mobilizați pe loc, conform calculelor furnizate de Teodor V. Păcățian și Liviu Maior²⁸. Se remarcă, prin numărul mare de participanți, localitățile: Ferihaz, cu 229 activi²⁹; Dăișoara, cu 231 activi și 10 la partea sedentară³⁰; Agnita, cu 185 activi și 23 la partea sedentară³¹; Mateiaș, cu 178 activi³²; Biertan, cu 165 activi și 23 la partea sedentară³³.

Autoritățile austro-ungare nu i-au scăpat din vedere nici pe cei ostili dublei monarhii. Ca urmare, între 1914 și 1918, un număr de 114 (111+1+2) locuitori români au fost reținuți pentru a fi întemnițați sau internați în lagăre, cel mai probabil datorită implicării lor în lupta națională (6,57% din totalul românilor transilvăneni omonimi), iar 66 (65+0+1) au ales calea refugiului (1,92% din totalul românilor transilvăneni refugiați)³⁴. Dintre localitățile care au avut astfel de cazuri, nominalizăm următoarele:

25 Martinovici 1921, pp. 43, 44, 53, 159, 233; Anuar Statistic 1923, pp. 27, 30.

26 *Ibidem*, pp. 23, 27.

27 SJANSB, FA, 12a, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

28 SJANSB, FA, 12a, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

29 SJANSB, FA, 12a, f. 2r, nr. crt. 42.

30 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 35.

31 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

32 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 65.

33 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

34 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

Meghindeal, cu 16 reținuți³⁵; Bohoț, 10 refugiați³⁶; Calbor, 9 refugiați³⁷; Mercheașa, 8 arestați³⁸; Cobor și Toarcla, cu câte 7 arestați, respectiv un refugiat³⁹.

Totalul celor care au fost implicați în acțiunile impuse de război s-a ridicat, conform documentului, la un număr de 12.152 (11.131+476+545) persoane (2,48% din totalul românilor transilvăneni implicați). Dintre aceștia, pe categorii sociale, situația a fost următoarea: 257 (180+31+46) au fost intelectuali, reprezentând 2,11% din participanții târnăveni și 3,93% din totalul intelectualilor ardeleni implicați; 615 (483+106+26) comercianți și meseriași, reprezentând 5,06% din participanții târnăveni și 4,19% din totalul comercianților și meseriașilor ardeleni implicați iar 11.280 (10.468+339+473) agricultori (plugari), reprezentând 92,83% din participanții târnăveni și 2,41% din totalul agricultorilor ardeleni implicați⁴⁰. Cei mai mulți intelectuali au provenit din localitățile rurale: Agnita, 10⁴¹; Cața și Hașag, câte 7⁴²; Boarta și Jibert, câte 6⁴³; Calvasăr, Daneș și Toarcla, câte 5⁴⁴. Numărul cel mai important de comercianți și meseriași a provenit din următoarele localități: Agnita, 36⁴⁵; Biertan, 24⁴⁶; Hașag, 23⁴⁷; Cincu, 22⁴⁸. Agricultorii cei mai numeroși au fost mobilizați din localitățile: Ferihaz, 226⁴⁹; Dăișoara, 223⁵⁰; Mateiaș, 178⁵¹; Agnita, 166⁵².

Pierderile suferite au fost, de asemenea, însemnate. Din rândul celor mobilizați, 1.064 (1.009+35+20) participanți au căzut pe front, reprezentând 8,76% din participanții târnăveni și 2,55% din totalul omonimilor ardeleni, alți 390 (355+7+28) au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, reprezentând 3,21% din participanții târnăveni și 3,46% din totalul omonimilor ardeleni iar 607 (554+19+34) au fost dați dispăruți, reprezentând 4,99%⁵³ din participanții târnăveni și

35 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 67.

36 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 14.

37 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 20.

38 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 66.

39 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 26; 3r, nr. crt. 111.

40 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

41 SJANSB, FA, 12a, f. 1v, nr. crt. 2.

42 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 22; 2r, nr. crt. 49.

43 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 12; 2r, nr. crt. 60.

44 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 21; 2r, nr. crt. 36; 3r, nr. crt. 111.

45 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

46 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

47 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 49.

48 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 24.

49 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 42.

50 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 35.

51 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 65.

52 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 2.

53 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

2,03% din totalul ardelenilor dispăruți. Localitățile care au avut cel mai mult de suferit, prin decesul participanților pe câmpul de luptă, au fost: Ghijasa de Jos, 31⁵⁴; Agoștin, 30⁵⁵; Mateiaș, 27⁵⁶; Bârghiș, 26⁵⁷. Cei mai numeroși participanți la conflagrație, care au decedat în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, au provenit din următoarele localități: Șeica Mare, 17⁵⁸; Calbor, 15⁵⁹; Biertan, 12⁶⁰; Cohalm și Coveș, cu câte 10⁶¹. Numărul cel mai mare de dispăruți a fost din localitățile: Măgărei, 18⁶²; Ferihaz, 16⁶³; Dăișoara, 15⁶⁴; Richiș, 13⁶⁵.

La sfârșitul războiului au revenit acasă un număr de 10.091 (9.213+415+463) persoane (83,04% dintre participanții târnăveni și 2,48% din totalul ardeleni reveniți), dintre care, 8.423 (7.798+323+302) deplin sănătoase (63,31% din participanții târnăveni și 2,45% din totalul omonimilor ardeleni), 1.052 (893+21+138) rănite sau bolnave (8,66% din participanții târnăveni și 2,78% din totalul omonimilor ardeleni), care până la data realizării recenzării s-au însănătoșit complet și 616 (522+71+23) invalide (5,07% din participanții târnăveni și 2,42% din totalul invalizilor ardeleni)⁶⁶. Localitățile rurale care au avut cel mai mare număr de răniți sau bolnavi au fost: Biertan și Ticușul nou, câte 35⁶⁷; Cincu, 34⁶⁸; Mateiaș, 33⁶⁹; Bărcuț, 32⁷⁰. Cei mai mulți participanți la război, care s-au întors cu diverse invalidități, au fost mobilizați din următoarele localități rurale: Crihalma, 16⁷¹; Agnita și Felmer, câte 14⁷²; Homorod, 12⁷³; Hasfalău, 11⁷⁴.

Actele de curaj și vitejie au fost recompensate prin acordarea de decorații ale statului austro-ungar. Din totalul celor participanți la război, un număr de 979 au fost decorați,

54 SJANSB, FA, 12a, f. 2r, nr. crt. 46.

55 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 3.

56 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 85.

57 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 9.

58 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 101.

59 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 20.

60 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11

61 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 27, 30.

62 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 63.

63 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 42.

64 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 35.

65 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 86.

66 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

67 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 11; f. 3r, nr. crt. 109.

68 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 24.

69 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 65.

70 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 8.

71 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 31.

72 *Ibidem*, f.: 1v, nr. crt. 2; 2v, nr. crt. 40.

73 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 55.

74 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 50.

reprezentând 9% din participații târnăveni și 2,22% din totalul românilor ardeleni decorați⁷⁵. Dintre aceștia 840 au provenit din localitățile rurale (85,80%), iar 139 (62+77) din orașele Mediaș și Sighișoara (14,20%)⁷⁶. Cei care s-au remarcat prin cele mai multe fapte de vitejie și au fost decorați au provenit din următoarele localități: Măgărei, 36⁷⁷; Crihalma, 35⁷⁸; Buia, 32⁷⁹; Biertan, 31⁸⁰.

Grav afectate au fost familiile celor morți sau dispăruți. În urma acestora au rămas 808 (743+26+39) de văduve, reprezentând 2,09% din totalul văduvelor transilvănene și 1.853 (1.691⁸¹+48+114) de orfani, reprezentând 2,34% din totalul general al orfanilor transilvăneni⁸². Localitățile rurale care au înregistrat cel mai mare număr de văduve și orfani au fost următoarele: Biertan, cu 27 văduve și 40 orfani⁸³; Șeica Mare, cu 25 văduve și 50 orfani⁸⁴; Buia și Calbor, cu câte 19 văduve și 37, respectiv 25 orfani⁸⁵; Ferihaz, cu 17 văduve și 53 orfani⁸⁶.

Informațiile cuprinse în document evidențiază, de asemenea, efortul de război al comunităților rurale. Potrivit actului analizat, donațiile și contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat, pe parcursul războiului, la valoarea de 434.400 (426.400+8.000+0) lei, reprezentând 3,66% din contribuția Transilvaniei⁸⁷. De câteva ori mai mari au fost însă pagubele suferite. Acestea s-au ridicat la valoare totală de 9.120.600 (8.520.600⁸⁸+0+600.000) lei⁸⁹, reprezentând 3,19% din valoarea pagubelor înregistrate în Transilvania. Cele mai importante contribuții benevole au provenit din localitățile: Toarcla, 30.000 lei⁹⁰; Bărcuț, 20.000 lei⁹¹; Mucundorf, 18.000 lei⁹²; Valchid, 15.000 lei⁹³. Au suferit cele mai mari pagube, următoarele

75 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

76 *Ibidem*, f. 3v; 4r-10r.

77 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 63.

78 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 31.

79 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 17.

80 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

81 La: Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A, eronat tipărit 1.791.

82 SJANSB, FA, 12a, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

83 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 11.

84 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 101.

85 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 17, 20.

86 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 42.

87 *Ibidem*, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

88 La: Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A, eronat calculat 8.520.000.

89 SJANSB, FA, 12a, f. 3v, 15r, 24v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

90 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 111.

91 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 8.

92 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 74.

93 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 115.

localități: Ferihaz și Șoarș, câte 1.000.000 lei⁹⁴; Hașfalău, 850.000 lei⁹⁵; Cața, 800.000 lei⁹⁶; Saschiz, 630.000 lei⁹⁷.

Considerații finale

Desfășurarea Primului Război Mondial și-a pus amprenta și asupra locuitorilor români și a comunităților rurale locuite de aceștia, din fostul județ Târnava Mare. În acțiunile impuse de război a fost implicat un număr de 12.152 de persoane, din cele 126 de localități recensate. Dintre aceștia, 257 au fost intelectuali, 615 comercianți și meseriași, iar 11.280 agricultori.

Între 1914 și 1918 din rândul locuitorilor români ai respectivelor localități au fost concentrați sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 11.972 de persoane. Din rândul celor chemați sub arme, un număr de 10.874 au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front, iar 1.098 la partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc. Alți 114 locuitori români au fost reținuți pentru a fi întemnițați sau internați în lagăre, cel mai probabil datorită implicării lor în lupta națională, iar 66 au ales calea refugiului.

În timpul războiului, din rândul celor mobilizați, 1.064 locuitori au căzut pe front, alți 390 au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, iar 607 au fost dați dispăruți. La sfârșitul războiului, numărul supraviețuitorilor a fost de 10.091 persoane. Dintre acestea, 8.423 s-au întors acasă deplin sănătoase, 1.052 rănite sau bolnave, care ulterior aveau să se însănătoșească complet, și 616 invalide.

Actele de curaj și vitejie au fost recompensate cu un număr de 979 de decorații. În urma morților și dispăruților au rămas 808 văduve și 1.853 orfani.

Comunitățile județului și-au adus propria contribuție la susținerea efortului de război. Donațiile și contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat pe parcursul conflagrației la valoarea de 434.400 de lei. Totodată, acestea au suferit pagube care s-au ridicat la valoarea totală de 9.320.600 de lei.

94 SJANSB, FA, 12a, f.: 2r, nr. crt. 42; 3r, nr. crt. 104.

95 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 50.

96 *Ibidem*, f. 1v, nr. crt. 22.

97 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 92.

Bibliografie

Surse

- Anuarul Statistic 1923 *Anuarul Statistic al României 1922 / Annuaire Statistique de la Roumanie*, București, 1923.
- Împărțirea României 1926 Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă și de Legea pentru organizarea administrațiunii comunale a orașului București, București, 1926.
- SJASB, FA, 12a Serviciul Județean al Arhivelor Naționale. Filiala Sibiu, Fondul Astra, Pachet nr. 12, act nr. 12a: *XX. Județul Târnava Mare*.

Lucrări generale și speciale

- Bucur 2017a Al. Bucur, V. Mărculeț, „Considerații asupra participării românilor medieșeni la Primul Război Mondial (1914–1918)”, în *Mediaș 750*, vol. III, Mediaș, 2017, pp. 116–145.
- Bucur 2017b Al. Bucur, V. Mărculeț, „Români medieșeni participanți la Primul Război Mondial (1914–1918). Pe baza unui document inedit”, în *Misiunea. Revista centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României „General Paul Teodorescu”*, IV, 2017, 1(4), pp. 172–175.
- Bucur 2017c Al. Bucur, V. Mărculeț, „Românii din Sighișoara participanți la Primul Război Mondial”, în *Alt-Schaesburg*, 10, 2017, pp. 115–145.
- Bucur 2017d Al. Bucur, V. Mărculeț, „Participarea românilor din localitățile rurale ale fostului județ Târnava Mare la Primul Război Mondial (1914–1918)”, în *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, anul XX, nr. 4(78)/2017, pp. 116–145.
- Codul poștal 2003 *Codul poștal al localităților din România*, vol. I, București, 2003.
- Ghinea 2000 Eliza Ghinea, D. Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, 2000.
- Iordan 1974 I. Iordan, P. Gâștescu, I.D. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.
- Listă de localități din județul Brașov*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Brașov (accesat: 25.03.2020);
- Listă de localități din județul Mureș*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Mureș (accesat: 01.04.2020);
- Listă de localități din județul Sibiu*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Sibiu (accesat: 20.06.2020);
- Listă de localități cu nume schimbate din județul Brașov*, [org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Brașov](https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Brașov) (accesat: 20.06.2020);
- Listă de localități cu nume schimbate din județul Mureș*, [org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Mureș](https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Mureș) (accesat: 21.06.2020).
- Listă de localități cu nume schimbate din județul Sibiu*, [org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Sibiu](https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Sibiu) (accesat: 22.06.2020).

- Maior 1985 L. Maior, „Soldați români din armata austro-ungară”, în N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, pp. 354–367.
- Martinovici 1921 C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921.
- Păcățian 1923a T. V. Păcățian, „Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918”, în *Transilvania*, LIV, 1923, 1–2, pp. 32–54.
- Păcățian 1923b T. V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914–1918*, Sibiu, 1923.
- Suciu 1967–1968 C. Suciu, *Dicționarul localităților din Transilvania*, vol. I–II, București, 1967–1968.
- Șerban 1998-1999 II Șerban, „Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 2–3, 1998–1999, pp. 201–215.

Webografie

- https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Brașov (accesat: 25.03.2020).
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Mureș (accesat: 01.04.2020).
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Listă_de_localități_din_județul_Sibiu (accesat: 20.06.2020).
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Brașov (accesat: 20.06.2020).
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Mureș (accesat: 21.06.2020).
- https://ro.wikipedia.org/wiki/Localități_din_România_cu_nume_schimbate#Județul_Sibiu (accesat: 22.06.2020).

Numele curent	Comuna din județ	Populația română	Numărul celor decorați în cadrul războiului	Ani în care s-a încheiat războiul					An în care s-a încheiat războiul	Numărul celor decorați în cadrul războiului	Populația română	Comuna din județ
				1913	1914	1915	1916	1917				
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												
17												
18												
19												
20												
21												
22												
23												
24												
25												
26												
27												
28												
29												
30												
31												
32												
33												
34												
35												
36												
37												
38												
39												
40												
41												
42												
43												
44												
45												
46												
47												
48												
49												
50												
51												
52												
53												
54												
55												
56												
57												
58												
59												
60												
61												
62												
63												
64												
65												
66												
67												
68												
69												
70												
71												
72												
73												
74												
75												
76												
77												
78												
79												
80												
81												
82												
83												
84												
85												
86												
87												
88												
89												
90												
91												
92												
93												
94												
95												
96												
97												
98												
99												
100												

f. 2r

Numele curent	Comuna din județ	Populația română	Numărul celor decorați în cadrul războiului	Ani în care s-a încheiat războiul					An în care s-a încheiat războiul	Numărul celor decorați în cadrul războiului	Populația română	Comuna din județ
				1913	1914	1915	1916	1917				
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												
17												
18												
19												
20												
21												
22												
23												
24												
25												
26												
27												
28												
29												
30												
31												
32												
33												
34												
35												
36												
37												
38												
39												
40												
41												
42												
43												
44												
45												
46												
47												
48												
49												
50												
51												
52												
53												
54												
55												
56												
57												
58												
59												
60												
61												
62												
63												
64												
65												
66												
67												
68												
69												
70												
71												
72												
73												
74												
75												
76												
77												
78												
79												
80												
81												
82												
83												
84												
85												
86												
87												
88												
89												
90												
91												
92												
93												
94												
95												
96												
97												
98												
99												
100												

f. 2v

Numărul curent	Comuna din județ	Populația română					Nu s-a cunoscut în cadrul recensământului					Anul în care s-a înregistrat schimbarea domiciliului					Sursa informațiilor înregistrate					În urma deplasării în altă comună din județ					În urma deplasării în altă județ					
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
89	Ștefănești	310	5	100	1000	61	1	4	2	10	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
90	Ștefănești	291	200	200	200	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
91	Ștefănești	291	1	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
92	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
93	Ștefănești	291	1	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
94	Ștefănești	291	2	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
95	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
96	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
97	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
98	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
99	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
100	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
101	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
102	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
103	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
104	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
105	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
106	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
107	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
108	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
109	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
110	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
111	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
112	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
113	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
114	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
115	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
116	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
117	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
118	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
119	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
120	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
121	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
122	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
123	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
124	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
125	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Numărul curent	Comuna din județ	Populația română					Nu s-a cunoscut în cadrul recensământului					Anul în care s-a înregistrat schimbarea domiciliului					Sursa informațiilor înregistrate					În urma deplasării în altă comună din județ					În urma deplasării în altă județ						
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		
1	Ștefănești	310	5	100	1000	61	1	4	2	10	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
2	Ștefănești	291	200	200	200	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
3	Ștefănești	291	1	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
4	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
9	Ștefănești	291	5	100	1000	61	21	1	1	1																							

Avatarurile condiției de prizonier a Maiorului Gheorghe Caracaș

Dr. Petre DIN

Profesor, Liceul Teoretic
„Gheorghe Lazăr” Avrig, jud. Sibiu
petre_din@yahoo.com

Rezumat

Maiorul Gheorghe Caracaș este reprezentantul elitei românești antebelice care inspirat de idealul unității naționale participă la campania militară din Transilvania, unde este luat prizonier la 3 noiembrie 1916. Însemnările sale au meritul de a restitui imaginea dramatică a implicării în Primul Război Mondial și dificultățile vieții de prizonier din lagărele germane. În ciuda prevațiunilor condiția de prizonier îi oferă mai multă securitate prin comparație cu viața militarului din tranșee în care resimte în mod dureros pericolul iminent al pierderii vieții sau al îmbolnăvirilor letale.

Un aspect interesant al memoriilor sale este reprezentat de descrierea referitoare la viața cotidiană a ofițerilor prizonieri. Gheorghe Caracaș evocă rutina vieții din lagăr, dificultățile de alimentație, frigul din barăcile de locuit, dar nu prezintă morți sau violențe fizice provocate de abuzurile administrației lagărului. Viața cotidiană se desfășoară între suferința generată de absența libertății, numeroasele tentative de evadare și acceptarea resemnată a realităților vieții din lagăr.

În perioada prizonieratului Gheorghe Caracaș devine exponentul ideii de îmbunătățire a condițiilor de viață din lagăr, respectarea drepturilor și libertăților ofițerilor conform convențiilor internaționale. El este personalitatea în jurul căruia se focalizează nemulțumirile colective, care transmite autorităților lagărului frustrările prizonierilor și optează în favoarea evadării ca instrument de obținere a libertății.

Cuvinte cheie

Gheorghe Caracaș, Primul Război Mondial, prizonier, administrația lagărului, nemulțumirile cotidiene, absența libertății.

The avatars of the captivity condition of major Gheorghe Caracaș

Abstract

Major Gheorghe Caracaș is a prominent representative of the pre-war Romanian elite who participated in the Transylvanian military campaign, as he had been inspired by the ideal of national

unity. He was taken prisoner in the 3rd of November, 1916. His notes give an outlook on the dramatic events of World War I and on the hardships that the prisoners in the German camps had to endure.

Despite the camp life deprivations, the condition of prisoner provided increased security as compared to that of a soldier in trenches, the latter being permanently exposed to the imminent danger of death or of lethal diseases.

A very intriguing feature of his memories stands in depicting the daily life of the captive officers. Thus major Gheorghe Caracaș portrays everyday routine in the camp, the food shortage, the cold in the barracks, but does not emphasize the number of deceased prisoners or the physical abuse to which the prisoners were submitted by the camp administration.

As described in his memories, the camp life swings between the continuous suffering caused by the lack of freedom, the numberless attempts to escape and the acceptance in resignation of the painful reality in the camps.

Throughout his captivity, major Gheorghe Caracaș became the embodiment of the idea of improving the hard life conditions in the camps, of obeying the rules and the regulations of the international conventions regarding the rights of the military. Consequently, he epitomizes the very personality around whom collective dissatisfaction revolved, the determinate voice that spoke out the prisoners' frustrations and considered escaping a necessary means of regaining the lost freedom.

Keywords

Gheorghe Caracaș, The First World War, prisoners, camp administration, collective dissatisfaction, lost freedom.

În spațiul istoriografic dezbaterile privind Primul Război Mondial s-au focusat asupra dimensiunii politico-militare a acestui conflict, a schimbărilor majore exacerbate de naționalism și de progresul tehnologic al statelor beligerante, în timp ce teme precum condiția prizonierilor și a tratamentului impus acestora au avut un caracter marginal.

Maiorul Gheorghe Caracaș este exponentul elitei românești antebelice care, animată de sentimentul realizării idealului național, participă în campania militară din Transilvania, unde este luat prizonier la 3 noiembrie 1916. Încadrat acestui militantism caracterizat prin spirit de sacrificiu și onoare militară este și fratele său, sublocotenentul Constantin G. Caracaș, din Regimentul 6 „Mihai Viteazul”, căzut în confruntările de la Predeal, la 7 octombrie 1916 și înmormântat în Cimitirul Eroilor din Ploiești, fapt ce rezultă din dedicația de la începutul cărții.

Volumul său de memorii *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, are marele merit de a restitui posterității imaginea dramatică a implicării maiorului Gheorghe Caracaș în Primul Război Mondial și privațiunile condiției de prizonier, specifice lagărelor germane. Sentimentul demnității naționale, dificultatea vieții din lagăr, tentativele de evadare sunt experiențe reliefate cu franchețe de autor

care evocă și dimensiunea mai puțin tragică a condiției de prizonier, prin comparație cu spiritul insecurității de pe câmpul de luptă. Ion Bulei, istoricul care prefațează volumul, subliniază că în descrierile maiorului apar aserțiuni asupra frigului și foamei din lagăr, dar nu și suferințe care să provoace moartea printre prizonieri¹.

În concepția lui Gheorghe Caracaș, fortul Zorndorf reprezenta un lagăr pentru sancționarea ofițerilor care au recurs la tentative de evadare. Dimensiunea temporală a acestei perioade era de cinci luni, urmând ca după aceea să fie transferați într-un lagăr obișnuit. Problema cu care se confruntau autoritățile germane consta în tentativele de evadare ale ofițerilor prizonieri. Erau ofițeri care aveau la activ șapte sau opt tentative de evadare și care, în pofida eșecurilor, nu renunțau la speranța unei evadări fericite².

Dintre inițiativele de evadare, cea mai cunoscută a fost tentativa unui grup de ofițeri coordonați de celebrul aviator francez Roland Garros. Cu rigurozitatea caracteristică vizionarului, acesta și-a construit o scară demontabilă din scândurile băncilor din lagăr și cu ajutorul unui ferăstrău, confecționat din arcul de oțel al unui gramofon, a tăiat canatul ușii de la capela ofițerilor francezi, ajungând în șanțul exterior al fortului. În prealabil își procurase haine civile, mâncare și bani. Data pentru evadare a fost stabilită în ajunul lunii martie 1917. Ghinionul lor a fost că scara era mai scurtă cu o jumătate de metru, motiv pentru care escaladarea zidului a eșuat. Ca urmare, Roland Garros a fost arestat și transportat în lagărul de la Burg. Eșecul nu l-a descurajat: în anul următor, împreună cu aviatorul francez Anselme Marchal au evadat cu succes din lagărul de la Burg ajungând la Paris. Ulterior, au aflat cu stupefacție de moartea eroică a acestui aviator în confruntările cu inamicul din Primul Război Mondial³.

Demersurile privind obținerea libertății generează discuțiile lansate în secolul XIX de filosoful englez John Stuart Mill. Teoretizarea libertății individuale propusă de filosof se focusează pe identificarea limitelor suveranității individului asupra lui însuși și a limitelor autorității societății asupra ființei umane. Enunțurile conchid la ideea că individualității trebuie să-i revină realitățile existențiale care interesează în principal persoana umană, iar societății, componentele care interesează în mod prioritar societatea. În viziunea sa, societatea nu se bazează pe un contract, dar orice individ care se bucură de protecția societății are obligații față de aceasta și trebuie să respecte o conduită în raport cu semenii săi. Respectivul comportament constă în a nu leza interesele altora stipulate prin dispoziții legale exprese, în a suporta, fără excepție, sacrificiile pe care le reclamă protejarea societății și a membrilor săi de prejudicii și maltratări. Conform acestui principiu, societatea este îndreptățită să impună asumarea de condiții celor care încearcă să

1 Bulei 2016, p. 6.

2 Caracaș 2016, p. 154.

3 *Ibidem*, pp. 154–156.

li se sustragă. Abordarea teoretică a lui John Stuart Mill consideră că, în situația în care prin comportamentul unei persoane se prejudiciază interesele altora, societatea are autoritatea de a se pronunța asupra ei, singura dilemă ce revine în discuție, este aceea dacă prin intervenția societății se va obține, sau nu, promovarea binelui general. Concluzia se focalizează pe faptul că în asemenea situații trebuie să existe o deplină libertate de acțiune și de a suporta consecințele⁴.

Am adus în discuție concepția filosofului englez privind limitele autorității societății asupra individului deoarece aceasta poate furniza explicații asupra numeroaselor tentative ale ofițerilor prizonieri de a evada și de a obține libertatea. În ciuda eșecurilor, la nivelul sensibilității ofițerilor domina convingerea că evadarea era singura alternativă viabilă vieții din fort. Evadarea devenise o obsesie spre care se canalizau energiile, resursele și aspirațiile celor privați de libertate. Perchezițiile corporale, severitatea germanilor în controlul bagajelor la sosirea sau plecarea din lagăr, controlul inopinat prin camere și dulapuri, nu au diminuat spiritul inventiv al prizonierilor, stimulat de ideea libertății. Un exemplu în acest sens este oferit de implicarea ofițerilor pentru construirea unui tunel, pe sub șanțul exterior al fortului. Mobilizarea a fost exemplară, dar finalizarea sa devenise imposibilă din cauza lipsei aerului din tunelul săpat. Sosirea în lagăr a unui inginer rus, competent în materie, a clarificat situația, afirmând că era imposibilă continuarea construirii tunelului, întrucât periclita viața celor care participau la săparea sa⁵.

Un aspect inedit al însemnărilor îl reprezintă preocupările privind viața cotidiană a ofițerilor prizonieri. Din descrieri se poate constata demersul de a reliefa zona geografică, psihologia oamenilor, modul de a reflecta și a acționa al ofițerilor din lagăr, preocupări de istorie culturală și viață cotidiană. Dincolo de sentimentul constant al insecurității, maiorul Gheorghe Caracaș evocă rutina vieții din fort, impregnată cu gimnastica de dimineața din jurul orei șase, dușul, solitudinea vieții asumate, prezența la apel, la micul dejun, studiul individual, plimbările prin pădurile din preajma fortului și farmecul provocat de cântecul melodios al păsărilor. Apelul de dimineața este succedat de culesul legumelor din grădina cultivată în scopul pregătirii unei mese mai bogate. Urmează servirea mesei de seară și plimbările împreună cu ofițerii prizonierii din fort, respirând parfumul florilor de câmp și miremele pădurii. Apelul de seară și reluarea plimbărilor prin pădurea fortului până târziu în noapte marchează viața cotidiană a prizonierilor din fortul Zorndorf⁶.

O semnificație aparte a textului o are descrierea referitoare la extazul provocat de măreția naturii și a vieții cotidiene, prin interferența căreia, condiția prizonierilor devi-

4 Mill 1994, pp. 97–98.

5 Caracaș 2016, pp. 165–166.

6 *Ibidem*, pp. 167–169.

ne mai facil de suportat.

„Așa petreceam zile și nopți întregi de-a rândul, fără nicio nădejde de scăpare, înmormântați între zidurile negre ale fortului nimicitor. Era pe la începutul lunii august când, ca și ocnașul ce-și isprăvește de ispășit pedeapsa, așteptam cu nerăbdare ziua liberării. În sfârșit, fui anunțat că voi pleca din fort”⁷.

Aserțiunile asupra vieții cotidiene din fortul Zorndorf au menirea de a face o comparație cu tratamentul inuman impus de autoritățile bulgare prizonierilor români, după confruntarea de la Turtucaia. Poetul George Topârceanu, sergent la unitatea de artilerie compusă din treizeci de tunari și amplasată lângă satul Kosui Bulgar, căzut prizonier trupelor bulgare, prezintă cu scrupulozitate dar și cu măiestrie artistică calvarul condiției de prizonier în lagărul din gara Nadejda, situat în apropierea capitalei Sofia. Supuși numeroaselor privațiuni, prizonierii români lucrau sub conducerea germanilor la diverse instalații de cale ferată, linii poduri și terasamente, iar noaptea dormeau trei sute cincisprezece oameni în șapte vagoane de vite sau de marfă. Prizonierii nu se spălau niciodată și consumau apă din șanț sau mâncau zăpadă de pe câmp. Pâinea era servită în cantități insuficiente încât o epuizau de dimineață. Când se trezeau de dimineață erau obosiți și murdari de noroi pe față, pe mâini și pe haine. Ca urmare a deplorablelor condiții, mureau câte patru-cinci prizonieri în fiecare noapte. Cei decedați erau ținuți în același spațiu cu cei vii, într-o promiscuitate lugubră, până când erau înmormântați⁸.

Așadar, condiția de prizonier dintr-un lagăr german impune respectarea unui climat de ordine și legalitate, de utilizarea practicilor funcționale specifice unui popor civilizată. Prizonierii s-au confruntat cu un deficit de alimentație, cu frigul din barăcile de locuit, dar autoritățile lagărului au avut un comportament uman. Însemnările maiorului nu evocă morți sau suferințe fizice generate de abuzurile administrației lagărului. Viața cotidiană se derulează între suferința provocată de absența libertății, numeroasele tentative de evadare, dar și acceptarea resemnată a realităților lagărului. Experiența de prizonier este traumatizantă în Germania, dar mult mai suportabilă prin comparație cu existența dintr-un lagăr bulgăresc. În acest sens, descrierile poetului George Topârceanu reprezintă paradigma unui comportament inuman, atroce și animat de spiritul de revanșă al autorităților bulgare după înfrângerea din 1913, în cel de-al Doilea Război Balcanic.

Mobilizarea intensă pentru război, sancțiunile drastice pentru exercitarea libertății de opinie, privațiunile și mizeria specifică societății germane implicate în război, senti-

⁷ Caracaș 2016, p. 169.

⁸ Topârceanu 2014, pp. 185–186.

mentul de insecuritate sunt note prezente la nivelul mentalității și imaginarului colectiv al germanilor, reliefate de șeful gărzii care îi asigură deplasarea spre lagărul Beeskow.

„La noi, spune el, numai să gândești ai voie, dar să vorbești, deloc, căci ești pedepsit. Oriunde te întorci „Verbotten”. Și nu te pedepsește așa precum socoți. Se dau ani de zile pentru nimica toată, așa că frica de pedeapsă ne ține încătușați pe toți. Vedem prea bine răul, ne dăm seama de el, vedem că mergem spre prăpastie, dar nimeni nu îndrăznește să spună fâțiș tot adevărul. La noi, nimeni n-are curaj. Poporul nostru geme în suferință, doliul și mizeria domnesc în fiecare casă și totuși urcă cu toții calvarul durerii, fără să murmure. Așa ne este soarta, trebuie să ne supunem orbește biciului stăpânitor”⁹.

Acest citat abordat din perspectivă hermeneutică creează imagini care atestă dimensiunea autoritară a regimului politic german din perioada Primului Război Mondial. Friedrich A. Hayek precizează faptul că statul când decide să își asume sarcina de a planifica viața economică, problema ierarhiei diferitelor grupuri sociale devine o problemă politică principală. *„Întrucât autoritatea coercitivă a statului va decide în mod exclusiv cine ce va poseda, singura putere pe care va merita să o ai va fi cea de a participa la exercitarea acestei diriguiri a vieții sociale. Nu vor exista probleme economice sau sociale care nu vor fi probleme politice, în sensul că soluționarea lor va depinde exclusiv de cei care controlează puterea coercitivă, de cel ale cărui opinii vor prevala în toate împrejurările”¹⁰.* Cu certitudine enunțurile teoretice ale lui Hayek reflectă obediența cetățenilor într-un regim autoritar, privarea lor de libertate și forța coercitivă a statului față de proprii cetățeni. În acest context, economistul și filosoful austriac analizează problema raporturilor dintre individualism și colectivism, democrație și totalitarism și planificarea economică și libertatea economică. Ca atare opera sa exprimă comportamentul individului într-un regim autoritar și reacțiile societății totalitare față de doleanțele sale. Acestui discurs se integrează și cetățenii germani care își manifestă servitutea și obediența în raport cu puterea politică și refuză asumarea libertății din cauza sistemului de sancțiuni impus de autoritățile politice.

Precaritatea regimului alimentar din lagărele germane este evidențiată de maiorul Gheorghe Caracaș care precizează că în lagărul de la Ströher Moor bestialitatea nemțească a ajuns la apogeu. Alimentația ofițerilor prizonieri era compusă dintr-o ciorbă impregnată cu câteva bucățele din gulii și sfeclă furajeră. Disperarea lor i-a determinat să-și fiarbă paiele din pernă în apă și să-și pregătească supă din prafurile de dinți. De asemenea căutau prin gunoaie și mâncau toate resturile alimentare.

9 Caracaș 2016, pp. 170–171.

10 Hayek 1993, p. 127.

Suferințele provocate de foame i-au slăbit fizic atât de mult încât erau lipsiți de forța de a se ridica din pat. Acest fapt se reflecta în momentul apelului când se prăbușeau și erau transportați pe brațe de ceilalți camarazi în cameră. Aceste scene se derulau la fiecare apel, în fiecare zi. În ciuda lor, oficialitățile lagărului rămâneau indiferente la suferințele ofițerilor prizonieri¹¹.

Tratamentul dur impus ofițerilor prizonieri urmărea ca prin slăbirea fizică să ajungă la manipularea cât mai rapidă a conștiințelor acestora. În ce consta coruperea mentalității ofițerilor? După trei luni de suferințe groaznice, autoritățile lagărului s-au transformat în salvatorii acestora. Cei care semnau o declarație că se vor întoarce în țară și vor promova interesele germane erau exonerați de privațiunile acestui lagăr și transportați la Crefeld, cel mai bun lagăr din Germania. Confrunțați cu spectrul amenințător al morții prin inaniție, câțiva prizonieri au consimțit, pentru moment, optând în favoarea plecării pentru a se reface fizic și mental, dar decizi să nu cedeze manipulării germanilor¹².

În scopul obținerii propriilor doleanțe, autoritățile l-au instrumentalizat pe trădătorul intereselor românești, colonelul Sturdza, să facă propagandă favorabilă germanilor. Demersurile acestora nu a avut efectul scontat și cei mai mulți dintre prizonieri au fost expediați în aceleași lagăre, căci refacerea fizică a semnat și revigorarea sentimentelor patriotice față de țară și tron. În lagărele unde foametea nu izbucnise cu virulență, manipulările nu și-au atins scopul în ciuda faptului că oficialitățile germane au recurs la amenințări și constrângeri¹³.

Spre deosebire de lagărul din Schwarmstedt, condiția prizonierului în lagărul de la Beeskow era ameliorată. Există un sentiment de camaraderie printre ofițerii prizonieri, iar alimentația era mai consistentă. Provițiile alimentare erau oferite de „Crucea Roșie” și de englezi, ca urmare a abonamentului obținut prin generozitatea căpitanului Thorn. Popota ofițerilor era întreținută de Frau Schubert, o persoană gospodină, care prin altruismul său a asigurat mulțumirea tuturor¹⁴.

Altă etapă a condiției de prizonier a maiorului Gheorghe Caracaș coincide cu sosirea în lagărul de la Beeskow. Dificultatea acomodării în noul spațiu al captivității o reprezintă dimensiunea sa redusă: din cauza dotării insuficiente cu camere de locuit, ofițerii trebuiau să conviețuiască laolaltă mai mult timp. Vacarmul și discuțiile îi displăceau, motiv pentru care avea nostalgia condițiilor de la Kústrin unde se bucurau de liniște, de spațiu locativ extins și de singurătatea plimbărilor prin pădurile lagărului.

11 Caracaș 2016, pp. 172–173.

12 *Ibidem*, p. 173.

13 *Ibidem*, p. 174.

14 *Ibidem*, p. 175.

Important de reliefat în însemnările sale este descrierea programului unei zile din lagăr. În demersul nostru de a prezenta aspecte cotidiene ale vieții din lagărul german am recurs la câteva precizări metodologice utilizate de Georges Mongrédien în volumul privind viața de toate zilele în perioada domniei regelui Ludovic al XIV-lea. Istoricul francez ne informează că a făcut apel la izvoarele istorice referitoare la epoca pe care o analizează și consideră că ar fi riscant să formulăm concluzii generale din câteva exemple sigure, dar izolate¹⁵. Trebuie să menționez faptul că am acordat prioritate descrierilor maiorului Gheorghe Caracaș, informațiilor prezentate de acesta, am evocat gravitatea realităților din lagăr cu care s-au confruntat ofițerii prizonieri, fără a cosmetiza însemnările autorului.

În acest sens subliniez că apelul se derula la ora 9 dimineața, în fața biroului comandaturii. Semnalul de apel era obținut prin lovituri de ciocan într-o gură de plug fixată pe perete. La primul semnal, ofițerii trebuiau să participe la adunare, iar la al doilea comandantul lagărului apărea într-o ținută îngrijită, însoțit de doi ofițerii subalterni și de un traducător. Prizonierii erau numărați, era citit ordinul comandantului și ofițerii își urmau propriul program¹⁶.

După apel, ofițerii primesc revistele germane de dimineață în care credibilitatea informațiilor este infimă dar, în pofida acestui fapt, sunt percepute ca fiind singura hrană spirituală. Pe acest fundal ofițerii își petrec cea mai mare parte a timpului citind până la ora mesei. Condiția de prizonier este suportată cu dificultate, în special de ofițerii în vârstă, în acest sens, memorabile sunt aserțiunile maiorului Gheorghe Caracaș ce înfățișează cu sugestivă forță de exprimare artistică drama psihologică a prizonierilor:

„Cu capul plecat, se plimbă ore întregi în lungul curții, tăcuți. Alții, așezați pe câte o bancă, stau împietriți și muți. Din când în când, îi vezi cum, pe furis, își scot năframa lor udată de lacrimi, culegând din colțul genei alinătoare lacrimi fierbinți. În sala de lectură, o odăiță mică, în care găsești doar două mese și câteva scaune, stau amuțiți și aplecați asupra cărților mereu aceiași ofițeri”¹⁷.

Viața cotidiană la Beeskow se continuă, între orele 17–19, cu programul rezervat cantinei când prizonierii își părăsesc ocupațiile și se aprovizionează de la Frau Schubert cu fructe și legume. La ora 18, un soldat german anunță pe cei care au primit scrisori. La ora 21 începe apelul de seară și la ora 22 urmează stingerea și programul de odihnă al ofițerilor prizonieri¹⁸.

15 Mongrédien 1972, p. 1.

16 Caracaș 2016, pp. 176–177.

17 *Ibidem*, p. 177.

18 *Ibidem*, pp. 177–178.

Se impune să remarcăm că viața în lagăr nu are nimic spectaculos în desfășurarea ei, în schimb are rutina vieții obișnuite, fapt ce le oferă prizonierilor soluția supraviețuirii. Privarea de libertate este acceptată cu resemnare în condițiile în care oficialitățile germane evită abuzurile și excesul de zel în administrarea lagărului. Prin comparație cu viața cotidiană a unui militar de pe front, condiția de prizonier devine mai facil de suportat și asumat.

Reacțiile eroului nostru la Beeskow, comportamentul față de autoritățile lagărului îl inserează în categoria indivizilor care se disting prin noblețe. José Ortega y Gasset consideră că noblețea este sinonimă cu o existență preocupată de autodepășire, de accedea în zona realizării datoriei și a exigențelor. Astfel, noblețea se impune vieții obișnuite, inerte, fiind atributul celui care se remarcă printr-un efort insolit și excelează în obținerea sa. Persoanele capabile de un efort spontan devin, la nivelul mentalității umane, veritabile monumente pentru că sunt oameni de acțiune, de elită pentru care a trăi înseamnă o perpetuă tensiune și un antrenament permanent¹⁹. Din această perspectivă maiorul Gheorghe Caracaș se distinge prin cultivarea sentimentului demnității și a libertății personale în lagăr și de condamnare vehementă a oricărui abuz al autorității germane.

Un exemplu paideic este oferit de aniversarea cuceririi redutei Grivița la 30 august 1917, când ofițerii au decis să sărbătorească evenimentul printr-o masă comună. Întrucât festivitatea a fost însoțită și de o atmosferă mai destinsă, faptul i-a displicut comandantului lagărului care a sperat că simpla sa prezență va diminua atmosfera festivă. Dar gestul lipsit de tact a avut efectul opus celui scontat, căci ofițerii nu și-au întrerupt cântecele, mai mult au intonat imnul național al Franței „Marsilieza”. Atitudinea ostentativă a ofițerilor s-a soldat cu impunerea unei pedepse de șase zile în închisoarea din turn, printre aceștia situându-se și maiorul Gheorghe Caracaș. Singurătatea închisorii i-a readus în discuție ideea libertății, singura soluție fiind escaladarea zidului sau părăsirea închisorii deghizat, sub privirea santinelei²⁰.

Celebrarea cuceririi Griviței în lagărul de la Beeskow evidențiază atașamentul maiorului Gheorghe Caracaș față de valorile naționale. În concepția Simonei Nicoară, evenimentele, sacrificiile din istorie sunt arhetipuri de viață exemplare și relevă curajul și spiritul vizionar specific eroului. Reactualizarea trecutului istoric se transformă într-o mare energie a prezentului ce facilitează exaltarea viitorului luminos al națiunii²¹. În acest context sărbătorirea succesului din Războiul de Independență devine un eveniment simbolic, ceea ce argumentează sentimentul de devotament față de țară al ofițerilor români de la Beeskow.

19 Ortega y Gasset 1994, pp. 90–91.

20 Caracaș 2016, pp. 179–181.

21 Nicoară 2002, pp. 164–165.

Analizând volumul de însemnări din perspectiva sociologului francez²² constatăm că, maiorul Gheorghe Caracaș reprezintă exponentul ideii de modificare a comportamentelor colective în favoarea ameliorării condiției de prizonier, de mobilizare a ofițerilor pentru respectarea propriilor drepturi și libertăți conform convențiilor internaționale. El este persoana în jurul căruia gravitează nemulțumirile colective, care transmite autorităților lagărului frustrările prizonierilor și care pledează pentru evadare ca instrument de obținere a libertății. Gheorghe Caracaș simbolizează forța ce mobilizează camarazii ofițeri care se opun tendințelor abuzive ale autorităților lagărului și încurajează aspirațiile prizonierilor la respectarea demnității și onoarei militare. Așadar, militantismul său corespunde orizontului de așteptare și a stării de spirit existente la nivelul ofițerilor prizonieri, el fiind acela care le insuflă camarazilor încrederea în energiile lor și le transformă doleanțele într-o forță combativă.

Rememorarea eroismului celor care au contribuit la obținerea independenței, asociat cu privarea de libertate îi reactualizează maiorului oportunitatea unui nou demers de evadare.

Tentativa desfășurată în 18 octombrie 1917, se va solda cu un eșec și o pedeapsă cu 14 zile de închisoare. Teama de alte demersuri de evadare ale lui Gheorghe Caracaș îl va determina pe comandantul lagărului să urgenteze plecarea acestuia în alt spațiu de captivitate. Din nefericire, destinația va fi, din nou, lagărul de la Schwarmstedt, locuit de 350 de ofițeri ruși, în care comandantul era același, doar subalternii se schimbaseră²³.

Situația deplorabilă din lagăr generată de sentimentul de insecuritate, de condițiile improprii de locuit, de mizerie și subnutriție este descrisă în mod revoltător de Gheorghe Caracaș. „*Începusem să respir aceeași atmosferă de odinioară, care îmi amintea atâtea și atâtea suferințe. În sala de mâncare, în aceeași baracă nesfârșită, un miros greu și o murdărie de nedescris. O mare de capete, un adevărat furnicar se frământă în zgomotul asurzitor al tăcăniturilor și al gălăgiei tuturor. La o masă, pe care urmele și resturile de mâncare erau încă necurățate, în farfuri murdare, ni se servi și nouă o ciorbă de gulii și niște pește stricat*”²⁴.

Deziluzia și consternarea generală va fi estompată de sosirea în lagăr, la data de 30 octombrie 1917, a 80 de ofițeri francezi și belgieni. Tradiționala camaraderie româno-

22 Tarde 2007, pp. 141–144. Gabriel Tarde sugerează că în situația mulțimilor rolul conducătorilor a fost contestat, și încă cu vehemență. În istorie există mulțimi fără un conducător vizibil. Foamea produce suferințe într-o regiune și masele înfometate, revoltate, solicită pâine. Acesta este cazul în care nu există niciun lider, iar unanimitatea spontană îi substituie locul. Sunt alte situații unde mecanismul contagiunii mentale este generat de un conducător. Rolul acestui lider este cu atât mai important cu cât mulțimea care îl urmează acționează cu coeziune, inteligență și continuitate.

23 Caracaș 2016, pp. 183–187.

24 *Ibidem*, p. 187.

franceză s-a manifestat și la Schwarmstedt unde francezii au exercitat un patronaj ocrotitor asupra românilor, servindu-i din mâncarea pregătită pentru ei. Intimitatea dintre prizonierii români și francezi s-a accentuat tot mai mult pe măsura zilelor petrecute împreună, fapt ce a diminuat, treptat, privațiunile cotidiene ale lagărului. Pe acest fundal, ofițerii români au fost anunțați că trebuie să părăsească lagărul, camaraderia româno-franceză fiind de scurtă durată²⁵.

Sugestive pentru starea de spirit româno-franceză au fost entuziasmul, urările repetate „Vive la France!”, „Vive la victoire!”, „Vive la Roumanie!”, vizitele ofițerilor francezi în camerele de locuit ale românilor, discursurile acestora din care reieșea prețuirea față de armata română și sacrificiul popular. Manifestarea prețuirii a fost mai vizibilă în ziua următoare, când camarazii francezi i-au însoțit până la părăsirea lagărului pe români, în pofida viscolului puternic de afară²⁶.

La finalul acestui studiu, am considerat că se impun formularea următoarelor concluzii:

Maiorul Gheorghe Caracaș este reprezentantul elitei românești antebelice care, inspirat de idealul unității naționale, participă la campania militară din Transilvania, unde este luat prizonier, la 3 noiembrie 1916. Însemnările sale au meritul de a restitui imaginea dramatică a implicării în Primul Război Mondial și dificultățile vieții de prizonier din lagărele germane. În ciuda privațiunilor, condiția de prizonier îi oferă mai multă securitate, comparativ cu viața militarului din tranșee care resimte în mod dureros pericolul iminent al pierderii vieții sau al îmbolnăvirilor letale.

Un aspect interesant al memoriilor sale este descrierea referitoare la viața cotidiană a ofițerilor prizonieri. Gheorghe Caracaș evocă rutina vieții din lagăr, dificultățile de alimentație, frigul din barăcile de locuit, dar nu prezintă morți sau violențe fizice provocate de abuzurile administrației lagărului. Traiul zilnic se desfășoară între suferința generată de absența libertății, numeroasele tentative de evadare și acceptarea resemnată a realităților vieții din lagăr.

În perioada prizonieratului, Gheorghe Caracaș devine exponentul ideii de îmbunătățire a condițiilor de viață din lagăr, respectarea drepturilor și libertăților ofițerilor conform convențiilor internaționale. El este personalitatea în jurul căruia se focalizează nemulțumirile colective, care transmite autorităților lagărului frustrările prizonierilor și optează în favoarea evadării ca instrument de obținere a libertății.

25 Caracaș 2016, pp. 189–190.

26 *Ibidem*, p. 191.

Bibliografie

- Bulei 2016 Ion Bulei, „Prefață”, în Maior Gheorghe Caracaș, *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, București, Editura Corint Books, 2016.
- Caracaș 2016 Maior Gheorghe Caracaș, *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, București, Editura Corint Books, 2016.
- Hayek 1993 Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute*, traducere de Eugen B. Marian, București, Editura Humanitas, 1993.
- Mill 1994 John Stuart Mill, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, București, Editura Humanitas, 1994.
- Mongrédien 1972 Georges Mongrédien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, traducere de Ileana Zara, prefață de Manole Neagoe, București, Editura Minerva, 1972.
- Nicoară 2002 Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002.
- Ortega y Gasset 1994 José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, București, Editura Humanitas, 1994.
- Tarde 2007 Gabriel Tarde, *Opinia și mulțimea*, traducere și prefață de Nicoleta Corbu, București, Editura Comunicare.ro, 2007.
- Topârceanu 2014 G. Topârceanu, *Amintiri din luptele de la Turtucaia Pirin Planina (episoduri tragice și comice din captivitate). Memorii de Război*, Prefață și dosar iconografic de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2014.

Locuitori din Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi decorați în Primul Război Mondial

Alexandru DĂRĂBAN

Drd., Institutul de Istoriei „George Barițiu”,
Cluj-Napoca
aldaraban57@gmail.com

Rezumat

Primul Război Mondial continuă să fie una dintre temele de cercetare care se studiază în continuare. Este unul dintre cele mai importante evenimente ale secolului al XX-lea, un eveniment care și-a lăsat amprenta asupra populației din aproape întreaga lume.

Articolul meu se oprește la o zonă mai restrânsă care cuprinde patru localități din partea superioară a Someșului Mare (Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi), acestea făcând parte din vestita Țară a Năsăudului din Transilvania.

În timpul Primului Război Mondial din Comitatul Bistrița-Năsăud au fost mobilizați un număr de 15.004 locuitori români, dintre care 2.926 locuitori și-au pierdut viața, 728 au rămas invalizi, iar 1.052 au fost răniți sau bolnavi. Dintre cei 2.926 locuitori care și-au pierdut viața, un număr de 1.478 locuitori au încetat din viață în timpul luptelor de pe front, 437 și-au pierdut viața în detenție, în pribegie, în urma bolilor contactate sau a rănilor primite, iar 1.011 au dispărut.

Locuitorii români din localitățile Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi mobilizați pe front au luptat cu vitejie. Ei s-au numărat printre cei mai decorați locuitori români din comunele Comitatului Bistrița-Năsăud, cu 334 de decorații primite. Decorațiile primite au fost: „Crucea pentru Merit”, „Crucea Carol”, „Medalia de Aur”, „Medalia de Argint, clasele I și II” și „Medalia de Bronz”.

Locuitorilor comunei Șanț au fost distinși cu 156 decorații, cei din Rodna cu 74. Apoi Maieru cu 22, încheind Sângeorzul cu 82 de decorații.

Locuitorii români din cele patru localități, ca și cei din întreaga Transilvanie, și-au făcut datoria față de statul de care aparțineau. Nu a fost vina lor pentru că s-au născut în Imperiul Austro-Ungar. Ei au luptat pentru împărat, nu pentru Ungaria. De aceea își merită cu prisosință titlul de a fi și eroi ai neamului românesc.

Cuvinte cheie

Primul Război, români, locuitori, decorații, comitat, Năsăud, mobilizare.

Résidents de Șanț, Rodna, Maieru et Sângeorz-Băi décorés pendant la Première Guerre mondiale

Sommaire

La Première Guerre mondiale continue d'être l'un des sujets de recherche à approfondir. C'est l'un des événements les plus importants du XXe siècle, un événement qui a laissé sa marque sur la population de presque le monde entier.

Mon article s'arrête sur une zone plus petite qui comprend quatre localités dans la partie supérieure de Someșul Mare (Șanț, Rodna, Maieru et Sângeorz-Băi), celles-ci faisant partie du célèbre pays Năsăud en Transylvanie.

Pendant la Première Guerre mondiale dans le comté de Bistrița-Năsăud, 15.004 habitants roumains ont été mobilisés, dont 2.926 habitants ont perdu la vie, 728 sont restés handicapés et 1.052 ont été blessés ou malades. Sur les 2 926 habitants qui ont perdu la vie, un certain nombre de 1.478 habitants ont perdu la vie lors des combats sur le front, 437 ont perdu la vie en détention, en exil, des suites de maladies contractées ou de blessures reçues, et 1 011 ont disparu.

Les habitants roumains de Șanț, Rodna, Maieru et Sângeorz-Băi mobilisés sur le front se sont battus courageusement. Ils étaient parmi les habitants roumains les plus décorés dans les communes du comté de Bistrița-Năsăud, avec 334 décorations reçues. Les décorations reçues étaient : « Croix du mérite », « Croix de Carol », « Médaille d'or », « Médaille d'argent, grades I et II » et « Médaille de bronze ».

Les habitants de la commune de Șanț ont reçu 156 décorations, ceux de Rodna avec 74. Puis Maieru avec 22, en terminant Sângeorzul avec 82 décorations.

Les habitants roumains des quatre localités, ainsi que ceux de toute la Transylvanie, ont fait leur devoir envers l'État auquel ils appartenaient. Ce n'était pas de leur faute car ils étaient nés dans l'empire austro-hongrois. Ils se sont battus pour l'empereur, pas pour la Hongrie. C'est pourquoi il mérite le titre de héros de la nation roumaine.

Mots-clés

Première Guerre, Roumains, habitants, décorations, comté, Năsăud, mobilisatio.

Primul Război Mondial rămâne una dintre temele de cercetare care suscită interesul cercetătorilor și a publicului larg în continuare. Este unul dintre cele mai importante evenimente ale secolului al XX-lea, un eveniment care și-a lăsat amprenta asupra populației din aproape întreaga lume.

Pentru românii din Ardeal — ca de altfel pentru naționalitățile din întreaga monarhie austriacă — împăratul a fost investit în unele cazuri cu acest statut de salvator, a fost perceput și invocat drept potențialul mântuitor al românilor din starea politică și socială mizerabilă în care se zbăteau; cel care ar fi putut înclina balanța puterii în favoarea românilor. Însăși credința în „bunul împărat” are valoare salvatoare prin faptul că reprezintă speranța românilor în îndreptarea situației lor, în triumful binelui asupra

răului și a adevărului asupra minciunii, este nădejdea care — în multe situații — le dă puterea de a trăi și de a se lupta cu vitregia sorții¹.

Fidelitatea față de împărat și dinastie, rezultat al unor experiențe trăite și valorificate la nivelul imaginarului politic, s-a datorat, mai ales, episodului mitic reprezentat de guvernarea luminată a celui care a fost Iosif al II-lea. Mitul politic al „bunului împărat”, la românii din Transilvania, a avut o valoare terapeutică, semnificând o structură mentală realizată în jurul împăraților habsburgici, a căror politică reformistă răspundea așteptărilor aproape mesianice ale populației românești². Chiar dacă realitatea istorică a atenuat din intensitate existența mitului, totuși tendința țăranului român și nu numai, de a-l absolvi pe suveran de orice vină, convins că stăpânul lor era plin de intenții bune față de persoana lor, va alimenta în continuare imaginarul social și politic al românilor din Transilvania³.

Intrarea în război a României, fapt care s-a petrecut în 1916, păstrându-se continuitatea mitului „bunul împărat”, a fost interpretată, ca „noul nostru dușman” care a intrat în război „*în contra monarhiei noastre*”⁴.

Pare surprinzătoare, pentru mulți, atitudinea întregului Consistoriu episcopal ortodox din Arad, care s-a întrunit în ședința din 24 August (6 septembrie) 1916. La propunerea secretarului consistorial, Vasile Goldiș, s-a admis cu unanimitate întocmirea unui „Manifest de loialitate”⁵ care a fost trimis ministrului-președinte ungar Ștefan Tisza. Această declarație umilitoare a fost adresată clerului și credincioșilor săi în data de 18/31 august 1916, la patru zile după intrarea României în război⁶.

În oficiosul Mitropoliei Greco-catolice de la Blaj, „Unirea”, erau prezentate atitudinile unor politicieni ardeleni, de cel mai înalt rang, deputați în parlamentul de la Budapesta. Două momente caracterizează punctul acesta de vedere, motive de considerații sentimentale și de politică reală. Se scotea în evidență „iubirea de patrie, devotamentul pentru dinastie”, pentru împărăteasa Maria Tereza și marele ei fiu, Iosif al II-lea, care „au rupt lanțurile ce încătușa nația noastră și sub domnia acestora a căpătat primele raze de lumină. La tradițiile acestea culturale și politice se mai adaugă și gloria militară dobândită de grănicerii români din Ardeal și Banat, care sub steagurile habsburgice s-au distins prin fapte de arme nemuritoare, în curs de veacuri”. Era prezentată ca „o dezamăgire, ce lovitură pentru poporul nostru. Poporul român din Austro-Ungaria, însă, va păstra același devotament față de dinastie și patrie, probat

1 Andrei 2001, p. 216.

2 Din 2001, p. 213.

3 *Ibidem*, p. 214.

4 *Telegraful Român*, Sibiu, anul LXIV, 1916, nr. 85, p. 344.

5 *Biserica și Școala*, Arad, anul XL, 1916, nr. 35, p. 279.

6 Rusu Abrudeanu 1930, pp. 361–363.

de veacuri, cu aceeași sinceritate și dragoste ca în trecut. Căci instinctele populare și tradițiile nu se pot schimba de azi pe mâine. Dacă, însă, ne închipuim toate suferințele românismului habsburgic și dacă luăm în considerare toate faptele de mai sus, atunci nu putem concepe declarația de război a României și, tot mereu, trebuie să ne întrebăm: Cum a fost cu puțință așa ceva? Autorului acestei catastrofe, de bună-seamă, că-l va ajunge blestemul viitoarei generații român”⁷.

Înalți prelați ai ambelor biserici române în fruntea episcopilor cărora se aflau, cu numeroși reprezentanți din cler și mireni, s-au întrunit într-o mare „Manifestațiune a românilor din Ungaria” în care și-au manifestat sprijinul față de monarhia austro-ungară. În urma acestei întruniri s-a întocmit o declarație pe care au înaintat-o „domnului ministru prezident Ștefan Tisza” cu rugămintea ca, la rândul-i, s-o aducă la cunoștința Majestății Sale, împăratul și regele Carol⁸.

Articolul meu se oprește la o zonă mai restrânsă care cuprinde patru localități din partea superioară a Someșului Mare (Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi), acestea făcând parte din vestita Țară a Năsăudului din Transilvania.

În timpul Primului Război Mondial din Comitatul Bistrița-Năsăud au fost mobilizați un număr de 15.004 locuitori români, dintre care 2.926 locuitori (19,50% din locuitorii români mobilizați) și-au pierdut viața, 728 (4,85%) au rămas invalizi, iar 1.052 (7,01%) au fost răniți sau bolnavi. Dintre cei 2.926 locuitori care și-au pierdut viața, un număr de 1.478 locuitori (9,85% din locuitorii români mobilizați) au încetat din viață în timpul luptelor de pe front, 437 (2,91%) și-au pierdut viața în detenție, în pribegie, în urma bolilor contactate sau a rănilor primite, iar 1.011 au dispărut (6,73%)⁹.

Locuitorii români din localitățile Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi mobilizați pe front au luptat cu vitejie. Ei s-au numărat printre cei mai decorați locuitori români din comunele Comitatului Bistrița-Năsăud, cu 334 de decorații primite. Decorațiile primite au fost: „Crucea pentru Merit”, „Crucea Carol”, „Medalia de Aur”, „Medalia de Argint, clasele I și II” și „Medalia de Bronz”.

În cele ce urmează vom da publicității sub forma unor tabele pe locuitorii din cele patru localități.

7 *Unirea*, Blaj, anul XXVI, 1916, nr. 89, pp. 1–2.

8 *Telegraful Român*, Sibiu, anul LXV, 1917, nr. 9, p. 33; *Unirea*, Blaj, anul XXVI, 1917, nr. 8, pp. 1–2.

9 Bucur 2018, p. 171.

Șanț¹⁰

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				Crucea Carol
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	
1	Octavian Moisil	da	-	-	-	-
2	Pompei Grapini	-	-	-	-	da
3	Victor Grapini	-	-	-	-	da
4	Emil Grapini	-	-	-	-	da
5	Silvestru Moroza	da	-	-	-	-
6	Atanasiu Moroza	da	-	-	-	-
7	Grigore Grapini	da	-	-	-	-
8	Visarion Marte	da	-	-	-	-
9	Anton Marte	da	-	-	-	-
10	Foca Todosă	da	-	-	-	-
11	Constantin Todosă	da	-	-	-	-
12	Pantelimon Pătrășcan	-	-	-	-	da
13	Florian Cotu	da	-	-	-	-
14	Ștefan Filipoi	-	-	-	-	da
15	Iosif Popârțac	da	-	-	-	-
16	Popârțac Alexandru	da	-	-	-	-
17	Sevestian Moisil	-	-	da	-	-
18	Mirin Tascu	-	-	da	-	-
19	Nechita Marte	da	-	-	-	-
20	Cifor Olariu	-	da	-	-	da
21	Visarion Olariu	da	-	-	-	-
22	Toma Scripețiu	-	-	-	-	da
23	Dumitru Scripeți	da	-	-	-	-
24	Ion Cotu	da	-	-	-	-
25	Teofil Cotu	da	-	-	-	-
26	Nicolai Popârțac	-	-	-	-	da
27	George D. Cotu	-	-	-	-	da
28	Iosif Popârțac	da	-	-	-	-
29	Octavian Popârțac	da	-	-	-	-
30	Emanoil Pătrășcan	-	da	-	-	-
31	Dumitru Cotu	da	-	-	-	da
32	Luca Cotu	da	-	-	-	da

10 Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra, „Tablou nominal despre locuitorii români care au luat parte la războiul din anii 1914–1918, județul Năsăud, comuna Șanț”, ff. 24–29 (f.–v.) și 30 (f.).

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				Crucea Carol
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	
33	Avram Cotu	da	-	-	-	da
34	Mih. Cicsa	da	da	-	-	-
35	Filon Cicsa	da	-	-	-	-
36	Florian Cotu	da	-	-	-	-
37	Alexandru Danciu	da	-	-	-	-
38	Ion Pahone	da	-	-	-	-
39	Partene Luchi	da	-	-	-	-
40	Macedon Luchi	-	-	-	-	da
41	Ion Sucală	da	-	-	-	-
42	Macedon Sucală	da	-	-	-	-
43	Ilisie C. Pătrășcan	-	da	-	-	-
44	Pantelimon Frunză	-	-	-	-	da
45	Tudor Filipo	da	-	-	-	-
46	Grigore Pop Nistor	da	-	-	-	-
47	Ion Sidor Filipo	da	-	-	-	-
48	Florian D. Cotul	-	-	-	-	da
49	Iustin Pătrășcan	da	-	-	-	-
50	Solomon Filipo	da	-	-	-	-
51	Clement Filipo	da	-	-	-	-
52	Macedon Filipo	da	-	-	-	-
53	Ion O. Sas	da	-	-	-	-
54	Filip Mihai	da	-	-	-	-
55	Larion Șirlincan	-	-	-	-	da
56	Valer Sângeorzan	da	-	-	-	-
57	Grigore Șot	da	-	-	-	-
58	Octavian Pomohaciu	da	-	-	-	-
59	Ilie Pomohaciu	-	-	-	-	da
60	Petru Filipo	da	-	-	-	-
61	Florian Bindiu	-	-	-	-	da
62	Florian Sângeorzan	-	-	-	-	da
63	Onisim Sângeorzan	-	-	da	-	da
64	Lazar Șot	da	-	-	-	-
65	Ambrosiu Grapini	da	-	-	-	-
66	Florian Grapini	da	-	-	-	-
67	Ioachim Cotul	-	-	-	-	da
68	Pantelimon Pop	da	-	-	-	-
69	Alexandru Olariu	-	-	-	-	da
70	Octavian Olariu	-	-	-	-	da

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				Crucea Carol
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	
71	Florian Șteopanu	da	-	-	-	-
72	Vasile Tamaș	-	-	da	-	da
73	Ion Sas	-	-	da	-	-
74	Iacob Sas	da	-	-	-	-
75	Ioachim Sas	da	-	-	-	-
76	Vasile Sas	da	-	-	-	-
77	Artene Ilieș	da	-	-	-	da
78	Teofil Pătrășcan	-	-	-	-	da
79	Florian Căilean	-	-	-	-	da
80	Sever Moșil	da	-	-	-	-
81	Ștefan Pop	da	-	-	-	-
82	Avram Mihai	da	-	-	-	-
83	Timoteiu Câmpan	-	-	-	-	da
84	Scridon Câmpan	-	-	-	-	da
85	Florian Câmpan	-	-	-	-	da
86	Octavian Pop	-	-	-	-	da
87	Larion Pop	-	-	-	-	da
88	Vasile Cristea	da	-	-	-	-
89	Vasile Pătrășcan	da	-	-	-	da
90	George Iugan	da	-	-	-	da
91	Gherasim Timiș	da	-	-	-	-
92	Ambrosiu Mihai	-	-	-	-	da
93	Iosif Sfrângeu	-	da	-	-	-
94	Anton Șot	da	-	-	-	-
95	Foca Nistor	da	-	-	-	-
96	Alexandru Domide	-	-	-	-	da
97	Victor Mihai	-	-	da	-	da
98	Iacob Grapini	-	-	-	-	da
99	Timotei Grapini	-	da	-	-	da
100	Emanoil Olariu	da	-	-	-	-
101	Iustin Domide	da	-	-	-	-
102	Maxim Sângeorzan	-	-	-	-	da
103	Lazar Gușă	-	-	-	-	da
104	Victor Bolfă	-	-	-	-	da
105	Dumitru Șot	-	-	da	-	da
106	Macedon Gușă	da	-	-	-	-
107	Ioachim Gușă	-	-	-	-	da
108	Alexandru Nistor	da	-	-	-	-

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	Crucea Carol
109	Alexa Nistor	da	-	-	-	-
110	Partene Pop	da	-	-	-	-
111	Dănilă Sângeorzan	-	-	-	-	da
112	Lazar Sângeorzan	da	-	-	-	-
113	Simion Sasu	da	-	-	-	-
114	Domițian Sângeorzan	da	-	-	-	-
115	Ion Al. Sângeorzan	-	-	-	-	da
116	Samson Grapini	da	-	-	-	-
117	Lazar Domide	-	-	-	-	da
118	Toader Pătrășcan	-	-	da	-	-
119	Roman Pătrășcan	-	-	da	-	-
120	Teofil Grapini	-	-	da	-	da
121	Gavril S. Sângeorzan	-	-	-	-	da
122	Ștefan Todosă	da	-	-	-	-
123	Toader Scripeți	-	-	-	-	da
124	Alexandru Olariu	da	-	-	-	-
125	Atanasiu Olariu	da	-	-	-	-
126	Anton Breneș	-	-	-	-	da
127	Martjan Sasu	-	-	-	-	da
128	Sevestian Pop	-	da	-	-	-
129	Partene Moșil	-	-	-	-	da
130	Dumitru Șot	da	-	-	-	-
131	Sevestian G. Mihai	-	-	-	-	da
132	Corneliu Mihai	da	-	-	-	-
	TOTAL	75	7	10	-	54
132	TOTAL GENERAL		156			

Locuitorii din Șanț s-au numărat printre cei mai decorați locuitori români din comunele Comitatului Bistrița-Năsăud, cu 132 de locuitori decorați, ceea ce reprezintă 30,84% din totalul de 428 combatanți¹¹. Astfel, au fost decorați cu 75 medalii de Bronz, 7 de Argint clasa a II-a, 10 de Argint clasa I și 54 Crucea Carol. Totalul decorațiilor au fost de 156 care reprezintă 36,44% din totalul combatanților.

11 Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra, „Tablou nominal despre locuitorii români care au luat parte la războiul din anii 1914–1918, județul Năsăud, comuna Șanț”, f. 30 (f.).

Rodna¹²

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				Crucea Carol
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	
1	Dr. C. I. cavaler de Schotel (Năsăud)	-	-	-	da	-
2	Luca Anca	da	da	da	-	da
3	Nicolai Slăvoacă	-	da	da	da	-
4	Florian Alexandru	-	-	-	-	da
5	Florea Gușă	da	da	da	-	da
6	Simion Tăpălagă	da	-	-	-	da
7	Alexandru Bindiu	da	da	-	-	da
8	Alexandru Bodriheic	da	-	-	-	da
9	Simion Grapini	da	da	da	-	da
10	Nicolai Cozonac	da	da	da	-	da
11	Ion Șteopan	da	-	-	-	da
12	Iosif Cărdan	da	da	-	-	da
13	Gherasim Cotul	da	-	-	-	da
14	Ion Urs	da	-	-	-	da
15	Gherasim Luș	da	-	-	-	da
16	Nicolai Anca T.	-	da	da	-	da
17	Filip Hazbei	da	-	-	-	-
18	Nichita Bouțan	da	da	da	-	da
19	Larion Corma	da	-	-	-	da
20	Constantin Grapini	da	-	-	-	da
21	Alexandru Grapini	da	-	-	-	da
22	Donise Măgurean	da	da	da	-	da
23	Simion Cotu	da	-	-	-	-
24	Samson Pioraș	da	-	-	-	da
25	Florian V. Lupșai	da	da	da	da	da
26	Lazar Moroza	da	-	-	-	da
27	Alexandru Cozonac	da	-	-	-	-
28	Gherasim Domide	-	da	da	-	-
29	Ion Tăpălagă	da	da	-	-	da
30	Florin Bindiu S.	da	-	-	-	-
30	TOTAL	25	13	10	3	23
	TOTAL GENERAL			74		

12 Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra, „Tablou nominal despre locuitorii români care au luat parte la războiul din anii 1914–1918, județul Năsăud, comuna Rodna”, ff. 49-56 (f.-v).

Numărul celor decorați din Rodna a fost de 30 ceea ce reprezintă 7,28% din totalul de 412¹³ combatanți. Sau fost răsplătiți cu 25 medalii de Bronz, 13 de Argint clasa a II-a, 10 de Argint clasa I și 23 Crucea Carol, totalizând un număr de 74 de medalii care reprezintă 17,96% din total. Trebuie menționat că Dr. C. I. cavalier de Schotel (Năsăud) a fost decorat și cu Ordinul „Coroana României în grad de cavalier”.

Maieru¹⁴

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				
		Bronz	Argint II	Argint I	Aur	Crucea Carol
1	Vasile Căndale al lui Mihai	-	da	-	-	-
2	Traian Rus al lui Ioan	-	-	-	da	-
3	Toader Avram	-	da	da	-	-
4	Ioan C. Barna	-	-	-	da	-
5	Dumitru U.	-	da	-	-	-
6	Dămian Buia	-	-	da	-	-
7	Vasile Ciroaie a lui Sim.	-	da	da	-	-
8	Ioan Motofelea	-	-	da	-	-
9	Filip Cimuca	-	da	-	-	-
10	Adrian Cobzaș	-	da	da	-	-
11	Patriciu Groze	-	da	-	-	-
12	Ion Motofelea a lui Mihai	-	da	da	-	-
23	Anchidim Ureche al lui Mihai	-	-	da	-	-
14	Vasile Căndale a lui N.	-	da	da	-	-
15	Alesandru Coruț al lui Filip	-	da	da	-	-
16	Dumitru Coruț al lui Filip	-	da	-	-	-
	TOTAL	-	11	9	2	-
16	TOTAL GENERAL			22		

Dintr-un total de 611 *măiereni plecați pe front doar 16 au fost decorați, adică 2,62%. Decorațiile* primite au fost 11 de Argint clasa a II-a, 9 de argint clasa I și 2 de Aur, un total de 22 medalii ceea ce reprezintă 3,60%.

¹³ *Ibidem*, f. 56 (v.)

¹⁴ *Ibidem*, ff.167-177 (f.-v.) și 178 (f.).

Sângeorz-Băi¹⁵

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				
		Bronz	Argint II	Argint I	Merit	Crucea Carol
1	Jarda Leon	-	-	da	-	-
2	Lupșor Vasile	da	-	da	-	-
3	Sohoca Cosma	-	-	da	-	-
4	Algeorge Ion	-	da	-	-	-
5	Andresi Macedon	-	-	da	-	-
6	Petrașc Maxim	-	da	da	-	da
7	Buia Iovu	-	da	da	-	-
8	Oproe Gavrilă	da	da	da	-	da
9	Oanea Vasile	-	-	da	-	-
10	Sfrengeu Maxim	-	-	da	-	-
11	Calina Maxim	-	da	-	-	-
12	Sohorca Iustin	-	-	-	da	-
13	Cucu Ion	da	-	-	-	-
14	Pop Maxim	-	-	da	-	-
15	Jarda Varnava	da	da	da	-	da
16	Vălean Alexandru	-	da	-	-	-
17	Gagea George	-	da	-	-	-
18	Jarda Maxim	-	-	da	-	-
19	Lazar Anton	-	-	da	-	-
20	Algeorge Iacob	da	-	-	-	-
21	Gabor Ion	da	da	da	-	-
22	Hâruga George	-	da	-	-	-
23	Gagea Alexandru	da	da	da	-	da
24	Pop Alexandru	da	-	da	-	-
25	Niculai Maxim	da	-	-	-	-
26	Buia Alexandru	-	da	-	-	-
27	Dobzeu Flore	-	da	-	-	-
28	Vălean Macedon	-	da	-	-	-
29	Andresi Macedon	-	da	-	-	-
30	Mecicu Alexandru	-	da	-	-	-
31	Petrașc Vasile	-	da	-	-	-

15 Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra, „Tablou nominal despre locuitorii români care au luat parte la războiul din anii 1914–1918, județul Năsăud, comuna Sângeorz-Băi”, ff. 32-45 (f.-v.) și 46 (f.).

Nr. crt.	Numele și prenumele	Decorații (medalii) primite				
		Bronz	Argint II	Argint I	Merit	Crucea Carol
32	Cristurean Emanoil	da	da	da	-	-
33	Lupoe Costan	da	da	da	-	-
34	Varvari Grigore	da	-	da	-	-
35	Ciobotar Maxim	-	-	da	-	da
36	Răzvanță Maxim	da	-	-	-	-
37	Buia Maxim	da	-	-	-	-
38	Costan Solomon	-	da	-	-	-
39	Pop Alexandru	da	da	da	-	-
40	Gabor Ion	da	-	da	-	-
41	Jarda Maxim F.	da	da	da	-	-
42	Marica Petru	da	-	-	-	-
43	Lupoe Alexandru	da	da	-	-	-
44	Pop Maxim	da	-	da	-	-
45	Siminic Alexandru	da	da	da	-	-
46	Ciobotar Ion	da	-	da	-	-
47	Flore Solomon	da	-	-	-	-
48	Lupoe Ion	da	-	da	-	da
	TOTAL	24	24	27	1	6
48	TOTAL GENERAL			82		

Sângeorzenii au contribuit pe front cu un număr de 798 locuitori¹⁶, dintre care au fost decorați 48 de participanți care constituie un procent de 6,01%, ce au constatat în 24 medalii de Bronz, 24 Argint clasa a II-a, 27 Argint clasa I, 1 Cruce de Merit și 6 distincții Crucea Carol, totalizând un număr de 82 de medalii, adică 10,27%.

Locuitorii români din cele patru localități, ca și cei din întreaga Transilvanie, și-au făcut datoria față de statul de care aparțineau. Nu a fost vina lor pentru că s-au născut în Imperiul Austro-Ungar. Ei au luptat pentru împărat, nu pentru Ungaria. De aceea își merită cu prisosință titlul de a fi și eroi ai neamului românesc.

¹⁶ *Ibidem*, f. 46 (f.).

Bibliografie

- Andrei 2001 M. Andrei, „Românii ardeleni și împăratul. Avatarurile mitului „bunului împărat” – de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la perioada pașoptistă”, *Revista Bistriței*, XV, Bistrița, 2001, pp. 215–222.
- Bucur 2018 Al. Bucur, V. Mărculeț, „Participarea românilor din fostul județ Bistrița-Năsăud la Primul Război Mondial (1914–1918)”, *Revista Bistriței*, XXXII, Bistrița, 2018, pp. 241–245.
- Din 2001 P. Din, „Mitul „bunului împărat” în Transilvania sub Iosif al II-lea”, *Revista Bistriței*, XV, Bistrița, 2001, pp. 203–214.
- Rusu Abrudeanu 1930 I. Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat – fapte, documente și facsimile*, București, Cartea Românească, 1930.
- Arhivele Naționale Sibiu, Fond Astra, „Tablou nominal despre locuitorii români care au luat parte la războiul din anii 1914–1918, județul Năsăud, comuna Șanț, Rodna, Maieru și Sângeorz-Băi”.
- Biserica și Școala*, Arad, anul XL, 1916, nr. 35.
- Telegraful Român*, Sibiu, anul LXIV, 1916, nr. 85.
- Telegraful Român*, Sibiu, anul LXV, 1917, nr. 9.
- Unirea*, Blaj, anul XXVI, 1916, nr. 89.
- Unirea*, Blaj, anul XXVI, 1917, nr. 8.

În România Mare.

Prolegomene¹ pentru județul Bistrița-Năsăud

Dr. Adrian ONOFREIU

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud
al Arhivelor Naționale
adrianonofreiu@yahoo.com

Rezumat

Autorul prezintă o primă încercare de sinteză a istoriografiei referitoare la situația județului Bistrița-Năsăud în perioada interbelică (1918–1940).

Sunt prezentate la început lucrări de sinteză, dedicate anumitor domenii, începând de la introducerea în beneficiul larg al populației a cuceririlor tehnicii, de la curentul electric, telegraf-poștă, căi de comunicație și transporturi, la administrarea și exploatarea aurului verde, o însemnată bogăție a zonei. Apoi, radiografia trecutului celor două așezări importante ale județului, Bistrița și Năsăud și cercetarea din punct de vedere monografic a trecutului multor localități ale județului.

Pe de altă parte, s-a realizat — pentru prima dată la nivel național — o introspecție în trecutul celor două instituții importante, Prefectura, reprezentând administrația centrală și Consiliul Județean, pentru administrația locală.

La fel de productive au fost și studiile dedicate anumitor aspecte/segmente temporare din perioada interbelică. Și aici se constată o producție istoriografică consistentă, definită prin analiza începuturilor perioadei și finalizându-se prin sintezele documentare din perioada regelui Carol al II-lea (1938–1940) și cele fatidice, din vara anului 1940.

Cuvinte cheie

Județul Bistrița-Năsăud, perioada interbelică 1918–1940, sinteze documentare pe domenii, Bistrița, Năsăud, Prefectura, Consiliul Județean, studii ale segmentelor temporare.

1 Ansamblu de noțiuni preliminară aparținând unui domeniu științific; aici, aparținând subiectului; apud DEX 1998.

Greater Romania. Prolegomena to Bistrița-Năsăud County

Abstract

On the one hand, the author presents a first attempt to synthesize the historiography regarding the situation of Bistrița-Năsăud County during the Interwar period (1918–1940).

First of all, some syntheses, dedicated to certain fields, are presented: the conquests of technology for the benefit of the population, the electricity, the postal and telegraph services, the means of transport and communication, the exploitation of green gold, a significant wealth of the area. Then, the author offers the radiography of the past of two important localities of the county, Bistrița and Năsăud, and the monographic research of the past of many localities of the county.

On the other hand, for the first time at the national level, an introspection into the past of two important institutions was carried out: the Prefecture, representing the central administration, and the County Council, representing the local administration.

The studies dedicated to certain aspects / temporary segments from the interwar period were also productive. We can notice a consistent historiographical production, defined by the analysis of the beginning of the period and the documentary syntheses from the periods of King Charles II (1938–1940) and the fateful ones, from the summer of 1940.

Keywords

Bistrița-Năsăud County, Interwar period (1918–1940), documentary synthesis, Bistrița, Năsăud, Prefecture, County Council, studies on temporary segments.

Subiectul României Întregite / României Mari a suscit at interesul cercet arii istorice  nc a în perioada imediat ulterioară realiz arii acestui deziderat². A fost motivat acest demers de a tept arile mari ale tuturor românilor, „aduna i” pentru prima dată — pe baza principiului autodetermin arii — la un loc, într-un stat cu o pondere importantă în Europa acelor timpuri.

Spre sfârșitul perioadei de după al doilea război mondial rezultatul preocupărilor în domeniu s-a materializat în tomuri consistente³. Reluate în perioada postdecembristă, cercetările au dob ndit aceea i caracteristică a altor modele, determinate de „momente aniversare”⁴, subliniind „continuitatea” cu perioada atât de ingratt  a „socialismului”, când ele au fost institu ionalizate⁵.

2 Onofreiu 2011.

3 Deși tributare par ial constr ngerilor ideologice ale perioadei, sunt valoroase în principal prin ineditul materialului documentar utilizat, parte, din păcate, pierdut în tumultul evenimentelor din 1989; vezi, în principal: Mu at 1986–1988.

4 Vezi doar produc ia istoriografică dedicată centenarului Marelui Război (1914–1918), cu rezultate remarcabile  i pentru județul Bistrița-Năsăud: Onofreiu 2017c; Onofreiu 2017d; Onofreiu 2018b; sau realizării României Mari: Onofreiu 2018a.

5 Fără a ignora cu totul  i manifestarea lor în perioade anterioare, în domeniul cercetării istorice.

Aceleași trăsături se validează și în cazul județului Bistrița-Năsăud. Regăsim și aici, în primul rând, lucrări de sinteză, dedicate anumitor domenii, care includ o abordare consistentă a perioadei interbelice. Începând de la introducerea în beneficiul larg al populației a cuceririlor tehnicii, de la curentul electric⁶, telegraf-poștă⁷, căi de comunicație și transporturi⁸, la administrarea și exploatarea aurului verde, o însemnată bogăție a zonei⁹.

În alte registre, a fost radiografiat trecutul celor două așezări importante ale județului, Bistrița¹⁰ și Năsăud¹¹ și a fost cercetat din punct de vedere monografic trecutul multor localități ale județului.

Pe de altă parte, s-a realizat — cu titlu de pionierat la nivel național — o introspecție în trecutul celor două instituții importante, reprezentante ale administrației centrale¹² sau celei locale¹³.

Dacă realizările enumerate mai sus sunt definite prin trăsătura generalității, la fel de productive sunt și studiile dedicate anumitor aspecte/segmente temporare din perioada interbelică. Și aici constatăm o producție istoriografică consistentă, definită prin analiza începuturilor perioadei și finalizându-se prin sintezele documentare din perioada regelui Carol al II-lea (1938–1940).

Astfel, perioada „preluării imperiului”, cu toate avatarurile ei, a fost cercetată mai ales din punct de vedere documentar, constatându-se că procesul s-a făcut treptat de către noile autorități române și sub mandatul din partea lor, de a fi prezentată ca un transfer de autoritate către cei care deveniseră decidenți la nivel politic. De aceea, nu surprinde atitudinea — justificată ca *act al noilor organe de la guvernare* — de a interzice corespondența cu Budapesta, de a utiliza limba română în serviciul autorităților publice, însemnele naționale românești și inscripționarea în limba română a denumirilor lor, înlocuirea funcționarilor care nu acceptau noua ordine politică și instituțională. Și aceasta, fără a aștepta deciziile marilor puteri, de la sfârșitul conflagrației, care au venit târziu — pentru Transilvania abia în 1920 — și care au constat și recunoscut modificările *naturale*, determinate de evoluția evenimentelor.

6 *Electricitate și electrificare în județul Bistrița-Năsăud*, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 1997.

7 *Din istoricul telecomunicațiilor și poștei în județul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, Editura Răsunetul, 1998.

8 *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, Editura Mesagerul, 1999.

9 *Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, ediția a I-a, Bistrița, Editura Mesagerul, 2002.

10 Bâca 2014.

11 Monografia 2013.

12 Onofreiu 2014b.

13 Baci 2016.

Pe de altă parte, burocrăția și funcționarii aparatului de stat, cu legături și interese economice, de cultură și limbă cu Budapesta, au reacționat, cel puțin la început, extrem de negativ, refuzând să recunoască o stare de fapt creată de evenimente. De aceea, aceștia depun jurământul încă din *noiembrie 1918* față de Republica Maghiară — un concept concretizat în autoritatea Budapestei asupra lor, indiferent de regimul politic de acolo — nu recunosc noile autorități românești și continuă să corespundă cu superiorii ierarhici din ministerele de la Budapesta.

Prin selecția și publicarea documentelor s-a încercat și o *altă abordare* a transferului de la *secularismul*¹⁴ dominației unei etnii — bazată pe superioritatea poziționării în sistemul instituțional-politic — la principiile moderne, bazate pe realitățile demografice și constituirea statelor pe principii naționale.

Problema integrării sub varii aspecte — în primul rând, organizatoric/administrativ — într-un sistem unitar a suscitat cercetări cu valoare de sinteză¹⁵ ca și „decupaje” pentru anumite zone ale județului. Fie în cazul unor comunități locale¹⁶, fie al unor areale mai extinse, la nivelul plaselor¹⁷, documentele valorificate exprimă dorința românilor — majoritari aici — de a se ține cont de opțiunile lor, accesarea în funcții și ierarhii interzise lor până nu cu mult timp în urmă, ca și capacitatea de a „viețui” în continuare, alături de cei — deveniți minoritari — destin hărăzit de istorie. Toate documentele acestei teme arată capacitatea și dorința românilor de a se autoguverna, într-un stat care, în sfârșit, simțeau că trebuie să fie al lor și să le satisfacă dorințele înăbușite de-a lungul veacurilor, în credința că venise *și vremea lor*.

Tușee locale au fost surprinse și în abordarea unor probleme ale relației dintre cele două centre urbane, mereu în concurență pentru întâietatea poziției în cadrul comitatului/județului Bistrița-Năsăud/Năsăud, rezultat al evoluției istorice și, în credința că era, din nou, și „timpul” Năsăudului¹⁸.

Însă cele mai consistente studii dedicate temei sunt cele cu valoare de sinteză a evoluției în perioada analizată, sub aspect local. Pornind de la analiza situației județului în anul 1932, oglindită în raportul înaintat de prefect ministrului de Interne¹⁹, a fost documentată evoluția acestuia, pe perioade mai extinse temporar. Prima dintre acestea a fost realizată la nivel administrativ, pentru perioada primului deceniu postbelic.

14 „După sute de ani de apartenență la Ungaria — menționa tipograful bistrițean Gustav Zikeli — am devenit cetățeni români”; Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Gustav Zikeli*, d. 5, f. 47; Onofreiu 2008; Onofreiu 2010.

15 Onofreiu 2013d; Onofreiu 2014d; Bâca 2006a; Bâca 2011.

16 Onofreiu 2013c.

17 Onofreiu 2014c; Onofreiu 2015b.

18 Onofreiu 2014a; Onofreiu 2016; Onofreiu 2015a. Concurența dintre cele două entități pentru organizarea învățământului liceal românesc și la Bistrița. Onofreiu 2013a.

19 Onofreiu 2013b.

Documentele vorbesc despre faptul că instalarea noilor autorități române a cunoscut și aici un parcurs sinuos, de multe ori, fragmentat de cutumele din trecut. Până și românii invocau „mitul bunului împărat”, marcant pentru generațiile anterioare războiului, crescute și formate în acest ambient. Iar „preluarea imperiului” — formulă atât de familiară în epocă — s-a derulat cu multe animozități și asperități, definite de rezistența la schimbare, determinată de statutul incert al provinciei în primii anii post-conflict.

Dar, cu piedici și stimuli, cu atitudini, acțiuni/reacțiuni ale principalilor „actanți”, traseul spre integrarea în noul stat unitar român și-a urmat parcursul firesc/legic.

Au contribuit la aceasta, în primul rând, mecanismele impuse de autoritățile statului național unitar român în perioada imediat următoare, mai ales în domeniul administrației, „pilon” al transformărilor dorite și așteptate de românii majoritari. La aceste segmente s-a adăugat și parcursul societății românești interbelice din reședința județului, orașul Bistrița, ca și noile structuri administrative, introduse treptat, prin legi în acest domeniu.

Rezultatul pentru perioada de până la unificarea administrativă din 1925 s-a concretizat și pentru județul Bistrița-Năsăud în efortul de „acomodare” la noile realități. Influențată de reglementări legislative, evoluția s-a înscris pe traiectul general al integrării în statul unitar român.

De aceea, documentele relevă o parte din acest efort. Deși ele sunt prezentate *chronologic*, definesc câteva domenii importante.

În primul rând, în domeniul *administrativ*, cuprind rapoartele/sintezele unor instituții locale: Primăria orașului reședință a județului, Bistrița²⁰ și cele două structuri administrative locale, plasele Beșineu²¹ și Năsăud.

Dacă pentru toate cele trei entități administrative sunt comune elemente referitoare la situația administrativă, starea civilă, situația sanitară, sanitar-veterinară, economie, drumuri/căi de comunicație, industrie/brevete de meserii, fiecare dintre documente ne relevă și aspecte particulare, specifice fiecărei instituții care l-a elaborat.

În cazul Primăriei Bistrița, „raportul pe perioada 1 martie–1 octombrie 1920” consemnează, ca și „tușee” locale, „grevele” ucenicilor frizeri (14 august) și metalurgiști (septembrie), „în baza articolului de lege nr. XVIII/1884”, aplicarea „legii de evacuare” — determinată de criza locuințelor — neplata chirii pentru cazărțile proprietate

20 Document redactat *în limba germană*, spre deosebire de cel al Preturii Plasei Beșinu, redactat în limba română. De altfel, până în anul 1924 *protocoalele de ședințe ale comunității orășenești au fost scrise exclusiv în limba germană*, între 1924–1925 bilingv, și abia din anul 1926 numai în limba oficială a statului român.

21 Denumirea veche pentru localitatea de reședință, Viișoara.

orașului „de la începutul revoluției”, situația aplicării reformei agrare — prin sistemul arendărilor forțate.

În cazul raportului plasei Beșineu, decelăm atribuțiile principale ale acestei structuri administrative, mai bine structurate, referitoare la administrație, competențe administrative: edificări, alimentație publică, recrutări, colecte în scopuri caritabile, abonamente la publicații oficiale, încasarea taxelor și impozitelor comunale, județene și cele datorate statului, controlul administrației, acte de stare civilă, starea sanitară, situația economică: industrie, agricultură, comerț, starea social-culturală, aplicarea reformei agrare/arendările forțate, protecția socială, poliția rurală-exercitată prin paza de noapte a locuitorilor, comerț și aplicarea contravențiilor pentru delictive silvice și a celei referitoare la paza „câmpului”.

Raportul plasei Năsăud relevă, ca și trăsătură generală, faptul că „administrația generală tot suferă de urmările războiului, de lipsa personalului suficient și corespunzător”, acuză atitudinea secretarilor comunali, care „se uită mai tare după lucrurile particulare, decât după rezolvarea agendelor oficioase”, presiunea „lucrărilor oficioase”, presiunea „urgitărilor nenumărate”, moralitatea „afectată în urma războiului, folosința banilor publici „pentru trebuințe private, cum ar fi case de împrumut, din care se ridică sume de bani, *fără nici un document, când au lipsă de bani*”, dorința de „a schimba corporațiunile”, lipsa podurilor pentru căile de comunicație, fapt determinant în starea rea a comunicației pe drumul județean Salva–Năsăud, „încât comunicațiunea, chiar cu povară, în timpuri ploioase, e imposibilă”, iar pe drumul de stat Beclean–Moisei, între Salva–Fiad, „comunicațiunea este împreunată în cel mai mare grad”.

Sinteza situației județului, cuprinsă în raportul inspectorului general administrativ Ștefan Cucerva relevă o situație relativ bună, expresie a „autorității” care a elaborat documentul, cât și a necesității elaborării unui act oficial „pe linia” celor care guvernau.

Memoriul notarilor comunali — elaborat în numele Reuniunii Centrale a Notarilor și Sub-notarilor comunali din Transilvania — și asumat de funcționarii din județul Bistrița–Năsăud — revendica perpetuarea autonomiei administrative, păstrarea funcției notarului comunal, organizarea comunelor rurale „numai dacă au mijloace pentru administrare”, iar dacă nu, organizarea în „centre de populație pentru susținerea undei administrații cercuale”, precizarea atribuțiilor jandarmeriei rurale și, în final, lărgirea atribuțiilor notarului comunal, funcție care urma să fie scoasă de sub influența factorilor politici.

Sinteza a fost completată de prezentarea situației din domeniul agricol, a învățământului și a situației căilor de comunicații. Peste tot, o imagine de ansamblu a integrării și a județului Bistrița–Năsăud în statutul României Mari²².

22 Onofreiu 2017a.

O altă realizare, datorată undei instituții de referință — Agenția din Bistrița a Băncii Naționale a României — cuprinde analiza cvasi-generală a județului, pentru intervalul temporar 1932–1937. Cu atât mai interesant este materialul elaborat, cu cât scoate în evidență sobrietatea, consistența și echilibrul, specifice acestei instituții în consemnarea unor date din trecut.

Sunt surprinse astfel date generale privind varii domenii, considerate importante pentru conturarea unei imagini a evoluției economice a județului Năsăud în perioada amintită.

Informația este structurată în 7 capitole și prezintă domeniile mari care au intrat în atenția instituției bancare, constituite — potrivit modului de redactare — ca răspunsuri la un chestionar elaborat la nivel central.

În primul capitol sunt prezentate date generale privind *întinderea teritorială și descrierea fizică*; al doilea capitol, *prezintă o interpretare — bazată pe datele statistice ale Recensământului din 1930 — a structurii populației*, din care reținem că, din punct de vedere etnic, proporția era de 68,77% români și 31,23% străini, iar din punct de vedere ocupațional, 70,63% agricultori și 29,37% alte profesioni. Am reținut aceste cifre fiindcă ele vor defini întregul conținut al materialului, în capitolele ce urmează.

Cel mai consistent capitol este al III-lea, dedicat *situației economice*. Desprindem de aici, în primul rând, *structura proprietății funciare*, în care predomină *mica proprietate* (33.206 proprietăți, în suprafață de până la 10 ha), urmată de cea mijlocie (4.643 proprietăți) și cea mare (79 proprietăți). Alături de acestea, în urma Reformei Agrare de după Primul Război Mondial, au mai primit pământ un număr de 3.420 țărani și s-au cumpărat 1.015 loturi de pământ. Caracteristica principală a fost aceea că întreaga proprietate era fărâmițată, din cauza vânzării și a divizării, prin moștenire; considerații interesante cuprind și referirile la prețul pământului și valoarea de impozitare a acestuia.

În continuare, considerațiile privind agricultura arătau că principalele culturi erau grâul și porumbul, cu o medie a recoltei la hectar de 700 kg pentru prima cultură și 1.000 kg, pentru a doua; nu exista o cultură intensivă și științifică a pământului, din cauza faptului că nu exista marea proprietate — cerință mereu actuală și mereu nerealizată, în evoluția după Primul Război Mondial! Alte caracteristici arătau că integral producția era destinată consumului intern și se simțea necesitatea egalizării între prețurile produselor agricole și cele industriale. Sunt analizate în continuare situația: *grădinilor de zarzavat, livezile de pomi fructiferi, vița de vie, plantele industriale, păduri, pășuni și creșterea vitelor, lacuri, bălți, râuri și gârle, minele, alte izvoare de bogății ale solului și subsolului, industria, meșteșugurile, comerțul, căile de comunicație*, toate cu consistente reprezentări grafice, tabelare sau aprecieri comparative.

Capitolul IV, dedicat problemelor *de capital și credit*, prezintă activitatea bancară — care avea ca și caracteristică a unităților admise la reescont și fără reescont la Banca Națională trăsătura de satisfăcător, iar sistemul *cooperației de credit, producție și consum* satisfăcea în bună măsură necesitățile populației.

Capitolul VI prezintă considerații aparte asupra *finanțelor publice locale*, cu analiza în domeniu privind impozitele către stat (directe și indirecte), către județ, către comune și care rezulta în principal, din *impozitul agricol, comercial și pe salarii*.

Interesante sunt considerațiile din capitolul VII, dedicat *standardului de viață*. Analiza prin prisma instituției bancare a acestui complex de trăsături scoate în evidență trăsături aparte, concretizate în diferența uriașă dintre condițiile de trai dintre mediul urban/oraș și mediul rural/sat, diferențe între locuitorii din zona terenurilor fertile ale județului — sași și cei din zonele mai puțin favorabile/montane — români. Primii mănâncă în mod obișnuit pâine, ca aliment de bază, cei din urmă, lapte și mămăligă; până și o atitudine mentală determinată de rigorile vieții religioase — postul — este văzut doar ca o formă de economie pentru mediul rural, și nu neapărat ca o expresie a manifestării sentimentului religios. Interesantă este și analiza rentabilității unei gospodării țărănești mijlocii — 10 ha — care asigura, prin utilizarea exclusivă a forței de muncă proprii, doar menținerea la nivelul de subzistență, ceea ce determina și caracteristica principală a nivelului de trai în mediul rural.

Ultimul capitol, VIII, prezintă sintetic, *activitatea sediului din Bistrița*, enumerând date referitoare la scont, conversiune, efecte în suferință, împrumuturi pe gaj de titluri, cupoane și titluri plătite, contencios, viramente, recipise de valoare, mișcarea casei și operațiuni de devize.

În concluzie, o analiză obiectivă, bazată pe funcțiile și rolul instituției care a realizat-o în societate, o radiografie orizontală și transversală a societății din județul Năsăud pe un ciclu de 5 ani, în perioada 1932–1937. Aceasta aduce un plus de informație despre modul de viață, privit din punct de vedere economico-financiar, iar considerațiile personale ale autorilor ne arată nebănuite subtilități în interpretarea unor fenomene care am fi tentați să credem că pot fi numai apanajul istoricilor de profesie.

O constantă a tuturor capitolelor analizate este dată de trăsătura generală a perioadei în care a fost conceput materialul și se concretizează într-o ușoară atitudine de pro-românism, de conștientizare și asumare a necesității *românizării vieții economico-sociale, financiare, bancare*, de limitare a accederii „străinilor” în viața publică și mediul economic privat, în oricare din domeniile acestora²³.

Două au fost direcțiile pentru întreaga perioadă interbelică. Prima, datorată „abordării” triumfaliste a regimului instaurat de Carol II în anul 1930, se dorea o sinteză a evoluției țării în cei douăzeci de ani de la unire. La nivelul entităților administrative locale, aceste preocupări s-au materializat în redactarea de monografii, cu accent pe aspectele dezvoltării economico-sociale. De asemenea au fost publicate numeroase articole în presa din epocă, care încercau să surprindă aspecte definitorii ale evoluției pe plan local.

23 Onofreiu 2009.

Cu atât mai importante apar răspunsurile autorităților de la nivelul județului Năsăud la chestionarul cuprins în punctele ordinului telegrafic trimise prefecturii de către Ministerul de Interne la data de 5 decembrie 1939. Deși condiționa răspunsul de un timp extrem de scurt pentru documentare — pentru realitățile de atunci, 3 zile! — autoritățile de la nivelul județului și-au mobilizat energiile și au elaborat răspunsuri în cunoștință de cauză, fiecare în domeniul specific de activitate.

Sunt prezentate astfel principalele realizări ale perioadei 1918–1939, în domeniile importante de activitate: economic, culte, școală, muncă și ocrotiri sociale, sănătate, cooperatie, drumuri, administrație, justiție. Ele s-au canalizat și încheșat pe baza răspunsurilor primite pe scară ierarhică și ca nivel de subordonare, de la nivelul unor primării locale — care nu aveau de raportat nici o realizare în cei 20 de ani pe care trebuiau să-i definească! — până la instituții care gestionau un anumit domeniu, la scara județului.

Deși impregnate de o ușoară coloratură propagandistică — specifică și caracteristică de altfel în epocă! — rapoartele surprind *sinteza* dezvoltării județului pentru perioada interbelică, la nivelul datelor oficiale ale autorităților, constituindu-se într-un bun instrument de lucru pentru a defini perioada și realizările sale — așa cum au fost percepute la nivel oficial²⁴.

Ca final al perioadei analizate, ca și în viața cotidiană, și aici, „mersul lumii” a schimbat din nou relațiile interetnice, fapt argumentat prin contribuții documentare incluse în studii recente. A fost determinant în acest proces ascensiunea extremei drepte în Germania. O dată cu instalarea lui Hitler în calitate de *Führer*, s-a schimbat și atitudinea etnicilor germani din Transilvania. Treptat, au aderat la mișcarea național-socialistă și și-au constituit structuri proprii, cu legături ancorate în cercurile de decizie de la Berlin.

Se părea că timpul lucra în favoarea acestui curent. Însă, anul 1940 a determinat schimbări radicale. În primul rând, nord-vestul Transilvaniei a fost cedat — urmare a celui de la doilea arbitraj/diktat de la Viena, din 30 august 1940 — Ungariei horthyste. Reacția populației din acest teritoriu a cunoscut manifestări deosebite. Dacă beneficiarii direcți, maghiarii, s-au pregătit pentru „revenire” și aici, germanii și românii au încercat, fiecare de pe poziții aparte, să-și asigure existența viitoare în condiții cât mai favorabile.

În acest context, primele zile din septembrie 1940 au înregistrat acțiuni intense. Pe de o parte, sașii au încercat să obțină un statut aparte, care să le păstreze legătura cu germanii din patria de origine. Pe de altă parte, oameni politici români sau maghiari au depus eforturi în direcția „atenuării” consecințelor arbitrajului, evident, de pe poziții diametral opuse.

24 Onofreiu 2007. Aceleași caracteristici sunt cuprinse în documentele Primăriei orașului Năsăud; vezi Onofreiu 2017b.

Din partea fostului județ Năsăud inițiativa lui Victor Moldovan — în subconștient, încă om politic — a urmărit salvagardarea apartenenței la România a entității administrative în care/și pentru care activase întreaga perioadă interbelică. Ea s-a concretizat prin contactarea fostului senator maghiar din perioada interbelică, E. Gyárfás, în ideea unui schimb de teritoriu și populație, eludând sau modificând decizia de la Viena. În acest context, Victor Moldovan propunea ca partea românească a județului Năsăud să rămână României, în schimbul „pătrunderi adânci” a maghiarilor în „intrândul secuiesc” (zona județului Târnava Mică). Inițiativa nu a avut sorti de izbândă, deoarece noua graniță fusese trasată definitiv la Viena²⁵.

A doua direcție a fost cea a acțiunii reprezentanților etniei germane. Ea s-a concretizat prin demersuri ale sașilor bistrițeni, reprezentați de Fritz Holtzträger — stabilit în timp la Sibiu — sprijinit de führerul local, Robert Clemens. Esența demersurilor celor doi a fost, în primul rând, de a stopa proiectata acțiune de evacuare a populației din acest teritoriu în Germania — ceea ce le-a succedat — și apoi, de a obține un statut aparte în cadrul noului stat maghiar, voit „extins” în granițele lui medievale. Al doilea obiectiv a fost realizat doar parțial, deoarece etnicii germani din teritoriul transilvănean cedat au obținut — din punct de vedere organizatoric — doar apartenența la zona de influență politico-administrativă gestionată de Ungaria hortystă²⁶.

A urmat „tăvălugul” celui de al doilea război mondial, din care a rămas doar ... trecutul, asumat și în spațiul actualului județ Bistrița-Năsăud, pe care ne-am străduit să-l prezentăm în sinteza dedicată perioadei interbelice.

Bibliografie

- Baciu 2016 Octavian Baciu, Adrian Onofreiu, Iosif Redl, *Consiliul Județean Bistrița-Năsăud 1925-2016*, Bistrița, Editura Charmides, 2016.
- Băca 2006 Ioan Băca, Adrian Onofreiu, „Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, XX, Bistrița, 2006, pp. 340–371.
- Băca 2011 Ioan Băca, Adrian Onofreiu, „Modele comparative de organizare administrativ-teritorială și instituțională a județului Bistrița-Năsăud”, în *Studii și cercetări etnoculturale*, 16, Bistrița, 2011, pp. 451–476.
- Băca 2014 Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *Bistrița 750. Coordonate geografice și istorice*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014.
- Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, Editura Mesagerul, 1999.
- Darlaczi 2014 Timea Darlaczi, Adrian Onofreiu, „Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940”, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, serie nouă, nr. III (VII), Târgu-Mureș, 2014, pp. 226–240.

²⁵ Darlaczi 2014.

²⁶ *Ibidem*, doc. 1, pp. 229–232; Darlaczi 2015. Pe larg, vezi și Onofreiu 2020.

- Darlaczi 2015 Timea Darlaczi, Adrian Onofreiu, „Realități din Transilvania după 30 august 1940. Contribuții documentare”, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, serie nouă, nr. V (VIII), 2015, pp. 318–339.
- DEX 1998 *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998, p. 857.
- Din istoricul telecomunicațiilor și poștei în județul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, Editura Răsunetul, 1998.
- Electricitate și electrificare în județul Bistrița-Năsăud*, Târgu-Mureș, Editura Tipomur, 1997.
- Monografia 2009 *Monografia orașului Năsăud (1245-2008)*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2009.
- Monografia 2013 *Monografia orașului Năsăud (1245-2008)*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2013.
- Mușat 1986–1988 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marca Unire*, vol. II, partea I: 1918-1933; vol. II, partea II: noiembrie 1933–septembrie 1940, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 1988.
- Onofreiu 2007 Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938”, în *Revista Bistriței*, XXI/2, istorie, Bistrița, 2007, pp. 145–172.
- Onofreiu 2008 Adrian Onofreiu, „1918 – o lume în schimbare”, în *Revista Bistriței*, XXII, 2008, pp. 349–363.
- Onofreiu 2009 Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932-1937”, în *Revista Bistriței*, XXVIII, Bistrița, 2009, pp. 153–188.
- Onofreiu 2010 Adrian Onofreiu, „Mărturiile Documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918”, în *Revista Bistriței*, XXIV, 2010, pp. 431–441.
- Onofreiu 2011 Adrian Onofreiu, „Bistrița-încercări monografice după 1918”, în *Revista Bistriței*, XXV, Bistrița 2011, pp. 245–257.
- Onofreiu 2013a Adrian Onofreiu, „Aspecte — nu numai-legislative (1918–1940)”, în *Monografia Colegiului Național „George Coșbuc” din Năsăud la 150 de ani de istorie (1863-2013)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2013, pp. 65–91.
- Onofreiu 2013b Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind situația județului Năsăud în perioada interbelică. Anul 1932”, în *Revista Bistriței*, XXVII, Bistrița, 2013, pp. 239–266.
- Onofreiu 2013c Adrian Onofreiu, „Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919 referitor la noua organizare administrativă”, în *Astra Năsăudeană*, serie nouă, anul I (VIII), nr. 2 (28), decembrie 2013, pp. 72–78.
- Onofreiu 2013d Adrian Onofreiu, „Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921”, în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, serie nouă, nr. II (VI), Târgu-Mureș, 2013, pp. 185-214.
- Onofreiu 2014a Adrian Onofreiu, „Memoriu privind scutirea de la expropriere a pădurilor grănicerești în anul 1921”, în *Astra Năsăudeană*, anul II (IX), nr. 3 (29), mai-iunie 2014, pp. 63–70.

- Onofreiu 2014b Adrian Onofreiu, Ana-Maria Băndean, *Prefecții județului Bistrița-Năsăud (1919-1950; 1990-2014). Ipostaze, imagini, mărturii*, Bistrița, Editura Charmides, 2014.
- Onofreiu 2014c Adrian Onofreiu, „Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Rodna”, în *Cetatea Rodnei*, XI, nr. 22, Rodna, aprilie 2014, pp. 5–9.
- Onofreiu 2014d Adrian Onofreiu, „Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, XXVIII, Bistrița, 2014, pp. 299–331.
- Onofreiu 2015a Adrian Onofreiu, „Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1938 și demersurile pentru păstrarea Direcției Silvice la Năsăud”, în *Astra Năsăudeană*, serie nouă, III, (X), nr. 6 (32), decembrie 2015, pp. 42–49.
- Onofreiu 2015b Adrian Onofreiu, „Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Bârgău”, în *Anuarul Bârgăuan*, anul V, nr. 5, 2015 pp. 108–112.
- Onofreiu 2016 Adrian Onofreiu, „Petiționarism năsăudean. Anul 1927 – construirea unui spital în Năsăud”, în *Astra Năsăudeană*, serie nouă, anul IV (XI), nr. 7 (33), iunie 2016, pp. 90–97.
- Onofreiu 2017a Adrian Onofreiu, „În România Mare. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, XXX–XXXI, Bistrița, 2016–2017, pp. 208–236.
- Onofreiu 2017b Adrian Onofreiu, „Năsăudul în perioada interbelică. Sinteze documentare”, în *Astra Năsăudeană*, serie nouă, anul V (XII), nr. 9 (35), Năsăud, iunie 2017, pp. 42–49.
- Onofreiu 2017c Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin (editori), *Războiul din spațele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la comitatul Bistrița-Năsăud*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.
- Onofreiu 2017d Adrian Onofreiu (editor), *Victor Rusu (1872-1918). Destinul unui ofițer uitat*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.
- Onofreiu 2018a Adrian Onofreiu, Ioan Pinteș, Cornelia Vlașin (coord.), *Anul 1918 în județul Bistrița-Năsăud. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018.
- Onofreiu 2018b Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin (coord.), *Chipuri din Marele Război. Viața în imagini a combatanților din Bistrița-Năsăud*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018.
- Onofreiu 2020 Adrian Onofreiu, „Români „versus/conviețuire” sași la Bistrița în perioada interbelică”, în *Acta Marisiensis*, Seria Historia, 2/2020, Târgu-Mureș, pp. 107–134.
- Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, ediția a II-a, Bistrița, Editura Mesagerul, 2005.
- Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Gustav Zikeli*, d. 5, f. 47.

Un ardelean în Vechiul Regat: Iuliu Moisil (1859–1947) – considerații asupra activității de la Slatina

Lavinia MOLDOVAN

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
lavi77pm@gmail.com

Rezumat

Născut în 1859 la Năsăud, Iuliu Moisil, mezinul familiei vicarului Grigore Moisil, va deveni unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai României de la sfârșitul secolului XIX–începutul secolului XX, remarcându-se printr-o bogată activitate în plan educațional, social, național și cultural. Articolul de față se oprește, peț de o clipă, asupra începuturilor activității sale de la Slatina, o perioadă de formare care dezvăluie potențialul creator al lui Iuliu Moisil, unul dintre întemeietorii Muzeului Grăniceresc Năsăudean, aflat în acest an la ceas aniversar. Un episod care, pe baza documentelor de arhivă, scoate la lumină un moment de destin marcat de decizia de trăi și activa în Vechiul Regat precum și aspecte din activitatea lui Iuliu Moisil, în primul deceniu al carierei sale profesionale.

Cuvinte cheie

Iuliu Moisil, intelectual, jurnal, educație, valori culturale, emancipare națională.

A transylvanian in the Old Kingdom: Iuliu Moisil (1859–1947) — consideration on Slatina's activity

Abstract

Born in 1859 in Năsăud, Iuliu Moisil, the youngest son of vicar Grigore Moisil, will become one of the most important intellectuals of Romania at the end of the 19th century–the beginning of the 20th century, distinguished by a rich educational, social, national and cultural activity. This article stops, for a moment, on the beginnings of his activity in Slatina, a training period that reveals the creative potential of Iuliu Moisil, one of the founders of the Năsăud Border Museum, which is celebrating its anniversary this year. An episode that, based on archival documents, brings to light a moment of destiny marked by the decision to live and work in the Old Kingdom as well as aspects of Iuliu Moisil's activity in the first decade of his professional career.

Keywords

Iuliu Moisil, intellectual, diary, education, cultural values, national emancipation.

Am lăsat actorii, evenimentele ... să se nareze, să se mărturisească singure, în credințele lor, în intențiile, în textele, în limbajul lor, declara istoricul David Prodan, citat de Alexandru Zub într-unul din numeroasele articole scrise de-a lungul vremii în revista *Convorbiri literare*¹. Deși procedeul poate lăsa impresia de supradocumentare, istoricul considera că aceasta este cea mai potrivită metodologie istorică pentru a sugera *imaginea densă ... atmosfera, spiritul în care s-au desfășurat evenimentele*².

Încercarea de a realiza un demers restitativ al vieții și activității lui Iuliu Moșil, privit din perspectiva istoriei culturale, dar neignorând mijloacele și terminologia specifică unor domenii conexe precum filosofia, sociologia sau istoria intelectualității, rememorarea și reactualizarea evenimentelor care și-au pus amprenta asupra desăvârșirii formării sale ca intelectual activ și creator de valori culturale, se oprește, preț de o clipă, asupra episodului Slatina. Un episod care marchează *deprovincializarea*³ lui Iuliu Moșil, moment de destin marcat de decizia de a trăi și activa în Vechiul Regat.

În proporție covârșitoare, informațiile analizate și sintetizate în acest articol provin din documentele de arhivă, din jurnalele, memoriile, fotografiile, articolele de presă și corespondența păstrată în *Colecția personală Iuliu G. Moșil, academician 1812–1948*, aflată la Arhivele Naționale-filiala Bistrița-Năsăud⁴.

Sursă extrem de bogată, care oferă înregistrări zilnice ale evenimentelor, sentimentelor și gândurilor sale, jurnalele lui Iuliu Moșil pot fi considerate adevărate artefacte culturale, *o arhivă prin care se situează pe sine în istorie*⁵. Scrise aproape fără întrerupere, de la vârsta de 19 ani și până la sfârșitul vieții, așadar din 1878 până în 1947⁶, rândurile referitoare la cei opt ani de zile petrecuți la Slatina, așternute de Iuliu Moșil cu extrem de multă atenție la detalii și context, înregistrează cronologic evenimentele prin care trece⁷ accentuând, în funcție de moment și experiența zilei, fie faptul-eveniment, relațiile sociale și instituționale, fie stări de spirit, stări sufletești sau gândurile stârnite de întâmplările zilei. Informațiile, deși nu atât de generoase ca în perioadele următoare, oferă detalii despre familiile și persoanele cu care intră în contact sau sunt descrieri cu

1 Zub 1979a, p. 14.

2 *Ibidem*.

3 Filipovici 2015.

4 Până la acest moment nu avem cunoștință despre vreo cercetare sistematică care să fi vizat acest subiect.

5 Paperno 2004.

6 Însemnările apar, de regulă, sub forma jurnalului propriu-zis, alteleori, din cauza contextelor deosebite, apar doar însemnări scurte care se regăsesc pe hârtii separate, cum este cazul însemnărilor din perioada primei conflagrații mondiale.

7 Dacă se întâmplă ca notele să nu fie zilnice, autorul revine ulterior și completează firul întrerupt al narațiunii.

caracter general, însă minuțios verificate prin diverse surse, referitoare la istoria și oame-
nii locului. Împreună permit creionarea contextului social și intelectual în care Moisi
debutează în calitatea sa de intelectual public, oferind celor interesați posibilitatea sur-
prinderii acelor aspecte esențiale care au stat la baza formării personalității sale ca om
dar și ca activist în plan cultural ori militant pentru cauza națională.

Scris din convingerea că fiecare dintre oameni are datoria de a lăsa informații
referitoare la perioada pe care o trăiește pentru a oferi un model de conduită generațiilor
următoare, jurnalul lui Moisi joacă, ulterior, și rolul de declanșator al memoriei. O serie
de însemnări scrise la Slatina vor fi utilizate ca fond pentru articolele tematice redactate
sau ca material documentar în încercările de a realiza o biografie a familiei sale (inițiativă
pe care, din păcate, nu a dus-o la bun sfârșit). Însă paginile cu caracter memorialistic,
scrise la aproape jumătate de veac distanță, având în minte un public cititor căruia Moisi
i se adresează — nu la fel de spontan, natural și imparțial — întregesc scriitura jurnalelor,
dând o interpretare personală evenimentelor parcurse, oferind explicații, analizând
caractere, oameni, împrejurări, contexte. Scopul paginilor cu caracter memorialistic,
redactate în preajma deceniului patru al secolului XX de către Iuliu Moisi, poate fi cel
descriș de dr. Jill Ker Conway în lucrarea *When memory speaks — Exploring the art
of autobiography*⁸ care afirmă că forța motrice din spatele autobiografiei este aceea că:
„[e]very autobiographer wants to persuade others to learn from him or his life ... to
convince their readers to take up some important cause...be aware of particular hazards,
develop a new moral sense.” („fiecare autobiograf vrea să-i convingă pe alții să învețe de
la el sau din viața lui ... să convingă cititorii lor să participe la o cauză importantă ... să fie
conștienți de riscurile deosebite, să dezvolte un nou sens moral.”).

Evident că aceste construcții verbale, care sunt jurnalele și memoriile lăsate poste-
rității de Iuliu Moisi, ajută la construirea sinelui, însă trebuie selectate, analizate și
integrate cu precauție într-un demers monografic, ținând cont de particular, de modul
personal în care Moisi (re)memorează date, evenimente, fapte, idei, trecându-le prin
filtrul personal. Însă pentru surprinderea aspectelor esențiale în reconstituirea vieții și
activității culturale a lui Iuliu Moisi suntem datori să *coborâm în fapte, decelându-le ca-
uzația, subliniindu-le înțelesul adânc, explicându-le și restituindu-le*⁹, cu cât mai multă
obiectivitate posibilă, evitând orice distorsionare provocată de propriile noastre filtre
cauzate de contextul istoric și social actual sau, pur și simplu, de trecerea timpului.

8 Conway 1999, pp. 3–18.

9 Zub 1979b, p. 12.

1. Venirea la Slatina.

Căsătoria și rolul noii sale familii în evoluția profesională

Explorând lumea slătineană a sfârșitului de secol XIX cu scrisul, în preambulul părții jurnalului referitor la perioada cuprinsă între octombrie 1886–februarie 1894, apar o serie de însemnări cu caracter personal ce descriu eforturile tânărului Moisil, întors de pe băncile universității vieneze, de a-și căuta singur un rost, în ciuda faptului că nu avea încă o diplomă de absolvire. Motivul? Dorința de a-și întemeia o familie alături de Anna Emilia Othilda Schwennhagen, fiica unui arhitect german, de religie protestantă. Urmărind propriile mărturisiri făcute jurnalului¹⁰, odată ajuns în pragul unei decizii majore de viață, putem identifica factorii care l-au determinat pe tânărul Moisil să ia hotărârea revenirii în țară, după șase ani petrecuți la Viena, și de a nu rămâne la Năsăud, alături de familie, în favoarea unei cariere în Vechiului Regat: dorința de a legaliza legătura cu Othilda, de a depăși greutățile financiare și eventualele piedici care ar fi putut apărea din partea familiei în acest sens.

Se adaugă la toate acestea eșecurile înregistrate în demersurile făcute în 1885, în încercarea de a obține o serie de burse de continuare a studiilor, atunci când adresează un memoriu Ministerului Agriculturii, Industriei și Domeniilor din București și unul arhiepiscopului Ioan Vancea de la Blaj.

Profitând de organizarea unui congres al studenților români care urma să se desfășoare la Bârlad, alături de prietenul și colegul de școală de la Năsăud, Solomon Haliță, în toamna anului 1886 revine acasă și pleacă, prin Bucovina, spre București. Mărturie a acestei călătorii, în care descrie extrem de amănunțit traseul parcurs, oferind extrem de multe detalii despre orașele în care poposește (despre Iașul anului 1886, vizita la Petre Poni și scurta întâlnire cu Mihai Eminescu pe care îl zărește trecând pe o stradă *mergând cu privirea în pământ, fluturându-și pletele negre și mari și clătînându-se într-un fel de ritm*¹¹),

Imaginea 1. Luliu Moisil la 1886, ANBN, *Colecția personală Luliu G. Moisil, Academician 1812–1948, Pachet XXVII, Dosar 120*

¹⁰ În perioada ultimilor ani de studenție și în 1886, jurnalul este cel mai apropiat confident căruia îi descrie emoțiile și viața sa interioară.

¹¹ Moisil Pachet XXXIX, Dosar 187.

găsim în paginile scrise în 1932 pentru o conferință susținută la Năsăud și Sângeorz-Băi. Sunt peste 30 de pagini care oferă un tablou extrem de bine conturat al orașelor pe care le-a traversat, al oamenilor locului, al monumentelor de arhitectură locală, al străzilor și magazinelor, oferindu-ne o perspectivă asupra ritmului vieții cotidiene de la aceea vreme.

Bucureștiul îi lasă o impresie plăcută, fapt evidențiat prin descrierea plină de farmec și prin insistența dovedită în menționarea tuturor denumirilor străzilor pe unde trece și a obiceiurilor întâlnite. Este momentul în care îi cunoaște pe cei doi oameni de stat care vor deveni susținătorii și protectorii săi de mai târziu, dr. C. I. Istrati și Spiru Haret, doi dintre miniștrii Instrucțiunii Publice și Cultelor ai României Moderne.

Avându-i alături pe D. A. Laurian¹² și Solomon Haliță, sprijinit financiar de familia de la Năsăud, timp de aproape o lună, Iuliu Moșil face demersuri pentru obținerea unui loc de muncă. În paginile scrise în prima jumătate a lunii octombrie își mărturisește speranța de a se stabili în București și de a ocupa un loc într-un institut de cercetare sau, așa cum îi promisese C. I. Istrati, de a deveni asistent la Facultatea de Științe din București. Pentru aceasta, profesorul îi cere să inițieze o serie de demersuri pentru primirea unei burse în vederea obținerii doctoratului. Pașii lui Moșil se îndreaptă spre Spiru Haret care nu îl poate ajuta: *nu știe de vreo bursă*¹³. În tot acest timp încearcă să realizeze o serie de traduceri, pentru a-și câștiga traiul.

Însemnările zilnice, cum singur le numește, scot la iveală eforturile tânărului Moșil de a *mă vedea ajuns și pe mine la un scop*, stările de neliniște, iritare și îngrijorare prin care trece vis-a-vis de propria-i soartă dar și cele referitoare la tatăl său, vicarul Grigore Moșil: dorința de a-l bucura și de a-i spulbera îndoielile la adresa lui, îndoieli pe care tatăl său nu i le dezvăluie dar pe care Moșil le bănuiește. Paginile sunt dominate însă de sentimentele față de Othilda pe care o lăsase la Viena și căreia, cuprins de dor, îi va scrie zilnic în această perioadă.¹⁴

La 31 octombrie 1886 primește vestea numirii lui ca profesor de științe fizico-chimice la gimnaziul din Slatina, o veste care nu îi provoacă foarte mult entuziasm dar îi aduce o oarecare liniște. În însemnările făcute la data respectivă, notează: *Numirea mea a făcut o impresiune bună și liniștitoare asupra mea. Dar, totuși nu mă simt mulțămît cu idealele mele. În același rând la București (sau Iași) aș fi mulțămît pe deplin și mi-aș da un alt impuls mai prielnic spre lucru și înaintare. Dar ce se va întâmpla nu e dat nouă să scim.*¹⁵

12 Fiul lui A.T. Laurian, profesor, director al cotidianului *România Liberă*, care după definitivarea studiilor în străinătate (1871) ocupă diverse funcții în minister.

13 Moșil Pachet IV, Dosar 16, 19 octombrie.

14 *Ibidem*, 21 octombrie.

15 *Ibidem*.

La 8 noiembrie 1886 ajunge la Slatina și începe munca de profesorat, o muncă pe care o va exercita vreme de aproape 20 de ani, inițial la Slatina și apoi la Târgu Jiu. În pofida dorinței, exprimată frecvent, de a reveni în capitala austriacă pentru a-și definitiva studiile, viața nu i-a oferit această șansă, pregătindu-i însă, încet și tenace, drumul spre primirea în Academie.

Cine a fost cea pentru care va jertfi o diplomă de studii, un act care i-ar fi oferit o validare în plan social și care, probabil, i-ar fi netezit drumul carierei profesionale?

Născută, în Wolfenbüttel, Braunschweig (Germania) în 1859¹⁶, Anna Emilia Othilda Schwennhagen, de religie evanghelică, era fiica arhitectului Ludwind Theodor Schwennhagen din spendidul oraș-grădină Braunschweig¹⁷. Iuliu Moșil o cunoaște la Viena, probabil cu prilejul unui eveniment cultural¹⁸. În biografia Othildei, scrisă de Moșil după trecerea în neființă a celei alături de care a trăit o frumoasă poveste de dragoste mai bine de 50 de ani, octogenarul Iuliu Moșil oferă o serie de amănunte despre impresionanta poveste a familiei soției sale. Astfel, conform mărturiilor, bunicul dinspre mamă al Othildei ar fi fost fiul fostului ministru Kaunitz, din Viena, cel mai de încredere personaj din anturajul împărătesei Maria Tereza. Din cauza unui duel în timpul căruia și-a ucis adversarul, faptă pedepsită cu moartea la acea vreme, de teama persecuției, Kaunitz fiul decide să plece în America. Întâmplarea face ca în timpul călătoriei, pe vasul pe care se îmbarcase, un italian apropiat de vârsta sa să moară de ftizie (tuberculoză pulmonară), moment în care austriacul decide să își însușească identitatea decedatului: îi „împrumută” actele și îmbrăcămintea și distruge orice urmă care l-ar putea incrimina, devenind Docetti. Taina o va păstra întreaga viață, dezvăluind-o doar într-o confesiune făcută pe patul morții, prilej cu care fiicele sale, mama Othildei, Susanna Schwennhagen, și cele trei surori ale sale află adevărul. În familie, povestea va rămâne o tradiție în rândul celor patru fete care,

Imaginea 2. Othilda Schwennhagen la 1885, ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Pachet XXVII, Dosar 120

16 Conform certificatului de cununie tradus de Moșil, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet XX, Dosar 86.

17 Moșil Pachet XLVI, Dosar 208 B.

18 *Ibidem*. Însemnările referitoare la întâlnirea care i-a marcat destinul amintesc doar faptul că a cunoscut-o în timpul studenției.

de altfel, vor beneficia de o aleasă educație, dobândind o cultură superioară și încheind căsătorii avantajoase în urma cărora vor avea copii ce se vor răspândi în mai multe colțuri ale lumii¹⁹.

Tatăl Othildei, arhitectul Ludwing Theodor Schwennhagen, prețuit pentru caracterul și integritatea sa de întreaga comunitate, s-a numărat printre admiratorii românilor, fiind unul dintre simpatizanții luptei pentru emancipare națională a românilor din Transilvania²⁰.

În pofida faptului că relația dintre Iuliu Moisil și Othilda Schwennhagen, odată dezvăluită, a stârnit o serie de controverse în sânul familiei vicarului foraneu al Rodnei, așa cum reiese din corespondența purtată între Constantin Moisil, fratele mai mare al lui Iuliu Moisil și acesta, familia din Năsăud nu se va opune căsătoriei, sfătuindu-l doar să nu se grăbească. Singura solicitare i-a aparținut vicarului, despre care Constantin Moisil, într-o scrisoare datată 29 noiembrie 1886, spune că *mai are un scrupulu, că vrei să ieși în căsătorie o fată protestantă. Dacă hotărârea Ta este se vede să te însori, atunci dorința lui este ca mireasa ta să primească religiuinea română*²¹. O solicitare căreia mireasa îi va răspunde afirmativ, printr-o scrisoare adresată vicarului înainte de nuntă, prin care își mărturisește dragostea pentru Iuliu Moisil și dorința de a împlini dorința vicarului, dacă acesta consideră că e necesar.²²

Cu acordul vicarului, cei doi se căsătoresc la 9 ianuarie 1887 în biserica greco-catolică Sf. Barbara din Viena, avându-i ca nași pe Nicolae Teclu, de la Academia de Comerț din Viena, și pe Victor Mihăilaș din Năsăud, doctorand în medicină și coleg de școală cu Iuliu Moisil. Pe certificatul de cununie apare mențiunea faptului că actul religios *s-a înfăptuit în baza delegației dela 2 Ianuarie 1887 emanată de Rev. Domn Vicar episcopesc și archidecan din Năsăud*²³.

Cea pe care Moisil o va considera drept înger păzitor, își va iubi și ajuta soțul în tot ceea ce va întreprinde acesta, bucurându-se, la rândul ei, de stima și afecțiunea lui Iuliu Moisil. Se va atașa de poporul care a adoptat-o, ajutând membrii comunităților în care a trăit, implicându-se în activități care încurajau educarea copiilor și tinerilor. La Slatina, acolo unde va ajunge imediat după căsătorie, va fonda o grădiniță pentru copiii de 5–7 ani cu predare în limba germană, inițiativă extrem de apreciată și susținută de

19 Moisil Pachet XLVI, Dosar 208 B.

20 *Ibidem*.

21 *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet XXX, Dosar 136.

22 Moisil Pachet XLVI, Dosar 208 B.

23 *Idem*, ANBN, Pachet XX, Dosar 86. Nu va face însă acest pas, așa cum reiese din actele înregistrate ulterior, unde apare de religie protestantă. Mai mult, Iuliu Moisil menționează în însemnările sale faptul că, de-a lungul căsniciei, și-au respectat reciproc opțiunile religioase și că nu au existat controverse pe această temă.

comunitatea locală, cu precădere de elita locală și comitetul doamnelor din Slatina care se vor mobiliza în susținerea demersului Othildei prin strângerea de fonduri necesare procurării materialelor utilizate în scop didactic²⁴.

2. Activitatea în plan educațional

Iuliu Moisil ajunge în Vechiul Regat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Chiar dacă motivele deciziei sale diferă de ale celorlalți intelectuali ardeleni, refugiați în România din cauza regimului politic austro-ungar, el se alătură șirului de dascăli emigrați din Transilvania de-a lungul secolelor, despre care Ștefan Meteș spunea: *înarmați cu cele mai moderne cunoștințe pedagogice însușite în școlile apusene căutau să le imprime cu dragoste și înțelegere în mintea copiilor și tinerilor, convinși că îndeplinesc o operă de cultură de primă necesitate ... în noua lor țară, dascălii au fost popularizatori ai științei de carte, n-a fost mișcare ori instituție culturală în țară care...să nu fi fost susținute și cu munca și entuziasmul acestor intelectuali pribegi dar înfițiți în comunitatea generală românească.*²⁵

Întreaga societate românească a sfârșitului de veac, aflată într-o cadență excepțională, parcurgând în câteva decenii ceea ce alte generații trăiseră de-a lungul a sute de ani (Unirea lui Cuza, reformele, independența, proclamarea Regatului) se afla în plin proces de sincronizare cu Occidentul, din punct de vedere economic și cultural. Aceste eforturi de modernizare, asumate de clasa politică și societate, au declanșat marea dezbateră din ultimele decenii ale secolului XIX, referitoare la fond și formă în civilizația românească. Totodată, marile schimbări au făcut ca poziția socială a pedagogului, a cărui influență era mai necesară ca oricând pentru a solidariza populația în jurul unui ideal, să crească. Necesitatea construirii unui stat modern, cu instituții noi care să răspundă nevoilor impuse de spiritul veacului, reclama instrucția populației: „*Câțiva oameni trebuiau să facă tot și să facă repede*”, observa mai târziu Mircea Eliade²⁶.

Analizând afirmațiile lui Eliade referitoare la faptul că, până la sfârșitul acestui secol de regenerare națională, în rândul elitei culturale românești nu au existat sentimente de inferioritate față de Europa²⁷, Alexandru Zub remarcă faptul că marile evenimente ale secolului XIX au fost susținute de efortul generației intelectualilor care au studiat în universitățile Europei, o generație ambițioasă, descrisă de autor drept bogată în resurse de entuziasm și devoțiune obștească care *va asimila, fără complexe valorile cu care a*

24 Moisil Pachet XLVI, Dosar 208 B.

25 Meteș 1977, pp. 323–324.

26 Eliade 1937, p. XXXVII.

27 *Ibidem*. Eliade aduce în sprijinul afirmației opinia lui Hasdeu și Iorga, pentru care cultura română era sincronă cu cea europeană, demnă de a fi comparată cu cea ale statelor vestice.

*putut veni în contact sporind astfel tezaurul propriei culturi naționale și fortificând geniul etnic*²⁸.

La fel ca mulți alți reprezentanți ai generației sale, observând nevoile și lipsurile cu care se confrunta societatea în care trăia, Moisil se va manifesta pe mai multe planuri: educație, cultură, publicistică, economie, susținerea cauzei naționale a românilor din Transilvania, impunându-și o activă participare la viața publică în calitate de educator, de formator de opinie, *asumându-și destinul, spre a influența astfel mersul lucrurilor în acord cu ceea ce numeau duhul veacului*.²⁹ Stau mărturie în acest sens numeroasele pagini scrise pe această temă, păstrate în fondul personal.

Slatina a reprezentat începutul perioadei de activism, o perioadă care îl va forma pentru etapa de la Târgu Jiu, pe care o consideră drept apogeul carierei sale.

Însemnările zilnice ale jurnalului său reflectă dezamăgirea referitoare la obținerea postului de profesor în reședința de județ a Oltului, accentuată de discuția avută cu D. A. Laurian, în preajma plecării din București: *mi-a spus că razele culturii încă n' a pătruns pe acolo... Apoi încă orașul e prost, sunt mulți cojocari*,³⁰ ceea ce îl determină să recurgă din nou la Istrati, în ziua eliberării decretului de numire ca profesor, cerându-i ca în momentul în care apare un post vacant la București, să îl anunțe.

În 6 noiembrie 1886 ajunge la Slatina, după o călătorie de o oră jumătate cu trenul și se prezintă directorului Crainic, interesându-se de aspecte care țin de munca de profesorat cât și de amănunte referitoare la chirie, masă, prețuri etc.

Conform *Anuarului statistic al României*, publicat în 1909, la sfârșitul secolului al XIX, Slatina avea o populație de 8.150 de locuitori, dintre care doar 29% puteau scrie și citi³¹. Cu o industrie aproape inexistentă (cele mai vechi ocupații, pe lângă industriile casnice, erau argăsitul pieilor, cojocăria, cizmăria, croitoria și boiangeria, la care se adaugă câțiva fabricanți de lumânări de seu și ceară³²), orașul nu era una dintre cele mai dezvoltate comunități urbane ale României de la acea perioadă. Cât privește Gimnaziul „Radu Greceanu”, acolo unde fusese numit profesor Iuliu Moisil, vorbim despre o școală de stat înființată la 1884 care, în aproape întreaga perioadă a activității lui Iuliu Moisil la Slatina, până în 1891, a funcționat într-un local închiriat, neavând un local propriu³³. Informațiile pe care Iuliu Moisil le reține cu privire la activitatea sa de aici sunt destul de puține, comparativ cu cele referitoare la perioadele petrecute la Tg. Jiu sau București. Probabil, tânărul profesor nu începuse să adune cu atât de multă stăruință

28 Zub 1980, p. 16.

29 Zub 2014, pp. 107–113.

30 Moisil Pachet IV, Dosar 16, 1 noiembrie.

31 *Anuarul Statistic al României*, pp. 23, 34.

32 Poboran 1908, pp. 233–235.

33 *Ibidem*, p. 426.

mărturii referitoare la învățământul din România sau pur și simplu domeniul nu intra în sfera preocupărilor lui, convins că era doar o perioadă de tranziție.

Din ceea ce rezultă din articolul jubiliar scris mai târziu și publicat în *Anuarul Liceului Radu Greceanu din Slatina-Olt* în 1924–1925³⁴, corpul profesoral al gimnaziului era format din cadre didactice cu pregătire superioară, dar și din mulți suplinitori.³⁵ Dotarea materială a școlii fiind extrem de precară, Moisil mobilizează destul de repede o serie de colegi, cărora li se vor adăuga reprezentanți ai elitei locale pe care familia Moisil o frecventează, pentru a organiza concerte, piese de teatru și baluri în scopul strângerii fondurilor necesare achiziționării materialului didactic fără de care orele de fizică și chimie nu puteau fi ținute. În 1891, atunci când școala se mută într-un local nou, gimnaziul *s-a înzestrat cu un laborator în care copii puteau să facă ei înșiși, sub conducerea mea, toate experimentele ce se puteau face cu aparatele ce aveam*³⁶, aparate achiziționate din Germania.

În primul său an de învățământ are 48 de elevi repartizați în patru clase, elevi pe care îi instruiște după exemplul corpului didactic din Ardeal. Activitatea la catedră o completează cu numeroase excursii organizate în locuri cu rezonanță istorică, din împrejurimi³⁷. Lor li se adaugă drumețiile săptămânale cu tematică botanică și zoologică, în proximitatea orașului, în urma cărora îi învață pe elevi să alcătuiască colecții și ierbare. Inițiativa, care stârnesc uimirea vizitatorilor gimnaziului, se bucură la finalul anului 1890, cu ocazia examenelor de sfârșit de an școlar, de aprecierea inspectorului școlar care, după ce înțelege că ierburile reprezintă munca elevilor și nu sunt achiziționate, îi cere lui Moisil să realizeze o colecție de plante pe care să o înainteze Ministerului Instrucțiunii Publice pentru a servi, drept model și pentru alte școli din Vechiul Regat³⁸.

În același plan al activității educaționale pe care, așa cum reiese din rândurile de mai sus, nu o limitează doar la munca de la catedră, intră și elaborarea lucrării didactice intitulată *Scopul predării științelor naturale, mijlocele și metoda prin care se va pute realiza cu succes predarea lor în secolele secundare*, tipărită mai târziu, în 1897, la Tg. Jiu. Concepută în șase capitole, lucrarea conține idei de actualitate pentru acele vremuri, îmbinând contribuția personală a profesorului născădean cu exemple preluate din literatura germană de specialitate³⁹. Pe lângă subiecte care ating necesitatea reorganizării

34 Moisil 1924–1925, pp. 23-29.

35 Printre suplinitori se va număra și Iulu Moisil. De altfel în întreaga activitate desfășurată la catedră, chiar și atunci când va exercita funcția de director al liceului de la Tg. Jiu, statutul său va fi acela de profesor suplinitor, din cauza faptului că îi lipsea diploma de absolvire a studiilor universitare.

36 Moisil Pachet XLIX, Dosar 213.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*.

39 Moisil Pachet I, Dosar 1.

instrucției publice și a învățământului practic, Iuliu Moșil combate supraîncărcarea elevilor, lipsa materialului didactic, limbajul pretențios al manualelor, lipsa metodelor didactice etc.: *Programele încărcate cu material prea vast, lipsa de colecțiuni și muzee, cărțile de școală lipsite de metodă practică ... din care cauză școlarii învață prea des de-a rostul: nenumărați termeni științifici, cei mai mulți fără nici-un folos pentru tinerime... toate acestea și altele îngreunează pe profesor și face ca științele naturale să nu-și atingă scopul pentru care s-au introdus.*⁴⁰

Însemnările referitoare la Slatina, păstrate în *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, dezvăluie imaginea unui tânăr dascăl ardelean onest, sânguinos, preocupat nu doar de îndeplinirea unor obligații asumate profesional ci și de formarea tinerei generații.

Cu toate că Moșil pare a nu pune accent asupra perioadei petrecute la gimnaziul din Slatina, se pot intui de acum germenii viitorului activist în plan cultural, a creatorului de bunuri și valori în plan cultural și educațional, ilustrați aici atât în plan material cât și spiritual prin manualul publicat sau implementarea unor noi idei în ceea ce privește desfășurarea activităților la catedră și în afara școlii. În acest sens nu poate fi ignorată implicarea sa în tot ceea ce înseamnă formarea tinerilor slătineni prin dezvoltarea energiilor lor creatoare, atenta selectare și difuzare a unor cunoștințe și practici educaționale, un efort continuu de a sesiza modalitățile în care, după expresia lui Pârvan, *umanitatea își trece sânguința ei luminoasă de la veac la veac și de la milenium la milenium*⁴¹.

3. În slujba unității culturale a tuturor românilor

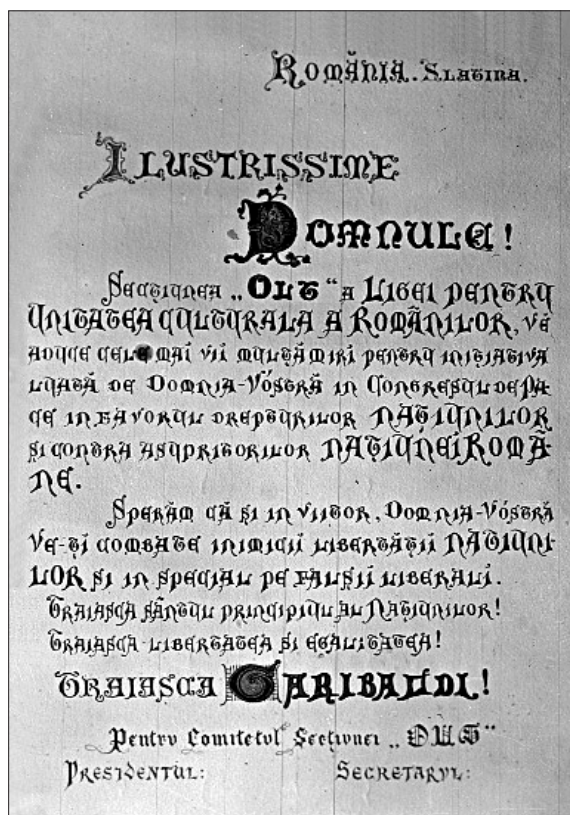
Implicarea lui Iuliu Moșil în viața comunității slătinenene nu s-a limitat doar la școală și activitatea didactică. Ieșit din școlile Nășăudului, fost membru al Societății „Virtus Romana Rediviva”, animat de spiritul societății vieneze „România Jună” pe care o va frecventa în perioada studenției (având alături pe Ciprian Porumbescu, Șt. Cicio Pop, Septimiu Albin, Aurel C. Popovici — nume sonore cu ale căror destine s-a intersectat mai mult sau mai puțin), Iuliu Moșil va rămâne credincios principiilor dobândite și după trecerea graniței în Vechiul Regat: urmarea căii drepte „a drepturilor Neamului românesc, întotdeauna, în armonie și conform cu dispozițiile conducerii Partidului Național Român ... cultivarea limbei și demnității neamului până când va suna Ceasul Unirii politice a tuturor Românilor în vechile frontiere ale Daciei Traiane”⁴².

⁴⁰ *Ibidem*, partea introductivă.

⁴¹ Pârvan 1923, p. 78.

⁴² Moșil 1936, p. 381.

Conștient de la bun început de provocările timpului său, de faptul că lupta dusă pentru supraviețuirea națională și identitară a fraților săi, pe care i-a lăsat acasă, trebuia să se acomodeze cu rigorile unui alt timp ce reclama alte practici, alte metode, adecvate situației politice create de dualismul austro-ungar, precum asociațiile culturale și presa, cu energia și entuziasmul specifice vârstei, tânărul Moisil va aduna în jurul său numeroase personalități locale. Cu ajutorul lor va pune bazele Secțiunii Olt a Ligii Culturale⁴³, contribuind cel mai mult la organizarea și susținerea unor manifestații prin care Secția Olt a Ligii Culturale s-a remarcat la nivel național înaintea celorlalte secțiuni locale⁴⁴.

Imaginea 3. Invitație a Secțiunii Olt a Ligii pentru Unitate Culturală a Tuturor Românilor, ANBN, Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician 1812–1948, Pachet XI, Dosar 57

43 Amănunte despre activitatea acestei secții a Ligii în Moldovan 2019, pp. 46–52.

44 *Ibidem*. Secția Olt a Ligii este activă deja la data de 8 februarie 1891, la mai puțin de o lună de la constituirea oficială a Ligii pentru Unitate Culturală a Tuturor Românilor.

Odată cu activitatea desfășurată la Slatina în plan educațional, dar și în ceea ce privește susținerea luptei de emancipare națională a transilvănenilor de acasă, Iuliu Moșil intră în categoria intelectualilor militanți, a celor care, depășind obligațiile strict profesionale, se angajează în formarea și mobilizarea opiniei publice locale, confirmând opinia lui Tudor Vianu care, în încercarea de a defini una din trăsăturile dominante ale câmpului cultural autohton reprezentat de creatorii activi de valori culturale remarcă *atitudinea luptătoare, sentimentul care îi urmărește mai insistent fiind cel al participării la viața întreagă a poporului lor*⁴⁵.

În februarie 1894, familia Moșil părăsește Slatina și pleacă la Târgu Jiu, acolo unde, vreme de peste un deceniu, Iuliu Moșil va cunoaște cea mai rodnică perioadă a activității profesionale.

Bibliografie

- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Pachet XI, Dosar 57.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Pachet XX, Dosar 86.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Pachet XXVII, Dosar 120.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Pachet XXX, Dosar 136.
- Anuarul Statistic al României*, vol. I–II, București, Imprimeria Statului, 1909.
- Conway 1999 Jill Ker Conway, *When memory speaks — Exploring the art of autobiography*, New York, Vintage Books, 1999.
- Eliade 1937 Mircea Eliade, „Introducere la Bogdan Petriceicu Hașdeu”, în *Scrieri literare, morale și politice*, București, Fundația Pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937.
- Filipovici 2015 Anca Filipovici, *Cărturarii provinciei. Intelectuali și cultură locală în nordul Moldovei interbelice*, Institutul European, 2015.
- Metes 1977 Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Moșil Pachet I, Dosar 1 Iuliu Moșil, „Scopul predării științelor naturale, mijlocele și metoda prin care se va pute realiza cu succes predarea lor în scolele secundare”, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud (ANBN), Pachet I, Dosar 1.
- Moșil Pachet IV, Dosar 16 Iuliu Moșil, „Însemnări zilnice, 1886-octombrie-decembrie”, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet IV, Dosar 16.
- Moșil Pachet XXXIX, Dosar 187 Iuliu Moșil, „Bucureștii romantici. Primele impresii ale unui tânăr ardelean când a trecut acum o jumătate de veac în Vechiul Regat”, *Colecția personală Iuliu G. Moșil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet XXXIX, Dosar 187.

45 Vianu 1973, p. 461.

- Moisil Pachet XLVI, Dosar 208 B Iuliu Moisil, „Biografia Othildei Moisil”, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet XLVI, Dosar 208 B.
- Moisil Pachet XLIX, Dosar 213 Iuliu Moisil, „Din Viața mea”, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician 1812–1948*, ANBN, Pachet XLIX, Dosar 213.
- Moisil 1924–1925 Iuliu Moisil, „Câteva date și amintiri din trecutul Gimnaziului Radu Greceanu din Slatina”, *Anuarul Liceului Radu Greceanu din Slatina-Olt în 1924–1925*.
- Moisil 1936 Iuliu Moisil, „Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a. Amintiri”, *Arhiva Someșană*, nr. 18/1936.
- Moldovan 2019 Lavinia Moldovan, „Iuliu Moisil în slujba unității culturale a tuturor românilor”, *Țara Bârsei*, nr. 18/2019, Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov.
- Paperno 2004 Irina Paperno, „What Can Be Done with Diaries?”, *The Russian Review*, vol. 63, 2004, pp. 561–573; <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>, accesat în data de 30.11.2021.
- Pârvan 1923 Vasile Pârvan, *Memoriale*, București, Editura Cultura Națională, 1923.
- Poboran 1908 G. Poboran, *Istoria orașului Slatina*, ediția a II-a, Slatina, Tipografia de Lux C. Constantinesc & Fiul, 1908.
- Tomi 1985 Gavrilă Tomi, *Contribuții născădene la dezvoltarea culturii românești: Iuliu Moisil (1859–1947)*, lucrare metodică-științifică pentru obținerea gradului didactic I, Năsăud, 1985.
- Vianu 1973 Tudor Vianu, *Opere*, vol. III, București, Editura Minerva, 1973.
- Zub 1979a Alexandru Zub, *Convorbiri literare*, nr. 4/1979.
- Zub 1979b Alexandru Zub, *Convorbiri literare*, nr. 7/1979.
- Zub 1980 Alexandru Zub, *Convorbiri literare*, nr. 6/1980.
- Zub 2014 Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității*, ediția a III-a, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.

Cămașa cu trup de Mărgău – simbol al portului popular feminin din Valea Săcuieiului, Ținutul Huedin.

Repere identitare ale punctelor de cusătură locale

Livia-Gina MORAR

Drd., Facultatea de Geografie,
Universitatea Babeș-Bolyai
caleafloresti21@gmail.com

Rezumat

„Cămașa cu trup” de Mărgău reprezintă o piesă importantă a portului popular țărănesc de pe Valea Săcuiei, cu valoare de unicat în România. Este cunoscută după localitatea omonimă fiind specifică întregului bazin hidrografic al Săcuieiului. Cămașa este confecționată din pânză de cânepă sau din bumbac, are culoare albă și vechime milenară (de sorginte dacică). Este formată dintr-o singură componentă, de la gât și până la glezne. Partea superioară este împodobită cu broderie manuală materializată prin „punctele de cusătură de Călata”, „punct pe fir tras”, „miezălește”, „penește”, „brânelește sau lănișor” etc. Broderia din față se numește „spăcel” și este amplasată pe piept, iar la baza gâtului este încadrată de o broderie mărunță (lănișor). Aceasta se regăsește și în partea inferioară, la mâneci. De asemenea pe mâneca, pornind de la umăr este amplasată o broderie lată, de 4–5 cm, cusută cu „punct de Călata” și evidențiată sub forma unei bande ce dă volum acesteia. Întreg ansamblul ornamental este completat de pliurile manșetei mânecii, numiți *fodori*. Poalele prezintă broderii specifice locului de tip punct bobat („cu bobii”), de cercuri numite „scumpuțe” sau din „broderie spartă” (cu găuri). În partea montană a Văii Săcuiei predomină tipul de cusătură de Călata, iar în partea inferioară, la vărsare în Crișul Repede, este specifică broderia pe fir tras, cu influență bihoreană.

Cuvinte cheie

Cămașa cu trup, ținutul Huedin, Valea Săcuiei, punct cusătură de Călata, fir tras, ciupag, spăcel.

*Mărgău body shirt — symbol of the women's folk costume
from Valea Săcuieiului, Cannon Huedin. Identity marks of local stitches*

Abstract

The “body shirt” by Mărgău is an important piece of the popular peasant dress from the Săcuiei Valley, with a unique value in Romania. It is known by the homonymous locality, being specific

to the entire hydrographic basin of Săcuie. The shirt is made of hemp or cotton, has a white color and millennial antiquity (of Dacian origin). It consists of a single component, from the neck to the ankles. The upper part is adorned with a hand embroidery materialized by “stitching points Călata”, “stitch on thread”, “miezălește”, “penește”, “brânelește” or lănișor”, etc. The front embroidery is called “spăcel” and is placed on the chest, and at the base of the neck it is framed by a small embroidery (chain). The embroidery is also found on the bottom, at the sleeves. Also on the sleeve, starting from the shoulder, there is a wide embroidery, of 4–5 cm, sewn with “Călata stitch” and highlighted as a band that gives it volume. The whole ornamental set is completed by the cuff folds, called “fodori”. The hem of the traditional costume show embroideries specific to the place, of the bobat stitch type (“with bobs”), of circles called “scumpuțe” or of “broken embroidery” (with holes). In the upper part, mountainous, of the Săcuieu Valley, the type of Călata seam predominates, and in the lower part, at the outflow in Crișul Repede, Bihorean influenced embroidery on drawn thread is specific.

Keywords

Body shirt, Huedin County, Săcuieu Valley, Călata stitch, pulled thread, ciupag, spăcel.

Introducere

Localitatea Mărgău se află în partea superioară a bazinului hidrografic al Râului Săcuieu (Henț) (Fig. 1) și este străbătută de Pârâul Mărgăuța, afluent de dreapta al Săcuieului. Altitudinile din acest areal urcă până la 1.836 m, în Vârful Vlădeasa, iar teritoriul reprezintă o subzonă etnografică a Ținutului Huedin (Fig. 2). Regiunea Văii Săcuieu este o prelungire a Țării Moșilor, formată prin migrarea locuitorilor din părțile centrale ale Munților Apuseni spre platoul Munților Vlădeasa care aparțineau, la începutul secolului al XVIII-lea, familiei Bánffy. Locuitorii au păstrat și în prezent trăsăturile moșești care-i individualizează prin port tradițional, grai și mentalitate.¹ Zona nordică a Munților Vlădeasa avea condiții de locuire prielnice din timpuri străvechi fiind prezente aici întinse pășuni alpine și păduri de conifere, iar sarcinile iobăgești erau mai puține, aspect care a contribuit la înmulțirea așezărilor.²

1 Dunăre 1972, p. 135.

2 Prodan 1936, p. 241.

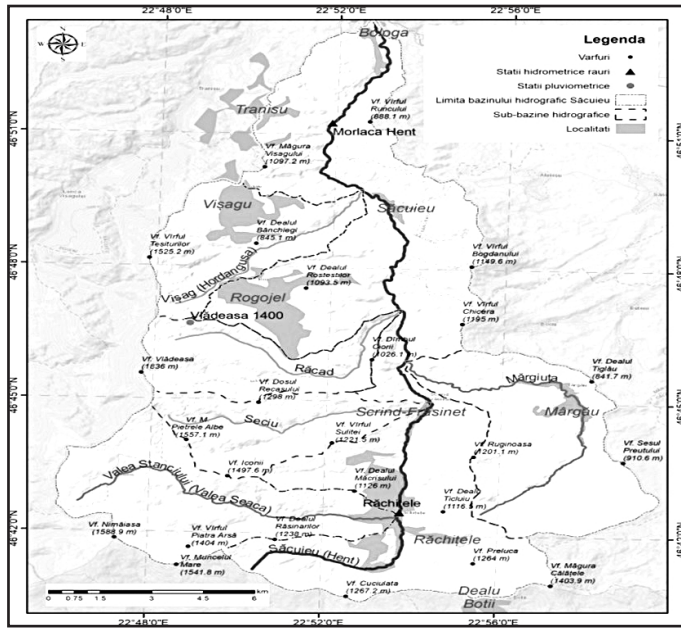

Fig. 1. Harta bazinul hidrografic al Râului Săcuiu (Hent)

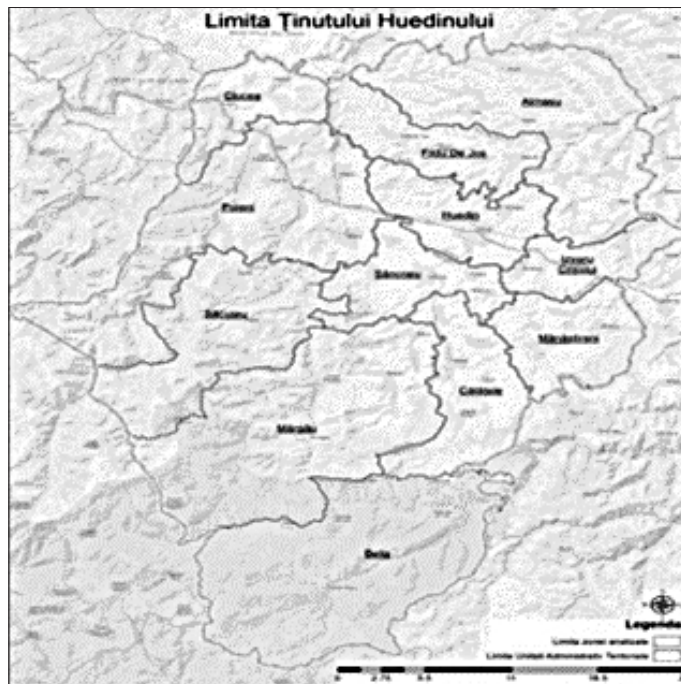

Fig. 2. Harta unităților administrativ-teritoriale din Ținutul Huedin

Istoricul cercetării

După Constantin Oros³, specificul portului românesc a fost evidențiat atât în opere de artă, cât și în documente literare și istorice. Astfel, picturi reprezentative cu imagini ale portului popular au fost realizate de Carol Popp de Szathmary, Nicolae Grigorescu, Nicolae Vermont și Gheorghe Tătărescu (Fig. 3). Cele dintâi referințe ale portului popular le găsim în imaginile de la Monumentul din Adamclisi (Dobrogea) și pe Columna lui Traian (Roma), despre care istoricii spun că unele veșminte ale bărbaților și ale femeilor sunt asemănătoare cu cele întâlnite astăzi, precum: catrința, căciula, cămașa lungă și cioarecii. Alte mărturii ale portului popular românesc sunt considerate două miniaturi ale *Chronicon Pictum Vindodonese* ilustrând relatarea bătăliei de la Posada, scrisă în jurul anului 1360 de călugărul Marcu pentru regele Ludovic I al Ungariei⁴. După Viorica Barbu Iurașcu⁵, portul popular s-a dezvoltat în momentul definitivării procesului etnogenezei românești, petrecut în sec. IX–X, fiind determinat de condițiile istorice, economice și etnice ale țării. Mulți istorici și etnografi și-au adus contribuții la cunoașterea regională a portului popular, și i-aș enumera aici pe Miron Costin cu lucrarea *De neamul moldovenilor* sau Dimitrie Cantemir cu opera *Descriptio Moldaviae*, ambii considerând portul popular un element reprezentativ pentru români. Contribuții etnografice semnificative aduce și George Barițiu, istoric și filolog, președinte al ASTREI în perioada 1888–1893, o societate cultural-patriotică care s-a pus în slujba înaintării culturii poporului român și a încurajat culegerea folclorului. Alături de Barițiu îi amintim și pe Andrei Șaguna, Ion Pușcariu, Nicolae Iorga, Titu Maiorescu și Octavian Goga.

Nicolae Iorga este cel care face o primă sinteză a portului popular după tipologie și varietate regională, semnalând asemănarea cușmei actuale cu cea de pe Columna lui Traian. Apoi, Alexandru Odobescu, în cadrul primei participări a României la *Expoziția universală de la Paris*, din anul 1867, subliniază valoarea fondului cultural autohton precizând că portul românesc își găsește rădăcinile la strămoșii noștri traci, geto-daci. Odobescu, numit comisar general al Principatelor Române la această manifestare, remarcă similitudinea dintre costumul popular românesc și costumul dacilor de pe Columna lui Traian: *Cămașa cu mâneci strânsă la mijloc și crestată la poale de ambele părți, ițarii și opincile ce le acoperă picioarele, gluga lăptoasă, sau sarica atârnată pe umeri, vălurile ce îmbrobodesc capul femeilor dace sunt maramele sâtenelor noastre...*

În 1877, B.P. Hașdeu realizează o tipologie a folclorului, pe baza unor chestionare. I se adaugă în demersuri asemănătoare alți etnografi de seamă precum Vuia R. Bănățeanu, Nicolae Dunăre etc. Merită amintite aici și reginele României, cu precădere Regina

3 Oros 2005, p. 138.

4 *Istoria românilor*, vol. III, 1937, pp. 41–42.

5 Iurașcu 2008, p. 62.

Maria (Fig. 4), precum și alte românce care au purtat cu mândrie portul național și au încurajat elita feminină a vremii să promoveze sentimentul național prin valorizarea tradițiilor populare. Stau mărturie în acest sens numeroase fotografii care evidențiază costume populare din diverse regiuni ale țării.

Fig. 3. Tătărescu Gh.,
Țărăncă din Vlașca

Sursa: cIMeC.ro

Fig. 4. Regina Maria a României
în costum popular

Sursa: historia.ro

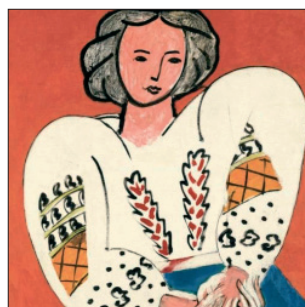

Fig. 5. Henri Matisse,
La blouse roumaine

Sursa: icr.ro

În perioada contemporană este realizat celebrul tablou „La Blouse Roumaine“ (Fig. 5) de către artistul plastic Henri Matisse (1940), care înfățișează o tânără femeie purtând o superbă ie cu broderii colorate, inspirată de ia românească. Pictura a provocat un nebănuit ecou în lumea modei și a făcut celebră *ia românească*. Aceasta va deveni sursă de inspirație pentru numeroși creatori de modă contemporani care vor realiza diverse colecții vestimentare pe această temă. Un exemplu celebru și extrem de cunoscut îl reprezintă designerul Yves Saint Laurent care preciza: *Bluza românească nu va ieși niciodată din modă, fiind transmisă din generație în generație*. El este cel care, în cadrul colecției de toamnă–iarnă 1999–2000, a creat un curent vestimentar cunoscut actualmente ca „travel kit”, definind o sursă folclorică tradițională ce aduce în discuție un statut național, transformat în stil vestimentar.

În prezent ia românească este promovată ca brand național, ziua de 24 iunie fiind declarată drept Ziua Universală a Iei.

Cercetări etnografice în zona Văii Săcuieu

Subzona etnografică a Văii Săcuieu a fost subiectul a numeroase cercetări și studii de specialitate precum *Analize monografice* în cadrul cărora prof. Nicolae Șteiu, din orașul

Huedin, a redactat 18 monografii ale localităților din regiune, abordând cu spirit bine documentat, cadrul natural, resursele și activitățile economice, aspecte istorice, specificul etnic și confesional al localităților. O mare importanță a fost acordată specificului etnografic și cultural al zonei în studii precum: *Poieni. Spațiu, istorie și spiritualitate* (2007); *Bologa-pe treptele istoriei* (2008), *Morlaca — Satul de la poala Măgurii* (2009); *Mărișel — la centenarul marii uniri, oameni, fapte și folclor* (2018).

Alte monografii au fost elaborate de către autori precum: pr. Gh. D. Braica: *Mărgău: pagini de istorie* (2010, ed. a II-a); V. Cinezan: *Săcuieu-casa de sub Muntele Vlădeasa* (2013). C. C. Filip și H. D. Mățiș: *Huedinul — o localitate pe drumul spre Europa, aspecte monografice* (2014, ediția III); V. D. Fort: *Săcuieu: scurtă monografie* (2010); M. Vac: *Săcuieu: dăinuire și trăinicie peste veacuri* (2009). Lor li se adaugă ghidurile turistice realizate de numeroși autori, începând cu anul 1973. Aspectele istorice ale regiunii au fost abordate de către autori precum T. Sălăgean: „Redescoperirea tradițiilor din microregiunea Vlădeasa–Huedin în ultimele decenii ale sec. XIX, perspective etnografice și limitele sale”, studiu apărut în 2012 în volumul *De la tradiție la ocupare, revitalizare Huedin*.

În ceea ce privește specificul etnografic și folcloric al regiunii Văii Săcuieu, tema a fost studiată în lucrări scrise de-a lungul vremii de către diverși autorii T. Frâncu și G. Candrea: *Românii din Munții Apuseni (Moșii). Scriere etnografică cu 10 ilustrații fotografice* (1888); Aurel Bodiu, Simona Munteanu: *Portul tradițional românesc din județul Cluj* (2002); Ion Ghinoiu: *Atlasul etnografic român, vol. IV: „Portul și arta populară”*, Institutul de Etnografie și Folclor „C-tin Brăiloiu” (2011); Aurel Bodiu și Maria Golban: *Portul popular românesc și maghiar din județul Cluj* (2012) etc.

Târgul Huedin ca spațiu multicultural

În acest cadru geografic au conviețuit de sute de ani, în armonie și respect reciproc, comunități românești și maghiare. Spațiul de întâlnire în care se realizau schimburile comerciale și culturale ale locuitorilor din regiune a fost piața săptămânală din Huedin. Cu acest prilej erau evidențiate produsele muncii artizanale, bunurile de vânzare dar și diverse articole de port ce stârneau interesul localnicilor. În mod involuntar, anumite modele prezente pe articole vestimentare erau preluate de locuitorii ținutului, fiind, mai apoi, expuse în propriile modele ale portului popular. Această practică, potrivit lui Mihai Pop⁶, contribuie la explicarea rolului schimburilor comerciale în evoluția societății rurale, una care devine precum cea urbană, axată pe consumul *care produce pentru piață și consumă de la piață. Se îmbracă în lucruri cumpărate de la oraș, devenit pentru*

6 Pop 1999, p. 242.

*sat un model social, de confort și civilizație superioară*⁷. Acest aspect este bine evidențiat de rolul orașului Huedin ca nucleu de influență pentru regiune.

În prezent meșteșugul confecționării și împodobirii costumului popular se deprinde în atelierele meșterilor populari din întreg arealul de studiu, care execută piese vestimentare sau ansambluri de costume pe bază de comandă specială, în funcție de solicitările clienților (se observă, astfel, modificări apărute în timp în ornamentația pieselor de costum popular).

Regiunea geografică păstrează o bogată cultură populară, reflectată prin elemente evolutive ale portului populației, a cărei continuitate, în acest spațiu, se datorează resurselor economice variate. Aceste aspecte au contribuit la existența profilului mixt al locuitorilor și au asigurat condițiile necesare pentru locuire statornică⁸. Datorită diferențierilor locale, peisajul etnografic al ținutului poate fi delimitat în zone individualizate, care păstrează trăsături comune în ceea ce privește tipologia așezărilor sau a caselor.

Un important criteriu de individualitate etnografică este cel al portului tradițional. Pentru zona Huedin, specific este costumele femeiesc cu zadii și catrințe, al cămășilor cu altiță cu închidere la spate și ciupag brodat în față⁹. O influență deosebită în răspândirea meșteșugului confecționării portului popular au avut-o legăturile cu mediul urban aristocratic, cu târgurile unde sătenii intrau în contact cu negustori români și străini (maghiari), de la care preluau materiale, tehnici, ornamente pe care le adaptau apoi locului. Pe acest fond local, ca urmare a schimburilor culturale realizate între diferitele comunități locale, s-au cristalizat „stilurile zonale”, întâlnite astăzi în locuințele țărănești și păstrate ca obiecte de valoare în lăzi de zestre. Influențele culturale între naționalitățile română și maghiară au fost inevitabile, însă au avut efecte relativ reduse în privința portului popular.

Specificul costumului popular din Valea Săcuieu

Zamfir Dejeu¹⁰, a observat că portul din Ținutului Huedin se înscrie în tiparul transilvan, cu o cromatică evidențiată de contrastul dintre alb și negru, ceea ce oferă costumului sobrietate și eleganță. Articolele de port autentic sunt conservate mai bine în zona muntoasă, unde elementele civilizației industriale au pătruns mai greu. Portul românesc din Ținutul Huedin a evoluat în timp, sub influența unor factori externi precum:

- factorii economici, care au condiționat posibilitățile de cumpărare și de pătrundere în port a materiilor prime industriale (joli, stambă, mătase, catifea, postav),

⁷ *Ibidem*.

⁸ Dunăre 1972, p. 5.

⁹ Butură 1958–1961, pp. 232–233.

¹⁰ Dejeu 2010, p. 45.

- a produselor meșteșugărești din orașe (pălării, cizme, pantaloni, veste). Tereza Mozes¹¹ a observat ca aceste materiale, alături de influența locală a portului maghiar din zonă, au determinat modificări în croiul costumului popular;
- factorii sociali, reprezentați de influențele inter-zonale din sec XX, venite dinspre Asociația Culturală ASTRA din Sibiu *care promovează în cadrul unor expoziții un nou costum format din cămăși și poale albe, cusute cu negru, catrințe negre cusute cu auriu și brâu tricolor, pe care-l declară costum național*¹²;
 - scopul purtării costumului popular: utilitar — de protecție zilnică, în zilele săptămânii și cel estetic, *de mândrie*, în zi de sărbătoare.

Zona etnografică a Văii Săcuieu este încadrată geografic în Depresiunea Huedin-Călata și este locuită din antichitate, fiind o zonă reprezentativă din punct de vedere cultural-istoric. Portul actual din Ținutul Huedin este caracterizat de amestecul portului tradițional cu piese noi, orășenești, proces care începe după primul Război Mondial, în urma separării economiei naturale de schimbul cu produse manufacturiere. În mod treptat, din cauză că produsele fabricate preiau rolul pieselor de îmbrăcăminte realizate de mica industrie, este schimbat materialul de bază, croiul, modul de purtare și ornamentația¹³.

Influențele găsite în structura costumului tradițional, în alesături și mai târziu în cusături, au fost reciproce. Datorită hărniciei și creativității femeilor din localitățile apropiate de târgul din orașul Huedin sau a localităților cu populație românească ori maghiară, s-au produs, în timp, preluări de alesături, tehnici de ornamentare sau croi. Costumul tradițional românesc a suferit influențe dinspre portul maghiar; de asemenea, portul maghiar a fost influențat de cel românesc. Totuși, pe Valea Săcuieu s-a păstrat un costum românesc frumos, remarcându-se „*cămașa cu trup pentru femei*”.

Evoluția în timp a portului popular din Valea Săcuieu

Evoluția în timp a costumului rezultă și din analiza, pe ani, a costumelor din fotografiile de mai jos.

Un exemplu privind importanța acordată de localnici portului popular este prezența în biserici a unor picturi murale și icoane reprezentând ctitori locali sau sfinți protectori ai localității, îmbrăcați în costum național. Un exemplu în acest sens este localitatea Mărgău, datată 1200, fiind prima localitate din Ținutul Huedin menționată în documentele vremii. În biserica de aici, construită în anul 1804, se află o frescă în care

11 Mozes 1984, p. 144.

12 Bodiu 2012, p. 46.

13 Jenő 1920, p. 7.

Fig. 6. Catia Jurj, din cătunul Tufe Mănăstireni, Cluj, anul 1885, cămașă cu chituși
Sursă: site Țara Călatei

Fig. 7. Familie din loc. Săcuieu, 1930
Colecția personală N. Laza

Fig. 8. Surori în zi de sărbătoare, 1938
Colecția personală N. Laza

Fig. 9. Tineri din satul Morlaca (Poieni), 1960

Sursa: fotografiile personale sau prezente în Muzeul Etnografic din Bucea (Poieni)

Fig. 10. Frescă, Sf. Filotheia în rochie
cu trup și șorț cu bocore

Sursă: biserica com. Mărgău, 1995

Fig. 11. Cămașă cu trup,
costum complet, Răchițele, 1960

Fig. 12. Cămașă cu trup Răchițele, 1960

Fig. 13. Tip de spăcel cu altiță, frunze
și flori, fete tinere Bucea (Poieni), 1960

Sursa: Prezentare colecție personală de costume populare

Sfânta Muceniță Filofteia este pictată în costum național, specific văii Săcuieu (Fig. 10). Potrivit preotului paroh din localitate, Gh. Braica, pictura a fost datată, în contextul ultimei renovări a lăcașului de cult, din 1995. În frescă, Sfânta Muceniță Filofteia este îmbrăcată în *cămașă cu trup* evidențiată de trăsură și broderie cu fodor la mânecă, iar spăcelul are o broderie frumoasă. Peste cămașă, Mucenița Filofteia poartă un pieptar scurt. Ținuta este completată de poalele albe, încadrate prin zadii cu bocore. Pe cap are o năframă neagră cu motive geometrice, legată la spate, iar în picioare poartă opinci cu obiele. Această frescă este un exemplu de identitate locală, fiind singurul exponat de acest tip din zona Văii Săcuieu care evidențiază importanța acordată portului tradițional prin mărturii artistice (picturi/frescă) dar și necesitatea păstrării de către localnici a moștenirii cultural-etnografice.

În ceea ce privește confecționarea cămășilor, ele sunt realizate, majoritar, din pânză din comerț, care se poate broda și întreține ușor. În urma analizei realizată în teren s-a concluzionat că articolele de port popular au fost create pentru necesitățile imediate, fiind realizate în cadrul gospodăriilor din țesătura din lână, cânepă sau bumbac. Se remarcă folosirea ca fond dominant a culorii albe. Croiul este simplu, discret, materialul se taie în suprafețe dreptunghiulare și se folosesc cheițe specifice modului de îmbinare ale pieselor de port. Ornamentica, în cadrul căreia este plasată compoziția și motivele care se regăsesc pe diferite câmpuri, subliniază linia croielii care evidențiază anumite motive geometrice sau elemente inspirate din natură (flori, păsări, animale).

Piesele de bază al portului popular s-au diferențiat în forme inițiale simple, având arii largi de răspândire în trecut, evidențiate de un colorit local. Cămășile costumului național, confecționate în urmă cu 30–50 de ani, au fost realizate dintr-un material predominant din bumbac; foarte puține modele sunt confecționate din amestecul bumbacului cu cânepa. Se remarcă o eleganță a cămășii oferită de altița de la gât (Fig. 13), cu evidențierea unor pliuri ale cămășii care are, în față, nasturi — o influență din Bihor. Ca tip de cusătură predomină *Pe Fir Tras* (Fig. 14). Doar la cămășile femeilor mai în vârstă se folosește *Cusătura de Călata*. Trebuie precizat că tipul de cămașă este realizat în funcție de vârsta beneficiarei. Dacă la fete predomină modelele florale (Fig. 15), în cazul cămășilor femeilor mature, apar modelele geometrice (Fig. 16) și este introdus în broderia cămășii *tricolorul* (Fig. 17). De asemenea a putut fi observat faptul că broderiile de pe cămăși sunt mult mai discrete pentru articolele vestimentare destinate femeilor mature și vârstnice, predominând culorile închise, în special negru. În acest caz, modelele brodate sunt puține și sunt realizate după tipul de cusătură a *Punctului de Călata* (Fig. 17).

Din punct de vedere al croielii, elementele principale ale portului popular românesc actual nu s-au schimbat foarte mult, fiind păstrate elementele esențiale. Varietatea costumelor este oferită mai ales de ornamentație, prin realizarea diferitelor broderii. Pe

Fig. 14. Cămașă cu trup Bucea (Poieni)
model broderie peneste pe fir (fir tras)
1970

Fig. 15. Tip de spăcel (cămașă) floral,
fete tinere com. Săcuieu

Fig. 16. Model geometric Săcuieu, 1970

Fig. 17. Spăcel femei > 50 de ani, 1960

Sursa: Prezentare colecție personală de costume populare

lângă funcția utilitară, aceea de-a acoperi corpul, costumul ilustrează viziunea artistică a creatorului lui¹⁴.

Treptat, cămașile tradiționale au fost create și brodate să corespundă cerințelor modei actuale. Acest tip de cămași (Fig. 18, 21) sunt populare în rândul tinerelor, fiind

¹⁴ Călinescu 1974, p. 15.

Fig. 18. Ie stil nou, model geometric Bologa

Fig. 19. Spăcel model tricolor Săcuieu, 1960

Fig. 20. Costum popular complet, stil nou, Bologa

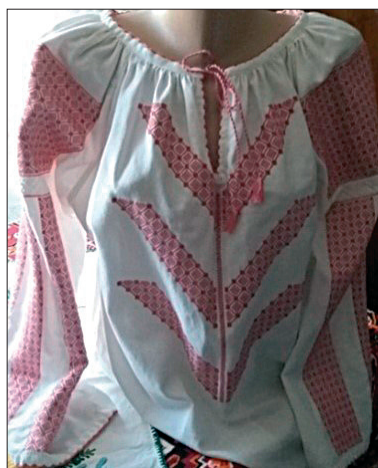

Fig. 21. Ie stil nou, Răchițele

Sursa: Prezentare colecție personală de costume populare

purtate mai ales ca îmbrăcăminte de stradă, în localitățile urbane. Confectionate predominant din pânză, ușor de brodat și de întreținut, noile cămăși provin din magazinele care comercializează articole de țesături.

Atunci când vorbim despre portul tradițional local, ne referim la piese vestimentare reprezentative precum: cămașa lungă croită dintr-un singur trup, păstrată izolat, cămașa scurtă (spătoiu, spăcelu, ia) și poale. La aceste straie de port se adaugă zadia din lână care, în funcție de vârsta purtătoarei, este colorată în roșu, albastru fumuriu sau negru. În prezent, aceste elemente autentice ale costumului popular supraviețuiesc insular. Este și cazul *cămășii cu ciupag* din Mărgău, dispărută din majoritatea satelor transilvănene¹⁵.

Zona montană și arealul Văii Săcuieu se încadrează în tipul etnografic al costumului femeiesc cu catrințe și cu zadii, afirmă F. B. Florescu¹⁶. În opinia autoarei Helwig Maria Formagiu¹⁷ portul tradițional local prezintă elemente specifice regiunii etno-geografice a văii Săcuieu din localitățile Bologa, Răchițele, Scind-Frăsinet, Săcuieu, Mărgău. Este specifică catrința roșie cu *trup* încadrată de un brâu îngust de 15–20 cm, negru sau vânăt, cu nuanță cărămizie și vișinie, învârstată cu alesături între vârste simple în lat cu negru, albastru, verde, zadia fiind roșie sau portocalie. În mod treptat, potrivit Vioricăi Pascu¹⁸, la confectionarea zadiilor a fost introdusă lâna fină din comerț, predominând motivele geometrice. În zona montană a Văii Săcuieu s-au purtat în trecut două zadii: una la spate, care se păstrează și astăzi, și una în față, ultima fiind înlocuită, sub influența bihoreană, de șurț. Acest aspect este menționat și de Elena Secoșan¹⁹: zadia cu trup vânăt a fost înlocuită din sec. XIX-lea de șorțul care a pătruns în portul românesc din regiune prin filiera săsească.

Piese principale ale costumului popular specific Ținutului Huedin sunt diferite la femei și bărbați. Mai mult, fiecare grup social sau categorie de vârstă își are codul său de simboluri. Aceste atribute vestimentare sunt subliniate prin găteala capului, decorul și cromatica pieselor de port²⁰. Diferențele de vârstă și stare civică erau marcate în primul rând prin pieptănătura și acoperământul capului.

Pentru femei sunt reprezentative următoarele piese vestimentare: cămașa (spăcelul) și zadia (fota sau catrința). Pieptarul se poartă mai mult în sezonul rece. În loc de pieptar, în sezonul cald, se poartă veste de catifea neagră, cu broderii florale aurii și buica, în sezoanele intermediare. Capul este acoperit cu o năframă. Încălțăminte tradițională

15 Butură 1963, pp. 204–244.

16 Florescu 1957, pp. 19–20.

17 Formagiu 1974, p. 69.

18 Pascu 1958, p. 251.

19 Secoșan 1984, p. 61.

20 Lute 2020, p. 4.

pentru femei sunt opincile cu ațe împletite. Obielele sunt țesute din lână albă sau gri, în carouri. Iarna, peste aceste haine se poartă cojoc. Cămașa este confecționată din pânză, iar la mijloc este strânsă cu un brâu țesut. Zadia este făcută din pânură subțire de fire de cânepă sau bumbac, uneori din lână. În funcție de vârsta purtătoarei, este colorată în roșu, albastru fumuriu sau negru. Pieptarul și cojocul sunt confecționate din piele întoarsă de ovine. Opincile sunt făcute din piele de bovine.

La bărbați, cămașa are lungimea până deasupra genunchilor. Ei i se adaugă alte piese vestimentare precum ițarii din bumbac și cioarecii din lână, care se poartă iarna. Capul este acoperit de pălărie sau clop din păr. Iarna se poartă căciulă cu model (croială) străvechi (dacic). În picioare, se poartă cizme lungi, până aproape de genunchi. La bărbați sunt specifice și pieptarele (veste) din pânură de culoare neagră și chimirul. Sumanul este confecționat din pânură groasă și se poartă iarna.

Tabelul 1. Specificul local al cămășii cu trup de Mărgău, al portului național, popular cu catrințe și cu zadii

Tip de articol de port	Portul național, influență ASTRA	Portul popular, specific local	Cămașa cu trup, de Mărgău	Cămașa (Spăcel) cu ciupag
Localizare	În toate localitățile din zona de studiu.	În toate localitățile din zona de studiu.	Este regăsită în loc. Răchițele, Mărgău, Bucea (Poieni).	Este specifică loc. Săcuiiu, Rogojel, Bologa.
Frecvență folosire	Se poartă ocazional, la: Bobotează, Ispas, Rusalii, serbări populare.	Se poartă în Duminici și Sărbători, la joc, clacă, Ziua Iiei, Măsuriișul oilor, Dragobetele (mai nou), Centenarul Unirii.	Este cel mai vechi element de port, cu valoare de unicat. Se poartă la sărbătorile mari: Bobotează, Ispas, Rusalii, serbări populare.	Este un element de port reprezentativ zonei, mai nou; Se poartă la sărbătorile mari: Bobotează, Ispas, Rusalii, serbări populare.
Specific cămașa	Cămașă cu motive geometrice, fond alb și broderie neagră.	Cămași foarte largi colorate cu diverse puncte de cusătură: șire, chituși și fodor la mânecă.	Spăcelul are ciupag brodat fiind specifică cusătura cu Punctul de Călata, evidențiată de o trăsură cu șire verticale pe mânecă.	Spăcelul are o trăsură cu șire verticale pe mânecă, se folosesc ca puncte de cusătură Pe Fir Tras, Brânelește, lăntășor.
Specific catrințe/zadii	Catrințe negre.	Zadii, fond negru cu diverse culori.	Zadii, fond negru cu diverse culori.	Catrințe negre; Șorțul cu flori.
Specific poale	Poale albe (cânepă) cu același model din cămașă.	Poale albe (cânepă) cu diferite modele evidențiate în relief sau prin culori.	Poale albe (cânepă) cu diferite modele evidențiate în relief, prin broderie (ciur tăiat) sau prin culori.	Poale albe (cânepă) cu diferite modele evidențiate în relief (model bobat, scumpuțe) sau prin culori.
Specific acoperământ cap	Năframă.	Batic negru cu margine roșie.	Batic negru cu margine roșie; Chișchieu (năframă), Bucea.	Năframă cu broderie albastră. Fetele tinere poartă muruna numită și partă (Bologa).
Specific încălțăminte	Opinci cu noițe.	Ștrumflii (ciorapi din lână) Bucea; Opinci cu noițe.	Chișchieu (năframă), Bucea; Opinci cu noițe.	Opinci cu noițe.

Ca accesorii, femeile poartă zgardă din mărgele mărunte, colorate, cu modele geometrice angulare. Traista este țesută din lână în carouri de culori variate. La ocazii speciale (sărbători și festivități), fetele poartă murună (partă) iar bărbații au traistă în carouri albe și negre.

Materialele folosite pentru confecționarea portului popular sunt: cânepa, inul, bumbacul, lâna, pielea animalelor, părul de capră. Tehnicile de țesut și croi se înscriu în tipare prestabilite. Inițial, *cămășă cu ciupag* era confecționată din cânepă, mai apoi s-a folosit cânepa în amestec cu bumbacul sau doar bumbacul, pentru ca ulterior, femeile să utilizeze lâna fină din comerț. Pânza cămășii se țesea în două ițe din fire din cânepă toarsă în casă de către femei. N. Dunăre²¹ a observat că o veche tehnică textilă decorativă este cusutul *urzit pe fir* și cel *urzit pe crețuri*, evidențiat de o veche tehnică de broderie.

În zona studiată, industria casnică, extrem de diversă, se remarcă prin confecționarea pânurei din lână și a pânzei din cânepă sau bumbac, croiul și cusutul obiectelor de îmbrăcăminte, gospodinele fiind nevoite să confecționeze în casă haine pentru toată familia: cămăși și poale pentru femei, izmene și cioareci pentru bărbați. Fetițele purtau cămăși întregi, iar băieții purtau cămăși și pantaloni.

La început procedeele de croi erau simple, singura dimensiune avută în vedere era lungimea, iar piesele de îmbrăcăminte croite erau cusute manual, folosindu-se ața de cânepă sau bumbac. Croiala cămășilor era universală, din patru lați: unul pentru față și spate, unul și jumătate pentru fiecare mânecă (având două părți-trup și mâneci), iar subsuoară avea un ic numit broscuță (pave) pentru a oferi libertate de mișcare. Mai târziu s-a folosit pentru croiala hainelor mașina de cusut și au apărut modificări în modul de îmbinare a pieselor vestimentare, încheiate în față cu nasturi și având, de-o parte și de alta, tighelile numite îndoituri. La unele cămăși, sub îndoituri, unde se termina deschizătura, se cosea o bucată de pânză îngustă aplicată orizontal, numită puntea cămășii-o, întăritură utilizată pentru a conferi articolului vestimentar rezistență dar și un aspect elegant. Cămășă era încrețită în jurul gâtului și prevăzută cu gulere simpli iar la fetele tinere cu fodorii (altiță) din dantelă. Materialele folosite la confecționarea costumelor populare erau produsul industriei casnice textile, caracterizate printr-o unitate stilistică și prin conservarea unor elemente arhaice *Culorile*.

Folosirea culorilor are drept scop delimitarea câmpului ornamental în scopul evidențierii motivului decorativ prin *realizarea unui costum popular cu o armonie a culorilor oferită de o anumită tehnică a executării*²².

Armonizarea culorilor necesită un simț artistic mai rafinat în alegerea nuanțelor ce poate varia, în funcție de localizarea geografică. Astfel, în zona localității Răchițele cu-

21 Dunăre 1963, p. 182.

22 Tomida 1972, p. 29.

Legenda:

- Imag. 1. Fresca Sf. muceniță Filofteia, Mărgău
- Imag. 2. Cămașă cu trup, punct de Călata, Răchițele
- Imag. 3. Cămașă cu trup, Punct Fir Tras, Bucea
- Imag. 4. Costum tradițional fete, Răchițele
- Imag. 5. Costum tradițional cu catrințe, Bologa
- Imag. 6. Spăcel (cămașă) fete Săcuieu
- Imag. 7. Costum tradițional actual Bologa
- Imag. 8–9. Poale cu model în relief: tip Scumpuțe (8), tip bobat (9)
- Imag. 10. Vestă brodată, Bucea
- Imag. 11. Pieptar Bucea
- Imag. 12. Buică femei, model drept Rogojel
- Imag. 13. Buică femei, model rozetă, Bucea

Fig. 22. Elemente reprezentative ale portului popular feminin din Valea Săcuieu

loarea este albastră iar modelul de cusătură utilizat este *Punctul de Călata*; în localitatea Burcea din comuna Poieni, nuanța este cărămizie iar tipul de cusătură se numește *pe Fir Tras*. Culorile folosite pentru ciupag sunt: roșul (la fete și femei tinere), albastru și negrul (la femei în vârstă). Dacă în sec. XVIII-lea culorile de bază erau negru, albastru și

roșu, din sec. XIX-lea gama cromatică se va îmbogăți prin: vișiniu, galben, verde, brun la care se adaugă firele metalice și paietele²³. În zona Huedin culoarea frecvent utilizată este albastru și *mieriu*. Ornamentația costumelor este predominant geometrică, stilizând formele de inspirație naturală, cum ar fi: păsări, flori, animale. Un loc aparte

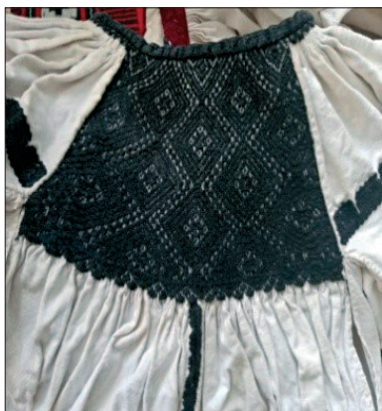

Fig. 23. Model evidențiat la cămașă cu ciupag punct de Călata, sat Bucea (negru)

Fig. 24. Model evidențiat la cămașă cu ciupag punct de Călata, sat Răchițele (albastru)

Fig. 25. Vedere spate ciupag (spacel, cămașă), sat Bucea (Poieni)

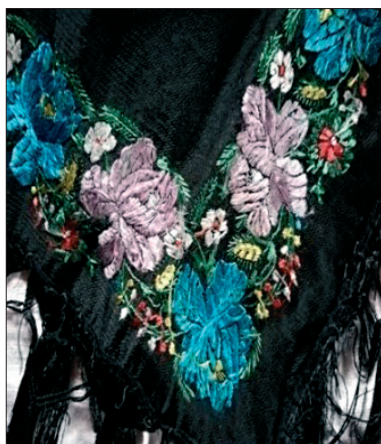

Fig. 26. Naframă neagră, mătase, sat Rogojel

Sursa: Prezentare colecție personală de costume populare

²³ Butură 1963, p. 220.

il reprezintă simbolul crucii, brodat și stilizat în foarte multe forme, la care se adaugă alte simboluri religioase precum: crucea bizantină, scara vieții, vița-de-vie, spicul de grâu, strugurele etc. Tehnicile și motivele ornamentale frecvent utilizate pe cămăși și ii sunt: *motivul prescură*, *motivul trifoi*, *motivul în cruce*, *motive mărginașe*, *mărunței*, *motivul lanț*, *râuri pe dos*, *păianjen*²⁴.

Fig. 27. Opinci cu nojite și obie, sat Bucea (Poieni)

„Chimeșa cu trup” de Mărgău.

Specificul portului tradițional feminin

Costumul popular din Mărgău și din imediata vecinătate se remarcă prin eleganța pieselor vestimentare și varietatea motivelor brodate pe portul feminin. Este sobru, la o primă examinare, dar este plin de culoare în detaliu, fiind încadrat zonei mocanilor din nordul Munților Vlădeasa. Se evidențiază ca obiecte vestimentare specifice: cămașa lungă — croită dintr-un singur trup, cămașa scurtă, spătoiu, spăcelu, ia și poalele.

Cea mai importantă piesă vestimentară a portului popular este cămașa, ca element de stabilitate al genezei poporului roman, tipurile de cămăși variind în decursul timpului. În trecut, cămașa era lungă și încrețită la gât fiind numită cămașă dacică. Aceasta era diferită, în funcție de beneficiar: cămașă a fecioarei, a femeii mature, vârstnice, pentru căsătorie, sau cu destinații magice (exemplu, Cămașa Ciumei).

Cămașa veche a portului femeiesc din Mărgău avea gura în față, cu o broderie bogată și armonizată cu unul din câmpii ornamentali ai zadiei, întregind astfel costumul²⁵. Avea și *cheițe roșii* cusute peste *hire* (fire) pe mânecă în jos, prin strâmtarea și cutarea părților componente supradimensionate. Mai apoi, gura *cămășii cu ciupag* a fost mutată în spate. Pentru o perioadă, ambele tipuri de cămăși au coexistat, modelul vechi fiind purtat mai ales de femeile în vârstă (în prima jumătate a sec. XX)²⁶. Cămașa are un ciupag numit *chept* și este formată din două părți principale: trupul cămășii și mâneci (Fig. 8, 9, 10, 11). Ciupagul rezultă prin strângerea pânzei la piept și formarea unor

24 Tomida 1972, p. 29.

25 Apolzan 1943, pp. 125–142.

26 Dunăre 1963, p. 244.

încrețituri, iar gura cămășii vine în spate, fiind închisă cu *cheotori* (*baieri*), care ajută la conturarea unui guler strâns în jurul gâtului. Un alt aspect inedit îl reprezintă cusătura ornamentală de la muchia cutelor, cu broderie variată în care predomină roșu și negru, în simbioză cu ornamentația zadiei vechi, cu trup²⁷. Mâneca acestui tip de cămașă este lungă și largă, fiind strânsă mai jos de cot printr-o brățară (*trășură peste cot*) ornamentată cu motive geometrice regulate. Sub broderia realizată deasupra trășurii se observă șire peste cot sau șire pe mânecă (în două–patru linii sau benzi) realizate în culori negre, galbene și roșii, reprezentând motive zoomorfe, sau geometrice (Fig. 15, 16, 17). Broderia cămășii la Răchițele este dominant albastră, îmbinată cu nuanțe de negru, verde, mov sau portocaliu, regăsite la *spăcel pe șire la mânecă, trășură peste cot și la pumnași*²⁸.

Modele locale de cusătură.

Punctul de Călata și Lănțișorul (cusut brânelește, pe fir)

Cusăturile și broderiile specifice tuturor zonelor etnografice ale țării, din timpuri străvechi, sunt evidențiate astăzi în cadrul muzeelor, *atestând împodobirea diverselor piese ale costumului popular*²⁹. Astfel, termenul de cusătură, potrivit DEX³⁰, este acțiunea de coasere, de îmbinare a două bucăți de pânză, stofă, mătase, piele etc., iar broderia este cusătura lucrată în relief, pentru decor, executată pe pânză, stofă, mătase, piele etc. sau cusăturile lucrate în desen, în alb, sparte ori cu umpluturi. Cusăturile sunt o parte importantă a patrimoniului nostru etnografic iar arta cusutului cuprinde o mare varietate de proceduri evidențiind spiritul creator din așezările rurale.

Din sec. XIX-lea arta cusutului a înregistrat o largă răspândire în lumea satului, acolo unde se găseau și țesături produse în fabrici: panama sau matador (preferat de culoare bej), pânza topită, geolgi, batist, marchizet, grenadnidă, tiul brodat etc.³¹. Înainte de-a fi cusut, materialul era verificat să nu se decoloreze la spălat sau purtat, fiind introdus în apă fierbinte, lăsat 24 de ore, după care era călcat umed, în direcția firelor de lungime. În vederea imprimării pe pânză a modelelor se folosea hârtia indigo. Înainte de-a se trece la imprimarea modelului, pânza se călca, era așezată pe planșetă, era suprapus indigoul cu partea imprimată pe pânză, iar deasupra, hârtia cu desenul ales. Între hârtia cu desen și indigo, se putea introduce o altă foaie de hârtie, fișelina, care sporea rezistența iar modelul se imprima uniform (Fig. 32).

27 Bodiș 2012, p. 30.

28 Bendea 2015, p. 69.

29 Pintilescu 1975, p. 7.

30 <https://dexonline.ro/definitie/cus%C4%83tur%C4%83>. Accesat în data de 14.12.2021, ora 9:59.

31 Linul 2018, p. 80.

Tehnicile de cusut datează din preistorie și antichitate. Etnograful N. Dunăre definea punctul de cusut ca fiind *o unitate tehnică elementară, sub diferite forme, iar fiecare dintre puncte are o valoare grafică proprie*³². Astfel prin repetarea punctelor pe baza unui model se obțin motive ornamentale, iar prin unirea și combinarea lor rezultă compoziția ansamblului ornamental.

Femeile din această zonă etnografică folosesc ca tehnică specifică, pentru evidențierea diverselor broderii pe cămăși, poale sau pentru a încadra elemente decorative ale portului, cusătura numită *punctul de Călata*. Acest tip de broderie apare între sec. XIX și XX. Preluat din modele întâlnite în cadrul atelierelor de artizanat din Imperiul Austro-Ungar, *punctul de Călata* are valoare de unicat și împodobește mai ales cămașa portului tradițional³³. Modelul este foarte apreciat în zona Huedin și Valea Săcuieului. Ca tipar de lucru, punctul IRAS (*Punctul de Călata*, scris) se realizează pe baza unui desen prestabilit și seamănă cu *festonul* (tivul) dar se deosebește de acesta prin faptul că atât sus cât și jos se formează câte un șir de ochiuri (Fig. 29, 30). Modelele lucrate cu acest tip de cusătură se deosebesc de alte tipare atât prin aspectul în relief cât și prin modul de lucru. Sunt decorate cu acest tip de broderie multe piese vestimentare precum: cămăși tradiționale pentru femei, bărbați și copii, fețe de masă sau de perne.

Modul de lucru: se ia pe ac o anumită lățime din pânză; se scoate acul pe față deasupra firului; se trece la a doua linie, înfigând acul tot deasupra firului, scoțându-l pe față iar deasupra firului se lasă mai larg (Fig. 28). În același mod se realizează un șir de linii verticale de lungime egală care formează la ambele capete ochiulețe. Distanțele dintre liniile verticale trebuie să fie egale³⁴. Punctele de cusut sunt alcătuite din linii drepte, dispuse orizontal, vertical sau oblic, iar mânuirea acului pe direcția firelor țesăturii sau a imaginației a dat naștere la mai multe tipuri de puncte de cusut, cu denumiri zonale sau locale: punct de brăduț, de lanț, de cruciuliță, punct încrucișat etc.

Executarea broderiei se face fără a se ține cont de numărul de fire și nu este nevoie de o pânză cu fire regulate. Desenul este necesar, pentru ca rândurile de linii verticale, mărginite pe o parte și de alta de ochiulețe, să aibă peste tot aceeași lățime. În general, nu se urmărește o linie dreaptă, fiind executate și linii șerpuite pentru a încadra mâneca cămășii (fig.15). Această tehnică de broderie se întâlnește la iile femeilor din Valea Săcuieului, mai ales la *ciupagul* de pe piept. Cusătura se execută peste muchiile crețurilor, trase anterior în cute paralele mărunte, perpendiculare. Crețurile strânse servesc ca element de bază: fiecare cută este considerată ca un fir de țesătură care se

32 Dunăre 1986, p. 25.

33 Cordunean 2012, p. 1.

34 Mozes 1968, p. 260.

coase colorat cu punctul înaintea acului.³⁵ Acest tip de cusătură este folosit mai ales la *Cămașa cu trup de Mărgău* (Fig. 10, 11 și 12) și la tipul de spăcel din zona înaltă (Fig. 23, 24, 25).

Alte modele specifice regiunii sunt: *Punctul Miețește* în bazinul Crișului Repede, loc. Bucea din com. Poieni³⁶ (Fig. 15); *Peneste pe fir* (fir tras) în zona nordică a Munților Apuseni³⁷ (Fig. 13, 17–18 și 21); *Modelul Crucește* în bazinul superior al Crișului Repede (Fig. 19 și 20), folosit mai ales la ornamentarea cămășilor³⁸.

Alt model specific unității de studiu este *brănelește sau lăntișor*. Acest punct de cusătură este preferat cruciuliței simple de către meșterii populari și este folosit la încadrarea anumitor părți din mânecă (Fig. 15) sau gulerul cămășii (Fig. 16, 25). Sunt cusute cu această tehnică motive dimensionate (în relief) pentru fixarea pliurilor verticale de la gâtul și manșetele cămășii sau pentru a evidenția tipul de ornamentație folosită la articolul vestimentar. După V. Butură³⁹, această tehnică de cusut este veche și apare odată cu tiparul de broderie neagră cu motive stilizate precum *flori aplecate*, *flori înghinate*, *laleaua*. Un model inedit este *punctul cu păsări* (folosit la executarea unor elemente și motive de broderie în relief), întâlnit mai ales la tipul de costum popular folosit la ocazii mai deosebite (tineri căsătoriți, costum de feciori etc.).

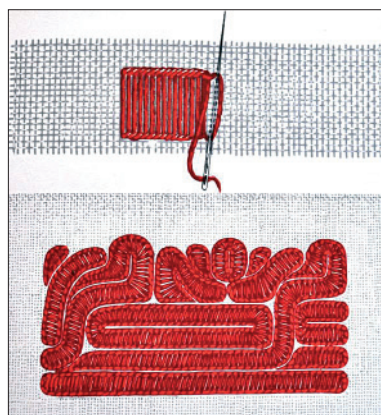

Fig. 28. Tehnica de cusut, punctul de Călata (printers.ro)

Concluzii

Portul tradițional este un reper al identității naționale a acestor meleaguri în care au conviețuit pașnic, de sute de ani, românii cu maghiarii, romii, evreii și alte naționalități atrase de interese economice în zonă. Pentru a evidenția, prin port, specificul național și local al membrilor comunității, veșmintele aveau brodate modele diferite de cusătură, prin tehnici de lucru învățate în taină, în familie. Nuanțele și tipul de broderie indicau originea și naționalitatea purtătorului, iar tehnicile de țesut, croi și broderie folosite ară-

35 Pentek 1979, p. 48.

36 Mozes 1968, p. 12.

37 Dunăre 1974, p. 344.

38 Mozes 1968, p. 1.

39 Butură 1963, p. 227.

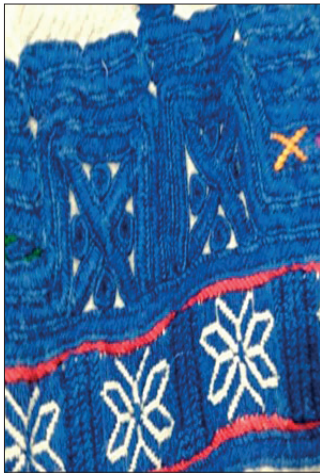

Fig. 29, 30. Punctul de Călata, modele folosite la piese vestimentare

Fig. 31. Model de Spacel (cămașă).
Penește de pe fir (fir tras)

Fig. 32. Zadie cu bocore,
mod de realizare (Răchițele, Huedin)

Sursa: Prezentare colecție personală de costume populare

tau măiestria și priceperea locuitorilor, gustul pentru frumos și strădania de a menține vii elemente ale identității naționale. Un aspect demn de precizat pentru această zonă este importanța acordată tricolorului, brodat pe portul național și pe cămașile de nuntă ale mirilor.

Bibliografie

- Istoria românilor*, vol. III, 1937, pp. 41–42, 44.
- Strategie pentru Cultură 2016–2020*, Ministerul Culturii.
- Anton 1973 A. Anton, I. Cosma, V. Popa, Gh. Voișanu, *Ghidul turistic al Județului Cluj*, București, Editura pentru Turism, 1973.
- Apolzan 1944 L. Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, București, Editura Institutul de Științe Sociale al României, 1944.
- Apolzan 1987 L. Apolzan, *Carpații — Tezaur de istorie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Bănățeanu 1985 Bănățeanu, T., *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, București, Editura Minerva, 1985.
- Bâtcă 2006 M. Bâtcă, *Costumul popular românesc: album*, București, Centrul Național pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2006.
- Bârlea 1981 O. Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva, 1981.
- Bârlea 1983 O. Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. II, București, Editura Minerva, 1983.
- Bendea 2015 C. Bendea, *Cromatică și decor în costumul popular femeiesc din Răchbițele*, Cluj-Napoca, Editura Tradiții Clujene, 2015.
- Bernea 2005 E. Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ediția a 2-a, București, Editura Humanitas, 2005.
- Blașa 1971 I. Blașa, „Contribuții la studiul relațiilor de schimb – târgurile”, în *AMET*, vol. IX, Cluj-Napoca.
- Bodiu 2002 A. Bodiu, S. Munteanu, *Portul tradițional românesc din județul Cluj*, Cluj-Napoca, Editura Mediamira, 2002.
- Bodiu 2012 A. Bodiu, S. Munteanu, *Costumul tradițional românesc din județul Cluj*, Cluj-Napoca, Editura Tradiții Clujene, 2012.
- Bodiu 2012 A. Bodiu, M. Golban, *Portul popular românesc și maghiar din județul Cluj*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2012.
- Bogotirev 1971 P. G. Bogotirev, *The function of folk costum in Moravia Slovakia*, 1971.
- Boțan 2008 C. N. Boțan, *Țara Moșilor. Studii de geografie regională*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2008.
- Braica 2010 Gh. D. Braica, *Mărgău: pagini de istorie*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2010.
- Butură 1978 V. Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.
- Butură 1963 V. Butură, „Evoluția portului popular în sectorul răsăritean al Munților Apuseni”, *AMET*, 1963, pp. 203–247.
- Cinezan 2013 V. Cinezan, *Săcuieu casa de sub muntele Vlădeasa*, Cluj-Napoca, Editura Ecu, 2013.
- Dejeu 2010 Z. Dejeu, *Monografia etnologică a Județului Cluj*, vol. 2: Zona Huedin, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2010.
- Dunăre 1969 N. Dunăre, „Tehnica de cusut. Broderiile”, în *Arta populară românească*, București, 1969, pp. 423–459.

- Dunăre 1972 N. Dunăre, „Pădurăritul tradițional în subzonele nord-estice ale Munților Apuseni”, *Apulum*, nr. 10, 1972, Alba Iulia.
- Dunăre 1974 N. Dunăre, *Tehnicile de cusut și împletit. Asemănări, interferențe și diferențieri etnoculturale*, București, 1974.
- Dunăre 1981 N. Dunăre, *Arta populară în Munții Apuseni*, București, Editura Meridiane, 1981.
- Frâncu 1888 T. Frâncu, G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții). Scriere etnografică cu 10 ilustrații în fotografie*, București, Editura Tipografia modernă Gr. Luis, 1888.
- Florescu 1957 B. F. Florescu, *Portul popular din Muscel*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă. Caiete de Artă Populară, 1957.
- Filip 2014 C. C. Filip, H. D. Mățiș, *Huedinul — o localitate pe drumul spre Europa. Aspecte monografice*, ediția a III-a, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2014.
- Filip 2013 C. Filip, *Beliș, frumusețea Apusenilor. Istorie și tradiție*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2013.
- Fort 2010 V. D. Fort, *Săcuieu: scurtă monografie*, Dej, Editura Astra-Dej, 2010.
- Ghinoiu 2003 I. Ghinoiu, *Atlasul etnografic român*, vol. 1: *Habitatul*, București, Editura Academiei Române, 2003.
- Ghinoiu 2005 I. Ghinoiu, *Atlasul etnografic român*, vol. 2: *Ocupațiile*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Ghinoiu 2008 I. Ghinoiu, *Atlasul etnografic român*, vol. 3: *Tehnica populară. Alimentația*, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Ghinoiu 2011 I. Ghinoiu, *Atlasul etnografic român*, vol. 4: *Portul și arta populară*, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Formagiù 1974 H.-M. Formagiù, 1974, *Portul popular din România*, București, Editura Meridiane, 1974.
- Iurașcu 2008 B.V. Iurașcu, *Studiu de cultură tradițională românească*, București, Editura Fundației România de Măine, 2008.
- Lechințan 1995 V. Lechințan, *Congresul ASTREI la Reghin în 1925*, VI, 3-50.III.
- Lechințan 2018 V. Lechințan, *Portul popular istoric românesc (până la 1940)*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2018.
- Lefebvre 1991 H. Lefebvre, *The production of space*, Oxford, Blackwell Publishers 1991.
- Linul 2018 V. Linul, *Portul popular năsăudean. Origini. Valori. Evoluții*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018.
- Lipiansky 1986 E. M. Lipiansky, „Identité, communication et rencontres interculturelles”, în *Cahiers de Sociologie Economique et Culturelle Ethnopsychologie*, 1986, pp. 7-49.
- Lute 2000 L. Lute, *Costumul popular românesc*, București, Universitatea Hyperion, 2000.
- Mățiș 2012 A. Mățiș, *Geneza și evoluția portului popular românesc*, București, 2012.
- Morariu 1970 T. Morariu, Al. Savu, *Județul Cluj*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
- Mózes 1984 T. Mózes, *Zona etnografică Crișul Repede*, București, Editura Sport-Turism, 1984.
- Mózes 1968 T. Mózes, *Portul popular femeiesc din Bazinul Crișului Repede, Oradea*, București, Editura Sport-Turism, 1968.

- Nagy 1958 J. Nagy, *Portul popular maghiar din Ținutul Călatei*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- Niculescu-Varone 1934 G. T. Niculescu-Varone, *Portul național românesc*, București, 1934.
- Niculescu 1973 R. Niculescu, *Repere ale unei teorii structural-semiotice a culturii populare materiale*, București, Editura Niculescu București, 1973.
- Odobescu 1924 I. Al. Odobescu, *Artele în România*, București, Editura H. Steimberg, 1924.
- Oros 2005 C-tin. Oros, *Pagini din istoria costumului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005.
- Pascu 1958 V. Pascu, „Considerații asupra evoluției portului popular din Transilvania. Muzeul Etnografic din Transilvania pe anii 1957–1958”, în *Anuarul MET*, Cluj, I, 1957–1958, pp. 251–277.
- Petrescu 1959 P. Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959.
- Péntek 1979 J. Péntek, *A kalotaszegi népi hímzés és szökincse*, Bukarest, Editura Kriterion, 1979.
- Pop 1998 M. Pop, *Folclor românesc*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
- Potra 2015a Al.-C. Potra, „Influența reliefului în distribuția spațială a sistemului de așezări și în activitățile economice. Studiu de caz: Ținutul Ciceului”, *Geo-Carpathica*, anul XV, nr. 15, pp. 66–75, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”.
- Potra 2015b Al.-C. Potra, „Protection and sustainable valorisation of the immovable cultural heritage in the District of Ciceu”, *Analele Universității din Oradea*, an XXV, nr. 1, pp. 25–38.
- Potra 2016 Al.-C. Potra, „The identification of the lookout points with a role in the tourism valorisation of landscape in the District of Ciceu. Viewshed Analysis”, *Analele Universității din Oradea*, an XXVI, nr. 2, pp. 235–242.
- Sălăgean 2013 T. Sălăgean, „Redescoperirea tradițiilor din microregiunea Vlădeasa Huedin în ultimele decenii ale sec. XIX, perspective etnografice și limitele sale”, *De la tradiție la ocupare. Revitalizarea vechilor tradiții și dezvoltarea comunităților rurale*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013.
- Secoșan 1984 E. Secoșan, P. Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, Editura Meridiane, 1984.
- Șteiu 2008 N. Șteiu, A. Petruțiu, *Bologa — pe treptele istoriei*, Cluj-Napoca, Editura Dokia, 2008.
- Șteiu 2009 N. Șteiu, *Morlaca — Satul de la poala Măgurii*, Cluj-Napoca, Editura Dokia, 2009.
- Șteiu 2003 N. Șteiu, *Poieni. Spațiu, istorie și spiritualitate*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2003.
- Tomida 1972 E. Tomida, *Cusăturile și broderiile costumului popular din România*, București Editura Tehnică, 1972.
- Ujvari 1972 J. Ujvari, *Geografia apelor României*, București, Editura Științifică, 1972.
- Vac 2009 M. Vac, *Săcuieu: dăinuire și trăinicie peste veacuri*, Oradea, Editura Scheda, 2009.
- Vlăduțiu 1973 I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, Editura Științifică, 1973.
- Vuia 1975 R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. I, București, Editura Minerva, 1975.
- Vuia 1980 R. Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, Editura Minerva, 1980.

Elemente de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe Lista Reprezentativă UNESCO

Etnolog **Patricia-Smaranda MUREȘAN**

Drd., Școala Doctorală *Istorie. Civilizație. Cultură*
Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca.
Cercetător științific, Serviciul Cultură Tradițională,
Centrul Județean pentru Cultură Bistrița-Năsăud
muresan_smaranda@yahoo.com

Rezumat

Studiul de față își propune să prezinte elementele de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO.

O problemă deosebit de actuală în peisajul cultural național o reprezintă salvarea patrimoniului cultural imaterial, în acest sens relevante fiind elementele românești introduse în acest document.

Dintre acestea, noi le vom prezenta pe cele referitoare la colindatul de ceată bărbătească, respectiv jocul fecioresc din România, tradiții din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe această listă. Totodată, vom aminti și principalele proiecte și conferințe la care am participat în ultimul an, modalități prin care am promovat aceste elemente de patrimoniu.

Cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural imaterial este vitală pentru înțelegerea în profunzime a valorilor culturii tradiționale. Prin studierea acestor aspecte se asigură o cunoaștere adecvată a tuturor elementelor de patrimoniu amintite pe parcursul acestui articol.

Cuvinte cheie

Patrimoniu cultural imaterial, Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial, Tezaur Uman Viu, județul Bistrița-Năsăud, UNESCO, proiecte.

Elements of intangible cultural heritage from Bistrița-Năsăud County inscribed on the UNESCO Representative List

Abstract

The present study aims to present the elements of intangible cultural heritage from Bistrița-Năsăud County inscribed on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

A particularly current issue in the national cultural landscape is the safeguarding of the intangible cultural heritage, in this sense being relevant the Romanian elements introduced in this document.

Among them, we will present the ones referring to the Men's group Colindat / Christmas time ritual, respectively the Lad's dances in Romania, traditions from Bistrița-Năsăud County inscribed on this list. At the same time, we will mention the main projects and conferences in which we have participated in the last year, ways in which we have promoted these heritage elements.

Knowledge and promotion of the intangible cultural heritage is vital for an in-depth understanding of the values of traditional culture. By studying these aspects, an adequate knowledge of all the elements of heritage mentioned during this article is ensured.

Keywords

Intangible cultural heritage, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, Living Human Treasures, Bistrița-Năsăud County, UNESCO, projects.

În zilele noastre, auzim din ce în ce mai des sintagma „patrimoniul cultural imaterial” și o folosim frecvent, însă fără să îi cunoaștem cu adevărat înțelesul. Astfel, de multe ori chiar rostim: „Patrimoniul – ce cuvânt complicat!”.

Studiul de față își propune să definească acest concept, dar și să prezinte elementele de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe Lista Reprezentativă UNESCO.

În primul rând, în ceea ce privește **patrimoniul cultural național**, trebuie să cunoaștem faptul că acesta este o parte importantă a vieții noastre, fiind format din „ansamblul bunurilor identificate ca atare, indiferent de regimul de proprietate asupra acestora, care reprezintă o mărturie și o expresie a valorilor, credințelor, cunoștințelor și tradițiilor aflate în continuă evoluție și cuprinde toate elementele rezultate din interacțiunea, de-a lungul timpului, între factorii umani și cei naturali.”¹

Conform aceluiași document, principalele categorii de bunuri ce compun patrimoniul cultural național sunt: patrimoniul construit, patrimoniul arheologic, patrimoniul

1 Legea 182, capitolul I, art. 1, alin (2).

cultural mobil și patrimoniul cultural imaterial, iar tipurile de patrimoniu recunosci-
bile sunt patrimoniul natural, patrimoniul tangibil (imobil și mobil), patrimoniul in-
tangibil sau imaterial și patrimoniul digital.

În lucrarea de față, ne vom referi cu precădere la patrimoniul cultural imaterial.

Patrimoniul cultural imaterial este definit ca fiind „totalitatea practicilor, repre-
zentărilor, expresiilor, cunoștințelor, abilităților — împreună cu instrumentele, obiec-
tele, artefactele și spațiile culturale asociate acestora — pe care comunitățile, grupurile
sau, după caz, indivizii le recunosc ca parte integrantă a patrimoniului lor cultural.”²

De asemenea, auzim tot mai frecvent în jurul nostru amintit termenul de
„UNESCO”. Dar ce este acesta?

UNESCO este Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură
(prescurtat UNESCO) — o agenție specializată a Organizației Națiunilor Unite
(ONU), înființată la data de 16 noiembrie 1945 (după cel de-al Doilea Război Mondial)
și care are sediul la Paris, în Franța. Cele 6 limbi oficiale ale organizației sunt: engleza,
franceza, spaniola, rusa, araba și chineza.³

UNESCO vizează promovarea păcii și securității mondiale prin cooperarea inter-
națională în educație, științe și cultură, iar atribuțiile sale în domeniul patrimoniului
cultural imaterial sunt stabilite prin *Convenția pentru Salvagardarea Patrimoniului
Cultural Imaterial*, care este un tratat cu caracter juridic obligatoriu ce recunoaște ro-
lul fundamental al patrimoniului spiritual din interiorul fiecărei culturi, concretizat în
„tradiții și expresii orale, incluzând limba ca vector al patrimoniului cultural imaterial,
artele spectacolului, practici sociale, ritualuri și evenimente festive, cunoștințe și prac-
tici referitoare la natură și univers, tehnici legate de meșteșuguri tradiționale”.⁴

Convenția pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial a fost adoptată la
Paris, în cadrul Conferinței Generale a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație,
Știință și Cultură. Aceasta a intrat în vigoare în anul 2006, fiind una dintre cele mai
populare convenții UNESCO. A fost ratificată de două treimi dintre statele membre,
iar România este un Stat Parte la Convenția UNESCO 2003.⁵

În ceea ce privește *salvagardarea patrimoniului cultural imaterial*, acesta este unul
dintre scopurile convenției, fiind o problemă deosebit de actuală în peisajul cultural
național, iar „salvagardarea însumează totalitatea măsurilor vizând asigurarea viabilității

2 Legea 26, capitolul I, art. 2.

3 Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură, disponibil on-line la adresa
https://ro.wikipedia.org/wiki/Organiza%C8%9Bia_Na%C8%9Biunilor_Unite_pentru_Educa%C8%9Bie,_%C8%98tiin%C8%9B%C4%83_%C8%99i_Cultur%C4%83, accesat la data de 26
noiembrie 2021, ora 16:40.

4 Convenție din 17 octombrie 2003, art. 2, alin. 2.

5 *Ibidem*.

patrimoniului cultural imaterial, cuprinzând identificarea, documentarea, cercetarea, prezervarea, protecția, promovarea, punerea în valoare, transmiterea, în special prin intermediul educației formale și nonformale, precum și revitalizarea diferitelor aspecte ale acestui patrimoniu”.⁶

Astfel, fiecare stat parte trebuie să ia măsurile necesare pentru asigurarea salvărdării patrimoniului cultural imaterial existent pe teritoriul său, să identifice și să definească diferitele elemente ale patrimoniului cultural imaterial cuprinse în acest areal, cu participarea comunităților, grupurilor și organizațiilor neguvernamentale cunoscute, să întocmească inventare ale acestuia și să le actualizeze în mod regulat.

Menționăm aici și alte câteva măsuri de salvărdare. Astfel, în vederea dezvoltării și punerii în valoare a patrimoniului cultural imaterial existent pe teritoriul său, fiecare stat parte va face tot posibilul pentru: (a) adoptarea unei politici generale pentru punerea în valoare a funcției patrimoniului cultural imaterial în societate; (b) desemnarea sau înființarea unuia sau mai multor organisme competente pentru salvărdarea patrimoniului cultural imaterial; (c) sprijinirea studiilor științifice, tehnice și artistice, precum și a metodologiilor de cercetare în scopul salvărdării efective a patrimoniului cultural imaterial, în special a patrimoniului cultural imaterial aflat în pericol.⁷

De asemenea, este foarte important să se asigure recunoașterea, respectul și punerea în valoare a patrimoniului cultural imaterial în societate și este necesară o cât mai largă participare posibilă a comunităților, grupurilor și a indivizilor care creează, întrețin și transmit acest patrimoniu și implicarea activă a acestora în gestionarea activităților specifice.⁸

Ce este Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al UNESCO?

Cu scopul de a asigura o mai bună protecție unor elemente culturale imateriale din toată lumea și de a promova înțelegerea semnificației lor, UNESCO a întocmit o listă a Patrimoniului Cultural Imaterial. Lista a fost înființată în anul 2008, când a intrat în vigoare Convenția pentru Salvărdarea Patrimoniului Cultural Imaterial din 2003.⁹

În 2010, programul era alcătuit din două liste. Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Omenirii este cea mai lungă și cuprinde „practici și expresii care ajută la demonstrarea diversității acestui patrimoniu și promovează înțelegerea importanței sale”, dar și Lista Patrimoniului Cultural Imaterial care Are Nevoie de Conservare Urgentă. Aceasta este mai scurtă și cuprinde acele elemente culturale pe care țările și

6 Convenție din 17 octombrie 2003, art. 2, alin. 2.

7 *Ibidem.*

8 *Ibidem.*

9 Patrimoniul Cultural Imaterial al Umanității, informații disponibile on-line la adresa https://ro.wikipedia.org/wiki/Patrimoniul_cultural_imaterial_al_umanit%C4%83%C8%9Bii, accesat la data de 3 decembrie 2021, ora 12:00.

comunitățile implicate le consideră a fi într-o situație ce impune măsuri urgente pentru a le menține în viață.¹⁰

Cele șapte elemente din România înscrise de UNESCO în Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității sunt: Ritualul Călușului (2005/2008), Doina (2009), Ceramica tradițională de Horezu (2012), Colindatul de ceată bărbătească (2013), Jocul fecioresc din România (2015), Tehnici tradiționale de realizare a scoarței în România și Republica Moldova (2016) și Mărțișorul – Practici tradiționale asociate zilei de 1 Martie (2017).¹¹

Toate acestea sunt elemente ce întrunesc caracteristici aparte, distincte, proprii unei comunități, specifice unui areal bine determinat sau având tehnici unice de realizare.

Elemente de Patrimoniu Cultural Imaterial din județul Bistrița-Năsăud înscrise pe Lista Reprezentativă UNESCO

Județul Bistrița-Năsăud se regăsește pe această listă cu două elemente, fiind reprezentat la categoriile *Colindatul de ceată bărbătească*, cu grupul reprezentativ de colindători de la Monor (Imaginea 1), și la *Jocul fecioresc din România*, cu grupul reprezentativ de dansatori de la Șieuț (Imaginea 2).

Imaginea 1. Colindatul de ceată bărbătească din Monor.

Element de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud inclus în UNESCO – Membrii Ansamblului Folcloric „Baltagul” din Monor prezenți la Festivalul de Colinde „În Grădina Raiului” (Bistrița, 12 decembrie 2021). Photo credit: Eugen Pop, Arhiva CJC BN.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Inventarul elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial, disponibil on-line la adresa <https://patrimoniu.ro/patrimoniu-imaterial/inventarul-elementelor-vii-de-patrimoniu-cultural-imaterial>, accesat la data de 3 decembrie 2021, ora 14:00.

Imaginea 2. Jocul fecioresc din Șieuț.

Element de patrimoniu cultural imaterial din județul Bistrița-Năsăud inclus în UNESCO – Membrii Ansamblului Folcloric „Ciobănașul” din Șieuț prezenți la Zilele Academice Clujene (Cluj-Napoca, 17 mai 2016). Photo credit: Arhiva personală Mircea Cîmpeanu.

Cele două sate de pe Valea Șieului, Șieuț și Monor, se află la poalele Munților Călimani, la jumătatea distanței dintre orașele Bistrița și Reghin, fiind sate grănicerești, care au făcut parte în perioada anilor 1764–1851 din Regimentul II românesc de graniță de la Năsăud. Ele sunt situate într-o zonă etno-folclorică deosebită, având bogate elemente de cultură tradițională, dar și obiceiuri și tradiții care sunt păstrate și încă se mai performează.

Toate aceste caracteristici le-au conferit posibilitatea de a intra în vizorul cercetătorilor culturii tradiționale și al specialiștilor UNESCO, fiind astfel propuse pentru înscrierea în Lista UNESCO ca localități reprezentative, cu un important potențial în ceea ce privește salvagardarea culturii tradiționale.

Periodic are loc procesul de monitorizare multianuală a celor șapte elemente înscrise de România în Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial UNESCO, iar elaborarea și redactarea **Raportului periodic de monitorizare** este o sarcină obligatorie a României în vederea respectării prevederilor Convenției UNESCO de la Paris din anul 2003. Această acțiune are ca principal scop cercetarea stării actuale a elementelor înscrise în Lista Reprezentativă UNESCO, precum și posibilitatea de a lua măsurile necesare de salvagardare în cunoștință de cauză.

De asemenea, alături de cele șapte elemente din România înscrise de UNESCO în Lista Reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității, mai există o serie de elemente de patrimoniu cultural imaterial din România care sunt înscrise în

Inventarul Național de Elemente Vii de Patrimoniu Cultural Imaterial. Acestea sunt: Obiceiul tradițional al Cucilor; Procesiunile populare de la Mănăstirea Moisei cu ocazia sărbătorii „Sfânta Mărie Mare” (Adormirea Maicii Domnului); Pelerinajul de la Șumuleu Ciuc; Tariful tradițional; Tradiția creșterii cailor de rasă lipițană din România; Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale; Jocul de Oină; Horitul, horile și horitorii din Câmpia Transilvaniei; Arta cămășii cu altiță — element de identitate culturală în România; Vioara cu goarnă din zona Bihor — tehnici de construcție și utilizare, repertorii muzicale și interpreți; Hora de pomană; Cultura fânului: cunoștințe și practici tradiționale privitoare la realizarea fânului din pajiștile semi-naturale, zona montană și submontană a Munților Carpați; Practici culturale tradiționale asociate zilei de 24 iunie: Sânzienele și Drăgaica și Cântarea polifonică la aromâni fărșeroți.¹²

Organismul competent care are în grijă problema patrimoniului cultural imaterial din țara noastră este *Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din România*, o structură fără personalitate juridică care se află în subordinea Ministerului Culturii, având atribuții de coordonare a activităților de protejare și promovare a patrimoniului cultural imaterial. Comisia elaborează *Programul național* de salvagardare, protejare și punere în valoare a patrimoniului cultural imaterial și conferă titlul de *Tezaure Umane Vii* pentru domenii ale acestui patrimoniu și alcătuiește listele specifice de patrimoniu cultural imaterial (*Registrul Național* — cu rol de inventar general).¹³

Programul Tezaure Umane Vii este o inițiativă UNESCO pentru salvagardarea, păstrarea și transmiterea patrimoniului cultural imaterial; aceasta vizează creșterea gradului de recunoaștere și vizibilitate a păstrătorilor și transmițătorilor elementelor de patrimoniu cultural imaterial în cadrul comunităților din care fac parte, al specialiștilor și al publicului larg și își dorește identificarea acelor persoane care, făcând dovada caracterului excepțional al performării, sunt capabile să transmită un anumit element de patrimoniu imaterial, în forma și cu mijloacele tradiționale nealterate, contribuind la asigurarea viabilității acestuia.¹⁴

12 Elemente de patrimoniu cultural imaterial din România, informații disponibile on-line la adresa <https://patrimoniu.ro/patrimoniu-imaterial/inventarul-elementelor-vii-de-patrimoniu-cultural-imaterial>, accesat la data de 3 decembrie 2021, ora 16:00.

13 Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, informații disponibile on-line la adresa <http://www.cultura.ro/comisia-nationala-pentru-salvagardarea-patrimoniului-cultural-imaterial>, accesat la data de 3 decembrie 2021, ora 18:00.

14 Tezaure Umane Vii, informații disponibile on-line la adresa <http://www.cultura.ro/tezaure-umane-vii>, accesat la data de 3 decembrie 2021, ora 19:00.

Până în prezent, județul Bistrița-Năsăud a înscris trei nume în această listă, astfel: *Teodora Purja* din satul Agrieș, comuna Târlîșua (rapsod popular), din anul 2018; *Ana Bodescu* din Salva (meșter popular — cusături cu mărgel), din anul 2020 și *Ionică Moldovan* (ceteraș — instrumentist violonist) din Sângeorz-Băi, din anul 2021.

Unul dintre cele mai importante proiecte care au vizat cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural imaterial local a fost „UNESComunitate” – 2021, proiect ce a vizat organizarea unei serii *de Ateliere on-line de documentare și salvagardare a patrimoniului cultural imaterial local*, în cadrul cărora s-a avut în vedere asigurarea unei mai bune aplicări la nivel local a prevederilor Convenției UNESCO pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din 2003.

Scopul acestui proiect a fost și cel de instruire a specialiștilor din țară în domeniul patrimoniului cultural imaterial și de sprijinire a procesului de documentare a acestora în vederea includerii de noi elemente în Inventarul Național al Elementelor Vii de Patrimoniu Cultural Imaterial.

Cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural imaterial este vitală pentru înțelegerea în profunzime a valorilor culturii tradiționale. Prin studierea acestor aspecte se asigură o cunoaștere adecvată a tuturor elementelor de patrimoniu amintite pe parcursul articolului de față.

Trebuie să fim conștienți de faptul că „Patrimoniul e pretutindeni” și că „Stăm cu patrimoniul la masă”, iar promovarea acestuia prin intermediul unor activități culturale și științifice ca cele amintite mai sus (proiecte, programe culturale și conferințe) este una foarte importantă și necesară.

De asemenea, la fel de importantă este împărtășirea acestor informații cu cei din jurul nostru, doar prin discuții active și inițiative concrete putând să construim o rețea de specialiști în domeniu, având la bază experiența acumulată anterior. Alături de idei, valori și obiective comune, dar și sprijinindu-ne pe legislația în domeniu, vom putea identifica și recunoaște elementele de patrimoniu cultural imaterial prezente în jurul nostru, conștientizând apoi importanța lor și luând măsuri active și aplicate pentru salvagardarea, promovarea și protejarea lor.

Câteva repere în înțelegerea și cunoașterea patrimoniului cultural imaterial ne sunt oferite și de unele date din calendar. Astfel, trebuie să știm că 2018 a fost desemnat Anul European al Patrimoniului Cultural, dar și faptul că data de *17 octombrie* este *Ziua Patrimoniului Cultural Imaterial*, iar ziua de 16 noiembrie este data la care este sărbătorit Patrimoniul Mondial UNESCO din România.

În concluzie, consider că suntem cu toții datori să cunoaștem și să respectăm elementele de patrimoniu cultural imaterial din țara noastră, că trebuie să le studiem și să le valorificăm în continuare, având obligația de a le păstra și promova ca elemente definitorii de cultură ce ne conferă unicitate și ne dau identitate în context local, regional, național, european și mondial.

Bibliografie

- Legea 182 Legea nr. 182 din 25 octombrie 2000 (republicată) privind protejarea patrimoniului cultural național mobil. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/24761>, accesat la data de 26 noiembrie 2021, ora 15:30.
- Legea 26 Legea nr. 26 din 29 februarie 2008 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial. <http://cimec.ro/legislatie/Legea-26-2008-PatrimoniulImaterial.pdf>, accesat la data de 26 noiembrie 2021, ora 16:00.
- Convenție din Convenție din 17 octombrie 2003 pentru salvagardarea patrimoniului cultural
17 octombrie 2003 imaterial, act internațional, publicat în Monitorul Oficial nr. 17 din 9 ianuarie 2006. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/67741>, accesat la data de 26 noiembrie 2021, ora 18:30.
- Ispas 2013 Sabina Ispas (coord.), *Patrimoniul cultural imaterial din România*, vol. I–II, București, CIMEC, 2009–2013.
- Repertoriu național de patrimoniu cultural imaterial, Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, București, CIMEC, 2009.

Surse web

<http://legislatie.just.ro>
<http://cimec.ro/>
<https://ich.unesco.org/>
<https://ro.wikipedia.org/>
<https://patrimoniu.ro/>
<http://www.cultura.ro/>

Recenzie

Lanțul generațiilor: arhive, narativizări și culturi ale trecutului,
coord.: Astrid Cambose, Antonie Dumitru Chelcea, Nicolae Mihai,
Cluj-Napoca: Mega/Argonaut, 2020, 253 p.

Sfârșitul anului 2020, cu toate greutățile provocate de pandemie, a adus iubitorilor de carte o bucurie aparte. Apariția celui de-al doilea volum din seria „Lanțul generațiilor”, are în prim plan mărturiile ale trecutului păstrate sub diverse forme: scrise (arhivele), povestite (narativizările) sau sub alte forme asumate de memoria istorică a unor comunități mai mici sau mai mari, integrate culturii în general. Dincolo de valoarea volumului în sine, se poate constata că proiectul inițiat de istoricii Nicolae Mihai și Antonie Dumitru Chelcea, directorul Muzeului Memorial „Nicolae Bălcescu”, a devenit o certitudine, atât prin deosebitele conferințe organizate în parteneriat cu instituțiile culturale din Râmnicu Vâlcea, mai ales cu muzeul memorial amintit, cât și prin apariția celui de-al doilea volum dintr-o serie pe care o dorim cât mai îndelungată. Actualul volum este coordonat, alături de cele două nume amintite, de filologul și etnologul Astrid Cambose din Iași. Un alt aspect pozitiv ce se distinge atât la volum, cât și la proiect în general, îl reprezintă diversitatea specialiștilor prezenți an de an la conferință sau în paginile volumului. Este, în primul rând, o reprezentare a mai multor domenii specifice științelor umaniste: istorici, etnologi, etnografi, sociologi, filologi, jurnaliști, teologi și arhiviști. Așadar, un mozaic de specialiști din specializări diferite care oferă exemplul cel mai clar al interdisciplinarității. În al doilea rând, avem o prezență geografică variată; amintim orașe ca: Chișinău, Craiova, Iași, Cluj, București, Râmnicu Vâlcea, Sibiu etc. Nimic întâmplător în acest mozaic cultural. Inițiatorul acestui proiect, cercetătorul craiovean Nicolae Mihai, a dorit să ofere istoriografiei românești un model deja uzitat de ceva vreme în occident.

Conferințe restrânse, cu specialiști din mai multe domenii învecinate, în cadrul cărora să se remarce, mai mult decât prezentările în sine, dezbaterile și discuțiile dintre participanți. Firul comun este dat de cultura trecutului, transpusă foarte inspirat în expresia *Lanțul generațiilor*, numele proiectului ce cuprinde, atât ciclul de simpozioane anuale, cât și volumele corespunzătoare acestora.

Așadar, *Lanțul generațiilor: arhive, narativizări și culturi ale trecutului* reunește în paginile sale rezultatul scris al prezentărilor și dezbaterilor de la conferința cu același nume, ce a avut loc în anul 2019. În urma dezbaterilor, ale discuțiilor benefice gândirii critice, autorii au putut să reflecteze asupra subiectului abordat și să ofere texte valoroase, nu numai istoriografiei, dar și culturii române în general. Pentru a da coerență și unitate diverselor tematici abordate, coordonatorii volumului l-au împărțit în patru părți consistente. Acestea sunt precedate de o introducere consistentă și intitulată sugestiv *Pentru o cultură sensibilă a memoriei*. În fapt, cei trei coordonatori își argumentează întregul demers și explică direcția proiectului asumat încă de la început: cercetarea trecutului printr-o abordare culturală, interdisciplinară în care memoria este adusă în prezent prin revalorificarea unor surse printr-o cheie a sensibilității celor care au lăsat mărturie. Fie că vorbim de arhive, de interviuri sau de alte tipuri de documente, grila de lectură este cea teoretizată de istoricii francezi în special, prin ceea ce a devenit *istoria emoțiilor*. În fiecare mărturie cercetată, există acea subiectivitate a celui care a lăsat-o, prin care ni se transmit o mulțime de trăiri și atitudini care ne duc mai aproape de lumea celui în cauză. Nu este neapărat o detașare completă de documentul de arhivă clasic. Acestea sunt utilizate cu aceeași rigoare caracteristică cercetătorului. Însă ceea ce diferă este modul de a vedea și interpreta aceste surse. Totodată, prin prezența unor specialiști din domenii specifice, sunt puse în discuții surse noi, care nu sunt cu nimic mai prejos decât cele folosite până deunăzi. Ele ne duc mai aproape de context, de sensibilitatea și trăirile unei anumite epoci. Iată ce spun autorii: „Lectura documentelor scrise sau a imaginilor obligă la o înțelegere a contextului, singura care le dă sens și permite reconstituirea elementelor semnificative, capabile să producă un ecou.” (pp. 10–11)

Prima parte *Imagini prezente, comunități dispărute, solidarități dispărute: sacru și comunitar* reunește trei texte în care prezența sacralului și spiritul comunitar sunt analizate prin raportarea la surse mai puțin cercetate. Primele două studii reliefează aspecte ale trecutului bisericesc din spațiul românesc, distingându-se prin modul de abordare inedit. De la „chipurile de ctitori din Oltenia submontană”, la „bisericele de lemn moldovenești”, cele două autoare ne poartă în lumea sensibilității religioase atât de prezente în trecutul societății românești. Al treilea studiu, dedicat unor episoade din timpul Războiului Rece, contrastează cu primele două. Însă autorii reușesc să umanizeze cercetarea prin firul narativ exprimat în mărturiile celor care au trăit acei ani la frontiera româno-moldovenească.

Gustul arhivei: narativizări și afecte este cea de-a doua parte a volumului în care cele trei texte conțin istorisiri din diverse perioade ale istorie moderne. Nu sunt simple povești. Sunt evenimente ce s-au întâmplat și care au legătură cu istoria personală, cu emoțiile intime și colective. Este un grupaj de texte fascinante în care istoriile personale, întâmplările banale sau extraordinare sunt parte a unei istorii generale. Fie că vorbim de nobilimea basarabeană, de înfricoșătorul „caz de pruncucidere” din Vâlcea anului 1836 sau de relațiile de prietenie ale librarului-editor Ioan V. Socec, legătura comuna este dată de sursele folosite de autori și perspectiva de a privi lucrurile.

A treia parte, intitulată sugestiv *Tăceri ascunse, tăceri mărturisite*, reunește două texte în care autorii oferă un exemplu deosebit despre modul în care cercetătorul trebuie să chestioneze izvoarele istorice, oricare ar fi acestea. Memoria individuală sau colectivă nu este una tăcută. În orice perioadă istorică mărturiile au fost transmise în diverse moduri, iar tăcerea este doar aparentă. Rolul memoriei este esențial pentru fiecare individ, pentru fiecare generație. Exercițiile interpretative pe care cei doi cercetători ieșeni le propun denotă o maturitate epistemologică extrem de utilă în cercetarea de astăzi. Totodată, ni se propune un model de interpretare a surselor așa-zise subiective, ce aparțin narativului literar: memorii, jurnale, romane etc.

Ultima parte *Memoria ca arhivă vie: de la supraveghere la experiența carcerală* cuprinde trei studii în care autorii propun cercetări asupra istoriei mai recente și unde memoria personajelor se transformă în poveste/arhivă „vie”. În realitate, sunt mărturiile care surprind experiențe de viață mai mult sau mai puțin traumatizante, dar care oferă imaginea sensibilității umane din trecutul apropiat. Mărturia de tip narațiune, sub formă de scriitură memorialistică sau interviu, este tot mai folosită de cercetători în ultimii ani. Astfel, povestirea, nu mai reprezintă doar o simplă expunere a unor întâmplări trăite de cel în cauză, ea se transformă în document istoric, mărturie a unei experiențe trecute, dar reactualizată prin narativizare.

Avem în față, așadar, o carte mai mult decât binevenită pentru spațiul cultural din România. Textele autorilor sunt de o valoare certă și oferă modele de analiză interdisciplinară asupra unor subiecte diverse din punct de vedere tematic și cronologic. Dincolo de informațiile pe care le oferă, volumul reprezintă un instrument de lucru util și îl recomandăm mai ales tinerilor studioși, care vor găsi în paginile lui modele de interpretare și de reflexie.

Dr. Gheorghe NEGUSTOR

Secretar științific,
Școala Doctorală Istorie. Civilizație. Cultură
Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
gnegustor@gmail.com